

H

Haar Alfréd. egyetemi tanár, matematikus, szül. Budapesten 1885. Göttingenben szerzett doktorátusát a budapesti egyetem nosztrifikálta. 1910-ben a göttingeni egyetemen a matematika és matematikai csillagászat magántanárává képesítették. 1911-ben a zürichi egyetem helyettes tanára lett. 1912. a kolozsvári Ferenc József Tudomány-Egyetem nyilvános rendkívüli, 1917. pedig rendes tanárává nevezték ki. Amióta ezt az egyetemet Szegedre helyezték át, ott tanít. Matematikai értekezéseit magyar szakfolyóiratokban, továbbá a *Mathematische Annalen*-ben és a göttingeni akadémia közleményeiben tette közzé. Első sorban a variáció-számítás, a parciális differenciál-egyenletek és a függvény-sorok elméletét kutatja. Nagyobb önálló munkái: *Die Randwertaufgabe der Differentialgleichung $\Delta u = 0$* (Göttingen); *Zur Theorie der orthogonalen Functionensysteme* (Göttingen); *Über die Legendre'sche Reihe* (Palermo); König Dénessel együtt írott munkája: *Egyszerűen rendezett halmazokról* (Budapest). Sz. G.

Haarhaube, a régi ritus szerint élő nők főköötője. L. *Fejviselet és hajvágás.*

Haáz István, író és színműíró, szül. Budapesten 1877., megh. u. o. 1916. 1906-ban megszerezte az ügyvédi oklevelet. A budapesti orfeumok megmagyarosításához nagy mértékben hozzájárult és százötvennél több egyfelvonásos, kacagtató bohózatával kiszorította a külföldi, jórészt német eredetű és részben németnyelvű selejtes darabokat. *Szégnyen, gyalázat!* c. népies bohózata nyomtatásban is megjelent (Gyoma, 1913). Sz. G.

Haazinu, hetiszakasz, mely *Mózes* 5. könyve 32. fejezetének elejétől a fejezet végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Mózes éneke. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Sámuel* második könyve 22. fejezetének elejétől a fejezet végéig terjed. A tórai és prófétai szakasz között az az összefüggés, hogy ez utóbbi is, mint a tórai szakasz, zsoltárszerű költeményt tartalmaz.

Háborgatás. 1337-ben törvényt hoztak a H.-ok ellen. Ez időtájon szokásban volt, hogy a zsidókat ünnepeik és főleg a kovásztalan kenyér ünnepén háborgassák és zaklassák. Nagyszombatban 1340. egy tekintélyes zsidót éjjel ágyában megölték és ugyancsak zsidóüldözésre mutat egy másik sírfelirat, amely az 1391-i esztendő a „hajgatás évé”-nek nevezi. Egyébként valamivel előbb 1387. már szigorú büntetéseket szabtak ki azokra, akik a pozsonyi zsidókat a peszach-ünnep alkalmával háborgatták. A H.-okat az az ostoba régi vád táplálta, hogy ezen az ünnepen a zsidók a máshitűek vérével sütik az ünnepi pászket. Ennek a vádnak ez időben még nem voltak komolyabb következményei és száz esztendőnél több idő is eltelt még, míg a szörnyű vérvád komoly áldozatokat szedett Magyarországon. L.

Bazini vérvád, Nagyszombati vérvád, Orkutdi vérvád, Tiszaeszlári vérvád. U. L.

Hachnoszasz kálo. *Leánykiházasztás.* Pénzgyűjtés leánykiházasztásra. A zsidó felfogásban a jótékony-ság legszentebb cselekedetei közé tartozik. Régi írásokban e kifejezésnek más, ma már nem használatos értelme is van. A babiloni főiskolák félénken tartottak tudományos összejöveteleket, hogy megvitassák a végzett vagy végzendő anyagot. Ezeket az összejöveteleket *Kálo*-knak, a költségek fedezésére irányuló gyűjtést pedig (rendszerint vándorgyűjtést) H.-nak nevezték. A menyasszonyok részére való vándorgyűjtés még ma is divik.

Hachnoszasz orchim (h.). Vendéglátás, l. *Vendégszeretet.*

Hacker Mária, festő, szül. Kecskeméten 1886. Tanulmányait Budapesten a mintarajziskolában végezte, hol rajztanári oklevelet nyert, azután Nagybányán képezte magát. Kiállított a Művészházban, Nemzeti Szalonban és a Múcsarnokban. Kisebb gyűjteményes kiállítása volt a Nemzeti Szalonban (1925), hol dekoratív hatású képeket és arcképeket állított ki. F. B.

Hacofeh, hébernyelvű tudományos folyóirat. Teljes címe: H. lechochmat jisráél (Szemle Izraél tudománya köréből). Magyarországon jelenik meg. 1911-ben indult meg, mint a Magyar Zsidó Szemle hébernyelvű melléklete. 1912 óta önállóan 1914-ig bezárólag: az első négy évfolyam Blau Lajos szerkesztésében. A háború alatt szünetelt. 1921-ben újra megindul Blau Lajos, Guttmann Mihály és Hevesi Simon szerkesztésében. Azóta megszakítás nélkül jelenik meg negyedévenként. 10. évfolyamát, mely a Blau Lajos tiszteletére kiadott héber ünnepi irattal volt azonos, Heller Bernát, Hevesi Simon és Klein Miksa szerkesztették. 11. évfolyamában Guttmann Mihály helyét Klein Miksa vette át. Klein M. halála óta Blau Lajos és Hevesi Simon szerkesztik. A folyóirat a zsidó tudomány egyetlen hébernyelvű időszakos orgánuma, munkatársai mind az öt világrész zsidó tudósai közül kerülnek ki.

Hadaszim, a mirtuságnak héber neve. A mirtuság az ünnepi csokornak (l. *Szukkosz*) egyik része), melyet a négyes elosztásban a pálmaágra (l. *Lulav*) font tartókosár jobb oldalán helyeznek el. Legalább két szálat kell belőle itt elhelyezni, hogy az ünnepi csokor a liturgiai előírásoknak megfeleljen.

Hadlókász hanér (h.) l. *Gyertyagyújtás.*

Haftrórá, felszabadítás, búcsúztatás az istentisztelet alul (*missa est ecclesia*). A szombati, ünnepi és böjtnapi istentiszteleteken a tóra-olvasást követő prófétai olvasmány, melyet a felhívottak után egy külön felhívott előolvas. Eredetét a ritustörténet egyik tekintélyes kutatója, Abudarham (XIV. sz.) arra vezeti vissza, hogy az Antiochus Epiphanes-féle valláskényszer idején, mikor a Tóra olvasását eltiltották, annak pót-

lására oly fejezetet olvastak a prófétákból, mely az elmaradt tórai hetiszakasszal valamelyes tartalmi vagy szóbeli rokonságot mutatott. Valójában a H. későbbi eredetű és nem egyszerre állapították meg az egész évre szóló sorrendet. A karaitáknál más H.-k vannak, mint a rabbanitáknál. Az av hó előtti H.-k a hetiszakasszal semmi kapcsolatban nincsenek, hanem a három gyászhet hangulatába illeszkednek, éppúgy az utána következő szombatokon a vigasztaló prófétából, Jesájából valók és a hetiszakaszra nincsenek tekintettel. Venetianer Lajos kimutat kapcsolatokat a H. és a keresztény ritusbeli szentírási perikopék között, ami a H.-olvasás számos régebbi változatára is vet világot és egyben a keresztény világnak függését a régebbi zsidó ritustól e ponton is kimutatja. A H.-t is éppúgy, mint a Tórát, dallamosan (cantilenével) szokás olvasni, azoknak a hangjegyeknek (*neginó*) alapján, melyek a hagyományos szövegben (l. *Maszóra*) szóról-szóra kísérik a szöveget (l. *Neginó*). De ugyanazok a hangjegyek a H.-ban más értékűek, mint a Tóra-olvasásban.

F. D.

Hágarország. Új-héber elnevezése Magyarországnak. Már az első kereszties hadjárat előtt a zsidók emlegették így Európaszerte az eddig előttük majdnem ismeretlen Magyarországot. Magyarország azzal került az európai zsidók érdeklődésének középpontjába, hogy Kálmán király itt vetett véget a zsidómészárló rablóhadak garázdálkodásának. L. *Kálmán király rendelete*. U. L.

Hagbóó-geliló (*Hagbe-gelile, h.*). Felemelés és összegöngyölés. A Tóra-tekeres öltöztetésének szertartása a felolvasás után. A gyülekezet egyik tagja, akit a funkcióval megtiszteltek, leveszi az almemorról a Tórát és megmutatja a híveknek, miközben ezt mondják: «Ez a törvény, melyet Mózes Izrael fiainak adott az Örökkévaló parancsolata szerint Mózes által. Életfája mind azoknak, akik megtartják, boldogok, akik támogatják. Az útjai kellemesek és minden ösvényei békések. Hosszú élet van jobb-kezében, és bal-kezében gazdagság és tisztelet. Igazságában kívánja az Örökkévaló, hogy a Tóra terjesztessék és dicsőíttessék.» Ezután a gyülekezetnek egy másik tagja összegöngyölíti a tekercset, átköti az övvel és felöltözteti.

F. D.

Hagódó, (*aggada*). A Szentírás homiletikus fejtegetése. A szó ebből a didaktikai formulából keletkezett: *higgid lechó hakoszuu*, ezt mondja neked (erre utal, céloz) a Szentírás verse.

Hagódó sel peszach (*h. hagada*). A széderesti (l. o.) szertartásimkönyve. Tartalmazza mind azokat az imákat, amelyeket ezen alkalommal mondani kell. Egyes részei igen régi eredetűek; mai formájában is évezrednél idősebb a könyv. Nagyon régen illusztrálják. Igen értékesek a középkorból származó illusztrált H. kéziratok. Ezek között legnevezetesebbek két francia és három spanyol kézirat a XIV. sz.-ból a Brit. Múz. birtokában; továbbá egy spanyol kézirat a Kaufmanu Dávid-féle gyűjteményben, szintén a XIV. sz.-ból. Ezeknél is híresebb az ú. n. szerajevói H. A quattrocento korából származik két kézirat a H. a párisi Rothschild birtokában. Ismeretesek még krétai, páduai, mantuai és német kéz-

iratok is a XIV., XV. és XVI. sz.-ból, amelyeket különböző könyvtárak (Manchester, München, New-York, Bécs) drága reliquiákként őriznek. A H. beosztása a széder liturgiáját követi. Mind egyik kiadás tartalmazza a formális utasításokat is.

Hagohósz. (*H.*) Jegyzetek. A gloszák héber neve.

Hagyomány, zsidó felekezeti hetilap, alapította Stein Miksa Mayer (l. o.) nagyszombati főrabbi. Eredetileg Magyar Rabbik c. indult meg 1905. és miután közölte az összes magyarországi rabbik életitörténetét, vette fel a H. címet. 1912 óta szerkeszti Stein Artur (l. o.). 1928 óta az Orth. Izr. Hitközségi Tisztviselők Egyesületének hivatalos közlönye.

Hagyományhűség, sokat hangoztatott jel-szava napjainknak, különösen a világháború nyomában járó nemzeti ébredés hullámainak a zsidó népesség terére való átcsapásaként jelentkezik, de legtöbbször a végig nem gondolt eszmék sorsában osztozik, félreértés tárgya és veszélyt okoz azok között, kik lelkiileg egyetértenek. A H. természetes velejárója a vallás fogalmának és annak külön hangoztatása voltaképp tautológia és sértő megkülönböztetés azokkal szemben, kik nem hangoztatják. H. nélküli vallásos magatartás nincs a legszélsőbb reformirányzatokban sem, mert a vallási szertartások legesekélyebb maradványa sem a mai gondolkodásszűkenyelve, hanem ápolja annak a H.-nek, mely racionalizmuson, életszűkenyelveken és érdekeken túlteszi magát, hogy a különböző nemzedékek vallásos érzületét egy nevezőre hozza. Másrészt magában az orthodox irányzatban is észlelhetők korszülte lassú változások a H. rovására. Nem említve a ruházkodás és testi kultúrát illető engedelményeket, amelyek a hagyományos külső fellépés hátrányára vannak. Még templomi intézményeket és szokásokat is elhagynak, ha azok pusztán adminisztratív jellegűek voltak, pl. a templomi tisztségek szóbeli előtervezésének szokását, melyhez viszont mások szívósan ragaszkodnak. Reformszámba megy az is, ha nagyobb templomokban nem engedik a gyászolókat előimádkozni, számítva a netáni alkalmatlanságra. Amidón a XVIII. sz. végén Európaszerte megindult a reformmozgalom, romboló szándék csak ideig-óráig bűjt meg benne, általában véve épp az volt a célkitűzése, ami ma az orthodoxiának: a zsidóság megóvása, jövőjének biztosítása. Korántsem életvágy, érdek vagy kényelemkeresés vezette a mozgalmat vezetőit, hanem a jövőért való aggodalom, alapos leszámolás a mult hagyatékának értékeivel. De nem lehet e kérdésnél figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a mult századbéli reformok közé olyanok is csúsztak be, melyek nem a zsidó vallás szervi életéből kíváncsoztak fel, hanem asszimilációs törekvésekből. Ilyen: a papi reverenda viselése. Ez a római egyház utánzásaként jelent meg, ahol a pap egész más tényező, mint a laikus, sacerdos, pontifex, nem pedig tanító, aminő a zsidóságban Mózes is volt. Az ornátussal járó modernizált talisz azért kelt megütközést konzervatívabb körökben, mert az esetleg a rítus követelményeinek sem felel meg, amellott a vallás rová-

sára tett engedmény az esztétikai vagy inkább a római izlés javára. Hagyományellenes továbbá az orgona alkalmazása a zsinagógában, az almemórának a frigyszekrény előtt való oltárszerű elhelyezése, a régi imarend modernizálása, a temető díszítése, a temetési szertartás pompája, a sirbölt, a temetési ének stb. Ezek azok az újítások, amelyeket a konzervatív hitéletet élők elítélnek, a haladó szelleműek viszont életben kívánnak tartani, már csak azért is, mert felfogásuk szerint a vallásos meggyőződés még sem foglalkozhat állást olyan hitéleti formák ellen, amelyekhez egy emberöltő hozzánevelődött. A haladó szellemű hitközségekben a H. hangoztatói éppen az itt említett újításokat kívánják módosítani vagy kiküszöbölni. Ezzel szemben a H. problémája egyáltalában nem foglalkoztatja az orthodox hitközségeket, melyeknél a H. ügyis elengedhetetlen feltétele a vallásosságnak. Egyébként pedig a H. problémája nem csak a magyar, de az egész világ haladó zsidóságát foglalkoztatja. Nyílt öszinteséggel tárgyalta ezt a kérdést a reform ügyében 1928 nyarán tartott berlini világkongresszus, amely a zsidó vallás fenntartásának lehetőségeit kereste. Ez a kongresszus úgy akarta megoldani a problémát, hogy a hitéletet a H. rovására a szociális viszonyoknak megfelelően alakítja. A kongresszus álláspontja szerint a H. részletes feladása fejében vissza lehetne hódítani a vallásnak a haladó zsidóságnak ama tömegeit, amelyeket az élet kényszerűsége a vallásos életből elszakít.

F. M.

Hahn Adolf (írói nevén *Havas Adolf*), irodalomtörténész és Petőfi-búvár, szül. Hódmezővásárhelyen 1859 nov. 28., megh. Nagytétényben 1904 jan. 16. A budapesti egyetemen modern nyelveket és irodalmakat tanult, majd Párisban folytatta tanulmányait. Miután tanári oklevelet szerzett, Aradon, Székesfehérváron működött az áll. főreáliskolában. 1902-ben elméje elborult. A székesfehérvári izraelita hitközség iskolaszékének elnöke, a XI. izraelita községkerületnek jegyzője s az Imit egyik vezető tagja volt. Főbb művei: *A Hahn-féle francia nyelvkönyv* (2. kiad., 1888); *Tárházi, Dugonics A. végjátéka* (az eredeti kéziratból kiadta és bevezetéssel ellátta H. 1882); *Ének Thököly Imre és Zrinyi Ilona házasságáról* (Gyöngyössi István egykorú kéziratából kiadta s jegyzetekkel kísérte, 1884); *Emlékbeszéd Vörösmarty Mihály felett* (1893). Legnevezetesebb munkásságát a Petőfi-kritika terén fejtette ki. Az *Athenaeum* Petőfi-kiadásait ő szerkesztette s az első népszerű 1892-i kiadást is, melyet eredeti kéziratok és kiadások alapján jegyzetekkel és variánsokkal kísért.

S. R.

Hahót, nagyk. Zala vm., 2362 lak. A H.-i orth. hitközséget 1870. Grünfeld Ádám, Grünfeld Jakab és Schein József, a környékről beköltözött kereskedők alapították. A hitközség első rabbija Schwarzenstein Ignác volt, aki 1895. halt meg Jeruzsálemben. A hitközségnek két temploma is van, egyiket 1872., a másikat 1904. építette, tagjainak önkéntes adományaiból. A 80-as években iskolát is létesített a hitközség, de ez 1913. anyagi okok miatt megszűnt. A H.

területéről elszármazottak között ismertebb nevű szerzett Mező Ferenc (l. o.). A hitközség tagjai közül Ström Ottó vezet egy nagyobb, 600 holdas mintagazdaságot, míg Breuer Vilmos és Wollák Ernő 2000—2000 holdas bérleten gazdálkodnak. A hitközség évi 2800 pengő költséggel dolgozik, melynek egy része szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközség anyagi területéhez 7 község tartozik. Lélekszáma 120, a családok száma 35, adót 27-en fizetnek. Foglalkozás szerint 12 gazdálkodó és 15 kereskedő. 19-en vettek részt a világháborúban s 1 közülük elesett. A hitközség mai vezetősége: Kassirer Zsigmond rabbi, Grünfeld Jakab elnök, Rosenberger József pénztárnok, Rechnitzer Ignác és Reich József előljárók.

Haiman Hugó, tanár és műfordító, szül. Nizsán 1881. A budapesti egyetemen tanult, ahol középiskolai tanári és bölcsészdoktori oklevelet nyert. Orosz eredetiből lefordította Koroljenko, Puskin, Tolsztoj, Turgenyev, Ljeszkor és Garsin több regényét és novelláját. Önállóan megjelent műve: *Kuranberger Ferdinánd regényei és novellái* (1910).

Hajdu, 1. Frigyes, Temesvár h. polgármestere, szül. Balkányban 1873. Ügyvédi oklevelet szerzett és Temesváron telepedett le, ahol nagy publicisztikai tevékenységet fejtett ki. A Romániához csatolt magyar kultúrájú zsidóság szellemi vezére. Erdélyi napilapokban sok politikai és szakirodalmi írása jelent meg. 1906—1910-ben a facseti kerület országgyűlési képviselője volt, a parlamentben elmondott beszédei a liberális polgári politika céljait segítették elő.

2. **H. Henrik**, költő és műfordító, szül. 1890. Ibsen számos művét ő fordította magyarra a színpadok számára.

2. **H. Ilona**, operaénekesnő, szül. 1889. Atyja Kiss József budapesti kir. közjegyző, udv. tanácsos volt. Zeneakadémiai és énektanulmányai elvégzése után a M. Kir. Operaház tagja volt 1912—1922. 1928-ban amerikai körútra ment. Mint koncerténekesnő és operaénekesnő egyaránt kiváló.

4. **H. Marcel**, ügyvéd, politikus, szül. Turréten (Nyitra vm.) 1871. Jogi tanulmányait Heidelbergben végezte, ahonnan hazatérve ügyvédi irodát nyitott. Tevékeny részt vett a magyar vívósport fejlesztésében és megalapította a Nemzeti Vívók Klubját. A stockholmi olimpiaszra ő vezette a győztes magyar vívócsapatot (1912). Az atlétaszövetség vívóosztályának elnöke, később a vívószövetség ügyvezető alelnöke lett. Sokoldalú társadalmi, várospolitikai és publicisztikai tevékenységet folytatott. Mint a demokrata-párt tagja, a főváros törvényhatósági bizottságában jutott jelentős szerephez. A szervezetlen budapesti polgárság politikai öntudatának erősítésén fáradozott. Aktív résztvevője a hitközségi életnek. 1928-ban a Pesti Izraelita Hitközség elnökhelyettesnek és szertartástügyi előljárónak választotta.

5. **H. Miklós**, író, szül. Göllében (Somogy vm.) 1879 jan. 28. Jog- és államtudor. Már egyetemi tanulmányai során, 1897-től kezdve hírlapíró, előbb a Budapesti Napló belső munkatársa, majd 1904—21-ig A Nap c. napilap társszerkesztője, később felelős szerkesztője. Közben munka-

társa az Új Idők c. irodalmi lapnak és segédszerkesztője a Magyar Színpad c. napilapnak, ezenkívül szerkesztett különböző közgazdasági lapokat és számos közleménye jelent meg a felekezeti lapokban. 1921 óta a Magyar Tudakozódó Egylet vezérigazgatója. A legelsők közé tartozott, akik a magyar újságírást új formákkal gazdagították. A zsidó életéről írt novelláit és rajzait a stilus nemessége jellemzi. A zsidó közéletben mint a Pesti Izr. Hitközség előljáróhelyettese (az OMIKE és IMIT igazgatótanácsának, a Pesti Chevra Kadisa képviselőtestületének tagja stb.) tevékenykedik és nemes iniciatívával segíti elő a felekezeti közélet tisztulását. Megjelent munkái: *Képek és rajzok* (1906); *Gileád* (1914); *Mit akarunk?* (1916); *Tegnap és ma* (1922); *Menyegző után* (1904); *A hadnagy úr házassága* (1904); *A horogi cölöp* (1911); *Derű szárnyán* (1911); *A hitelértékesítés, a kereskedelmi tudakozódás szervezete és jogrendje* (1903); *Konfesszionális vezeken* (1912); *A Magyar Tudakozódó Egylet jelentései* (1922–26).

V. A.

Hajduhadháza, nagyk. Hajdu vm., 10,480 lak. Az (orthodox) hitközség 1850. alakult. A környékről beköltözött kereskedők és gazdálkodók voltak az alapítók. 1898-ig magánházakban tartottak istentiszteletet, csak akkor került tető alá a szép, modern stílusú templom, melyet a hitközségi tagok saját erejükből emeltek. Ugyanez évben Lichtmann Gyula és az akkori előljáróság kezdeményezésére megnyílt a hitközség Talmud Tóra iskolája, melynek állandóan 40–50 növendéke van. Két év múlva megalakult a Nőegylet is, amelynek jelenleg Horovitz Józsefné az elnöknője. A hitközség lélekszáma ma már 400-ra tehető, a családok száma 105, az adófizetőké 92. A tagok túlnyomórészt — 41-en — kereskedők, van még 21 iparos, 1 gazdálkodó, 1 orvos, 1 magántisztviselő, 6 közadakozásból élő, 5 magánzó és 26 egyéb. Az évi költségvetés 7850 pengőre rúg, melyből 1035 pengőt fordítanak filantrópikus és szociális célokra. 75-en vonultak be a világháborúban s ezek közül 11-en haltak hősi halált. A hitközség mai vezetősége: Rosenberg Ignác főrabbi, Horovitz Sámuel elnök, Grünstein Mayer alelnök, Goldstein Jenő gondnok, Goldstein Emmanuel ellenőr, Fürst Dezső pénztárnok, Löwy Ignác, Fettesmann Ferenc, Bónis Ignác és Krausz Adolf ülnökök.

Hajduszoboszló, rend. tan. város, Hajdu vm., 17,722 lak. Az (orthodox) hitközséget 1826. alapították Fischbein Eliás, Grünberger Sámuel, Grosz József Izrael és Löwy József. Az első rabbi Weismann Ábrahám volt. Utána Weisz Hermant választották meg, aki 1870. jesivát létesített. 1885-ben elemi iskolát alapítottak, amelynek 42 tanulója van és Löwy Ármin vezeti, 1896. építették a templomot és 1900. a téli imaházat. Ugyanakkor létesült a Nőegylet. Egyéb intézmények: Chevra Kadisa, Chevra Misnajos, Talmud-Tóra és jesiva-mensa. A Talmud-Tórában Hoffmann Salamon vezetése alatt 22 gyermek tanul. A hitközséghez tartozik Hajduszóvát község is. Lélekszáma 400. 100 család, 102 adófizető tag. Foglalkozásuk: 70 kereskedő, 10 iparos, 6 orvos, 4 ügyvéd, 3 gazdálkodó, 3 köz-

tisztviselő, 2 magántisztviselő, 1 író, 1 tanító, 1 magánzó és 1 közadakozásból él. A világháborúban 15-en hősi halált haltak. A hitközség egyik tagja, néhai Adler Samu alapította a Hajdumegyei Takarékpénztárt. A hitközség mai vezetősége: Katz Ármin rabbi, Auspitz Sámuel elnök, Grosz Lajos alelnök, Klein József pénztárnok, Berkovits Mihály ellenőr, Grünfeld Herman és Goldstein Hugó gondnokok, Bónis József jegyző.

Hajnal, 1. *Dávid*, pedagógus és irodalomtörténész, szül. Ungváron 1873. A budapesti egyetemen szerzett bölcsészettudományi és középiskolai tanári oklevelet, majd kineveztek a flumei állami Kiviteli Akadémiához tanárnak. Itt működött egészen az összeomlásig, mikor a budapesti állami felsőkereskedelmi iskolába nyert beosztást. Számos tanulmánya jelent meg a Pester Lloydban, s egyik értékes sorozatának eredményeképpen alakulhatott át a flumei kereskedelmi iskola Kiviteli Akadémiává. Főbb művei: *Robert Hamerling und seine epische Werke*; *Der Pessimismus als herrschender Gedanke der Zeit*; *Über ein Evolutionsgesetz der psychischen Welt*; *Kármán József mint nyelvművelő*; *A magyar nyelvtanítás a nemzetiségi iskolákban* stb.

S. R.

2. **H. László**, költő és újságíró, szül. Békéscsabán 1902 dec. 31. 1920–27-ig a különböző kolozsvári napilapok munkatársa volt. Erdélyben méltányolt és népszerű lírikus. Jelenleg Budapesten él, ahol különböző lapokban költeményeket és novellákat ír. Verskötetei: *Szolga éneke* (1920); *Ilyen vagyok* (1924); *Magányos éjszaka* (1925). Regénye: *Loriel* (1926); *Kócos* (novellák, 1921).

Hajó Sándor, író és színműíró, szül. Budapesten 1876. Középiskolai tanulmányainak elvégzése után magánhivatalnok lett, de csakhamar lemondott állásáról, hogy csakis írói tevékenységének éljen. Vigjátékai jelentékeny színvonalat képviselnek. Legismertebb darabjai: *Dombai úr felesége* (Nemzeti Színház 1899); *Ejféli után* (Nemzeti Színház 1900); *A holnap* (Magyar Színház 1907); *Fiúk és lányok* (Magyar Színház 1910); *Lakások* (Vígshízház 1913); *A naplovagja* (Vígshízház 1916); *Démonok* (Vígshízház 1916); *Déliabab utca 7* (Vígshízház 1917); *Az ötvenéves férfi* (Belvárosi Színház 1919); *A pletyka* (Belvárosi Színház 1920). Wildenak *Dorian Gray* c. regényét 1907. átdolgozta a színpadra. Számos német, francia és angol színdarabot fordított és dolgozott át magyarra. Jelenleg a Belvárosi Színház dramaturgja.

Sz. G.

Hajós, 1. *Alfréd**, műépítész, olimpiai úszóbajnok. 1896-ban az első modern olimpián kettős úszó győzelmet szerzett. H. a magyar sport első olimpiai világbajnoka. A futball-szövetségnek huzamosabb időn át alelnöke, válogató kapitánya volt. Mint építész legszebb sikereit a sporttelepek terveivel érte el. Stadionterveivel résztvevett a párisi olimpiász szellemi versenyein és az építészeti első díjat nyerte.

2. **H. Lajos***, orvos, orvostudományi író, egyetemi magántanár, szül. Petőszinnyén 1870. Orvosi tanulmányait Budapesten, Bécsben és Frankfurtban végezte. Elsősorban ideg- és elmekórtannal foglalkozott és évekig Laufenauer tanár mellett

tanársegéd volt. A budapesti egyetem jogi kara 1909. a büntügyi lélektan és elmekörtan magántanárává képesítette. Az Orsz. Munkásbiztosító Intezet idegosztályának főorvosa. Az orvosi szaklapokban számos tanulmánya jelent meg. főképpen a funkciós idegbetegségekről és az epilepsziáról, valamint a büntügyi lélek- és elmekörtan köréből. Főbb művei: *Neurasthenia és hysteria; Általános psychopathologia; Az idegrendszer syphilise.* Sz. G.

3. **H. László**, hegedűművész, szül. Budapesten 1899. A Zeneakadémiában és Hubay mesteriskolájában végezte tanulmányait. Nagy sikerrel hangversenyezett Budapesten s a vidéken, majd 1926. kinevezték a bécsi Conservatorium tanárának. 1927 óta a kovnói (Litvánia) állami konzervatórium tanára és az ottani állami Opera és filharmóniai zenekar hangversenymestere és szólistája. K. K.

Hajhász. A XIX. sz. negyvenes éveiben a magyar társadalom valósággal a zsidó egyéniség megtestesülését látta a hajhászoknak nevezett ügynökökben, akik tőkét szereztek maguknak és uzsoráskodtak. Még az irodalomban is megvetéssel és gúnnyal szóltak róluk: Nagy Ignác, Gaal József, Bernáth Gáspár, Szigligeti Ede stb. A magyar zsidókat bántotta ez a hang és 1846. társulatot alapítottak, melynek tagjai arra kötelezték magukat, hogy azzal, akit egyszer uzsoráskodási bűnön kaptak, nem társalognak, maguk mellett meg nem tűrik és őket «megvetés és utálat tárgyává teendik». Zs. J.

Hakófősz. A körmenet héber neve. E szertartási forma a zsidó istentiszteleti rendben is szerepel a következő alkalmakkor: szukkosz valamennyi napján (7 nap) szombat kivételével. A muszaf (l. o.) végén az ünnepi csokorral (l. o.) a kézben megkerülük egyszer a templomot, mi alatt a frigyszekrény nyitva van és egy Tórát tartanak az emelvényen. Az ünnep hetedik napján (l. *Hosánó rabbó*) e körmenetet hétszer ismétlik, mialatt valamennyi Tórát az emelvényen tartják. A körmenetek alatt Hosánó-t (segíts meg) énekel az előimádkozó és a gyülekezet felváltva. Az ünnepi csokorral való körmenet még a jeruzsálemi szentély fennállása idejéből ered. Körmenetben viszik a zsinagóga összes Tóratekerseit szimehasz-tóra (l. o.) napján. Mind este, mind pedig reggel hét-hét körmenetet tartanak, sok ritusban semini aceresz (l. o.) estéjén is. Előkelő és tudós halottak koporsója körül, kiknek holttestét beviszik elbúcsúztatni a zsinagógába, szintén szokás gyertyáskörmenetet tartani. Sok helyütt körmenetben viszik a rabbit baldachin alatt szimehasz-tóra napján a templomba s erre emlékeztet némely vidéknek az a szokása, hogy a fiatal menyecskét az esküvőt követő szombaton ünnepelő kísérettel viszik a templomba (Schul-führen) F. D.

Hakol hevel. (h.) Minden csak hiúság. Közismert és gyakran használt idézet *Kohelet* könyvének első részéből. A könyv e szavakkal kezdődik: *havel havólim* (hiúságok hiúsága) amely a latin vanitatum vanitas-nak felel meg.

Halálbüntetés. A vallás és az emberek ellen elkövetett némely bűnre H.-t szabott ki a Biblia.

Ilyenek: Illetékteleneknek a Szentélybe való hatolása; átokmegszegés; halottidezés és jóslás; vérfertőzés és fajtalankodás; házasságtörés; szülők bántalmazása; Istenkáromlás; bálványimádás; gyermekáldozás; emberrablás; hamis prófétálás; prostitúció; szombati munka; emberölés. Némely bűn halálbüntetése azonban *Kórész*-nak minősül, vagyis Istenre bízott büntetésnek és annak végrehajtása nem tartozik a világi bíróság jogkörébe. Ez valószínűleg a halálbüntetés hallgatólagos megszüntetését jelenti. Bizonyos, hogy a halálbüntetés eltörlésének gondolata állandóan foglalkoztatta az óhéber törvényhozást. Erre vall a talmudi perrendtartás számos rendelkezése és több talmudszerző kijelentése is. Azt a Szinhedriont, amely hét esztendő alatt csak egy halálos ítéletet is hozott, vészbíróságnak stigmatizálta a Talmud. R. Eleazár ben Azarja szerint már akkor is vészbíróság a Szinhedrion, ha hetven esztendő alatt hoz akár csak egy halálos ítéletet is. R. Tarfon és R. Akiba mondják: «Ha mi a Szinhedrionban lennénk, sohsem hozna az akkor halálos ítéletet.» A talmudi perrendtartás olyan feltételeket köt a halálos büntetéshez, amelyek sohasem mutathatók ki és ezen az alapon az ítélet is illuzóriussá válik, mert nem lehet azt végrehajtani. (*Szinhedrin* különböző helyein.) F. M.

Halasi Andor*, író, szül. Budapesten 1887. Tanulmányait a budapesti egyetem jogi karán végezte, majd hírlapíró lett. Rövid ideig a Kritika c. irodalmi szemlét szerkesztette. Később az Élet c. folyóirat és a Budapesti Hírlap szerkesztőségében dolgozott. Sokáig Most a Miskolcon megjelenő Magyar Jövő c. napilapnak munkatársa volt. Irodalmi tanulmányainak egy részét külön kötetben adta ki. Számos német, francia és angol regényt fordított magyarra. Sz. G.

Halasi-Fischer Ödön, közgazdász, szül. Budapesten 1885., ahol középiskolai és egyetemi tanulmányait végezte. Miután jogi doktorátust tett, belépett atyja vállalatába, a Fischer Simon cégbe, egyszersmind azonban élénk gazdaságpolitikai és társadalmi tevékenységet fejtett ki. Előbb a Világ politikai napilap r.-t., majd a Magyar Hírlap r.-t. elnöke lett. Az ő kezdeményezésére és támogatása mellett alakult meg a Magyar Cobden-Szövetség, mely a szabadkereskedelem elvének szolgálatába áll. Erdemes és jelentékeny közgazdasági munkásságáért 1926. kormányfőtanácsosa nevezték ki. S. R.

Halász, I. Albert, gazdaságstatistikus, szül. Tárkányban (Komárom vm.) 1890 márc. 11. A budapesti műegyetemen szerezte meg vegyész-mérnöki oklevelét, majd a kereskedelmi minisztérium szolgálatába lépett, ahol a gazdasági statisztikai osztály helyettes vezetője lett iparfelügyelői rangban. 1922-ben nyugdíjazták, azóta a külügyminisztériumtól kap külön megbízásokat. H. egyike a legkiválóbb, külföldön is elismert gazdaságstatistikusoknak. Első munkája: *A magyar cukoripar eloszlása a világgiacon az utolsó 25 évben*, mely 1914. német nyelven jelent meg. 1920-ban a kereskedelmi minisztérium adta ki *Magyarország gazdasági térképeiben* c., 4 nyelvű térképalbumát, mely megjelenése óta 8 kiadást ért el. Ezt a munkáját a

Magyar Mérnök és Építész Egylet arany éremmel tüntette ki. 1928-ban a külügyminisztérium támogatásával jelent meg *Az új Közép-Európa gazdaságstatisztikai térképekben* c. úttörő munkája, melynek 300 térképe pontos tájékoztatást nyújt a békeszerződések utáni Közép-Európa gazdasági viszonyairól. V. A.

2. *H. Frigyes*, ügyvéd, szül. Kajászószentpéteren 1864. A budapesti egyetemen szerzett ügyvédi oklevelet. Kereskedelmi és részvényjoggal foglalkozik és ilyen vonatkozású cikkei sűrűn jelennek meg jogtudományi szaklapokban. Helyettes elnöke az ügyvédi és bírói vizsgálat bizottságnak. A felekezeti életben is sokáig vezető szerepet játszott mint a Pesti Izr. Hitközség előljárója. Közéleti és tudományos munkásságának elismeréséül 1912. királyi tanácsossá, 1922. kormányfőtanácsossá nevezték ki. V. A.

3. *H. Gyula*, hírlapíró, szül. Csebényben (Veszprém vm.) 1871. *H. Ignác* (l. o.) öccse. Szerkesztette a Szabad Szó c. lapot. Költeményei *A Szajna partján* c. jelentek meg. T. Zs.

4. *H. Henrik**, orvos, szül. Hódmezővásárhelyen 1865 aug. 7. A budapesti egyetemen tanult, majd u. o. tanársegéd lett, azután hosszabb külföldi szaktanulmányok után szülővárosában, később Miskolcon lett gyakorló és közkórházi főorvos. Főbb művei: *A berlini, londoni és párisi fogászközlőkről*; *A hangrésszüket*; *A bonctan tanításának néhány újabb módszeréről*; *Ritka fogfejlődési anomáliák*.

5. *H. Ignác*, filológus, egyetemi tanár, szül. Tésen (Veszprém vm.) 1855., megh. Budapesten 1901 ápr. 9. Veszprémben és Székesfehérváron járt gimnáziumba, az egyetemet pedig Budapesten végezte s miután középiskolai tanári képesítést nyert, Székesfehérváron lett tanár, de már 1893. kinevezték a kolozsvári egyetemen a finn-ugor és magyar nyelvészet nyilvános rendes tanárává. 1880 és 1890 közt háromszor küldte ki a M. Tud. Akadémia a lapok közé Svédországba és Norvégiába, ahol az összehasonlító nyelvészethez számos adatot gyűjtött. Legkiválóbb művei: *Ritkább és homályosabb képzők* (akadémiai díjjal jutalmazva 1880); *Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok* (1881); *Visszahódított magyar szók* (1883); *Kazinczy mint fordító* (1883); *A svédországi lapp nyelvjárások*; *Magyar szók az északi szláv nyelvekben* (1886–98); *Svéd-lapp nyelv* (6 kötet 1885–95); *Az ugor-szamojéd nyelvrokonság kérdése* (1892–93); *Kármán József* (1878). A Grimm-féle gyermekmeséket Móka bácsi álnévvel ő adta ki és gyönyörű magyarsággal ő maga is írt gyermekmeséket, amelyek máig népszerűek. Kiadott és lefordított azonkívül finn népdalokat és számos tanulmányt írt, főleg a Nyelv-történeti Közleményekben. Halála után egyetemi előadásait *A magyar szófejtés története* c. kiadták. S. R.

6. *H. Náthán*, pedagógus, szül. Apostagon (Fejér vm.) 1834; megh. 1910 ápr. 3. Először vidéken tanított, majd báró Eötvös József a fővárosi izraelita mintaiskolához helyezte át (1867.), később a Pesti Izr. Hitközség leányiskolájának igazgatója lett. Jegyzője volt az első Izr. Tanítógyűlésnek. Nagyarányú szakirodalmi tevékeny-

séget fejtett ki a szaklapokban és mint tankönyvíró is. Önálló művei: *Oktató és nevelő mulattató elbeszélések a talmud és midrásból, valamint a zsidók történetéből* (Budapest 1886); *Kincs-szekrényke* (oktató, nevelő, mulattató elbeszélések a zsidó bölcsek irataiból, Budapest 1889). Szerkesztette az első magyarnyelvű zsidó népiszkolai értesítőt (Győr 1862) és az első magyarnyelvű zsidó ifjúsági lapot, az Ifjúsági Iratokat (1862–63). T. Zs.

7. *H. Sándor (dunaföldvári)*, közgazdasági író, szül. Dunaföldvárott 1859., megh. Budapesten 1918. A budapesti egyetemen szerzett jogtudományi doktorátust. Már jogászkorában is hírlapírással foglalkozott és előbb az Ellenőr, majd a félhivatalos Nemzet segédszerkesztője volt. Amikor 1885. megszervezték a Postatakarékpénztárt, mint fogalmazó lépett az új intézmény szolgálatába, amelynek fejlődéséhez és felvirágzásához nagymértékben hozzájárult. 1892-ben a budapesti műegyetemen magántanárrá képesítették. 1901-ben a Postatakarékpénztár aligazgatójává, 1907. pedig min. tanácsosi címmel az intézet igazgatójává nevezték ki. 1909-ben dunaföldvári előnévvel magyar nemességet kapott. Egyik alapítója volt a Magyar Közgazdasági Társaságnak és egyik szerkesztője a Közgazdasági Lexikonnak. Napilapokban és szakfolyóiratokban igen sok cikke és tanulmánya jelent meg. Jelentősebb önálló munkái: *Mit akar a Schulverein?* (1882); *A postatakarékpénztár cheque- és clearing-forgalmáról* (1890); *A postatakarékpénztárak fejlődésének története* (1891); *A postatakarékpénztárakról, különös tekintettel a gyakorlati szolgálatra* (1896); *A cheque és giro-rendszer* (1898); *A cheque-rendszer és fejlesztése Magyarországon* (1900); *A pénzüntézet betétek biztonsága* (1900); *A községi takarékpénztárak Magyarországon* (1905); *A nemzetközi giroforgalom*.

Halberstam Jechezkel Sraga, rabbi, szül. 1811., megh. 1898. Atyjánál, a világhírű Chaim H. szandeci caddiknál tanult. Előbb a radzili és a schinovai lengyelországi hitközségekben működött. Innen került Magyarországra, a sztropkói hitközség élére. Közben Palesztinába utazott, ahonnan néhány évi tartózkodás után visszatért. Jeruzsálemben folytatott tudományos kutatásai közben több ismeretlen és nagyjelentőségű kabbalisztikus munkára akadt, melyeket visszatérése után megjelentetett: *Ór Hachamó* (Jeruzsálem) és *Zohoré Chamó* Zohár-kommentárok; *Széfer Hagilgulim Hasolém* (Psemysl). 1876-ban, atyja halála után a hívek őt tekintették utódjául és tömegesen zarándokoltak hozzá. Ekkor visszatért Lengyelországba és előbbi lakhelyén, Schinován telepedett le. Megjelent *Divré Jechezkel* (1901) c. könyve, amely homiletikus magyarázatokat, responsumokat és jegyzeteket tartalmaz. T. I.

Halhatatlanság (héb. *chajé ólom*, vagy *hasórasz ha-néfes*). Az a hit, hogy a lélek a test elhalála után is él. Mózes könyvei még nem tanítják a lélek H.-át, de a prófétákban és a költői irodalomban már felcsillan az örök életben való reménység: «Én igazsághan látni fogom színedet, felébredéskor teleszívom lelkemet a Te

képeddel». (Zsolt. 17. 15) «Isten megváltja lelkemet az alvilágtól (u. o. 49. 6) Ebben már nem csak a H., de a túlvilági bűnhődés is konkrétizálódik. Dániel könyve már haladottabb fejlődésben hirdeti a H. gondolatát, mert hisz már a testi feltámadásban is: «Sokan a porban alvók közül feltámadnak, némelyek az örök életre, némelyek pedig gyalázatra és örökkévaló utálatosságra. De a bölcsek fényeskednek, mint az ég fényessége és akik másokat igazságra visznek, mint a csillagok örökkön örökké fénylenek». (Dán. 12. 2, 3). A H. maradéktalan hitéhez még Dávid sem jutott el, mert nyilvánvalóan perzsa befolyás alatt különbséget tesz a jók és a gonoszok lelke között és a H. még nem a lélek megváltozhatatlan és mindenkre szóló attribútuma, hanem a földön nyert képessége csupán és Istentől adott kegy a tisztaélet megjutalmazására. Philo szerint a lélek már születése előtt létezik és mikor a test elhal, mintha börtönből szabadulna, úgy tér vissza Istenhez, tehát örök életre tér oda vissza. A szaduceusok (l. o.) tagadták ugyan a feltámadást (l. o.), de a H.-ot nem érintették. A farizeus tudósok és az esszénusok (l. o.) ellenben hittek a jövő életben (*óloim habó*) és el is terjesztették ezt a hitüket. Az esszénusok egész világszemléletüket a H. hitére alapították és ezért vetették meg a földi életet. Főképpen pedig a zsidóság martírjainak H.-ában hittek, amint azt Josephus több helyt megemlíti. Több apokripa is hirdeti a H.-ot. *Enoch* a lélek örökkévalóságát tanítja. A proexisztencia hitét a Talmud is vallotta (*Chagigá* 12b). A jövő életben való hit a nemzetibb zsidó körökben általános volt. A *Pirké Abót* így fejezi ezt ki: «Legyen ez a világ előkészület a jövő életre» (4. 16). Még precízebben fejezi ki a H. hitét a Talmud *Berácho*t traktátusa (34b). A H. aztán főleg a feltámadáshoz fűzve valóságos dogmája lett a judaizmusnak; ez a *Misnán* (*Szanhedrin* 10. 1) alapult és hitvallomásul belekerült a liturgiába is. *Maimonidesz* filozófiai alapon tárgyalja a H. kérdését, de a feltámadásról való hitet beiktatta a tizenhárom hitágazatba (tizenharmadiknak), aminek elengedhetlen feltétele a lélek H.-a. *Spinoza* is zsidó értelmezést ad a H.-nak: «Amennyiben a lélek önmagát és az őt hordozó testet az örökkévalóság szempontjából tekinti, érzi, hogy Istenben van. Minél erősebb a való kapcsolatban álló értelmi szeretet Isten iránt, annál inkább érzi magát a lélek halhatatlannak». Mendelssohn Mózes híressé vált *Phaedon*-jában így szól: «Halelkünk halandó, akkor az értelem álom csupán, amelyet azért bocsátott ránk az Istenség, hogy megámitson vele, akkor az arénból is hiányzik az isteni dicsőség, akkor a szép és fenséges, akár erkölcsi, akár érzéki, nem visszfenye az isteni tökéletességnek... akkor néhány nap múlva mindegy lesz, akár disze voltam a természetnek, akár szégyenfoltja. Ha a szellem mulandó, akkor az emberi társadalom alapítói és törvényhozói megesaltak minket». A reformzsidóság a feltámadásra vonatkozó hitvallomásokat kiküszöbölte a liturgiából és az idevágó imákban (Machnikél chajim, Elohájnesómó) a feltámadásra utaló szavakat a lélek H.-át hangoztató kifejezésekkel cserélte fel. L. *Jew. Encycl.*

Hallel. A Zsoltárkönyvnek a 113. zsoltártól a 118. zsoltárig (bezárólag) terjedő része. E dicsérő és magasztaló zsoltárok jelentős fontosságuk a liturgiában. Vannak alkalmak, mikor kihagyás nélkül mondják el a H.-t. Ez az ú. n. egész H., vannak aztán olyan alkalmak is, mikor a 115. zsoltár első 11 verse és a 116. zsoltár első 11 verse elmarad, ez az ú. n. fél H. Egész H.-t mondanak: 1. peszach első két napján; 2. sovusz két napján; 3. szukkosz kilenc napján; 4. chanukka nyolc napján. Fél H.-t mondanak: 1. peszach utolsó hat napján; 2. újhoid napjain. A H. mindig a zsinagógai rendben közvetlenül a sacharisz teffilló után foglal helyet, áldó formulával kezdődik és végződik. A 118. zsoltár 21. versétől minden verset külön-külön megismételnek. Szukkosz napjain a H.-t az ünnepi csokorral a kézben recitálják; helyet kap a H. a Hagadában is, első fele a vacsora előtt, második fele a vacsora után mondott részben. Némely ritusban a két széder estén a maariv ima után a templomban is mondják. Nem mondanak H.-t: 1. ros hasonokor, mert ez az ítélet napja; 2. purimkor, mert vérontás emléke fűződik e naphoz és a szabadulás Izraelnek csak egy részére vonatkozik; 3. Nem mondanak egész H.-t peszach utolsó hat napján sem, mert az egyiptomiak elpusztulásának emléke nem engedi meg az örvendezés kibontakozását. F. D.

Halleluja. A magyar nyelvhasználatban is előforduló heber szó. Tulajdonképpen idézet a héber Bibliából, s annyit jelent: dicsérjétek Istent. A magyar nyelv főnévi értelemben, vagy igealakban is használja, pl.: hallelujázni. A Bibliában többször fordul elő, így a Zsoltárkönyv végén is.

Halmi, 1. Artúr*, festő, szül. Budapesten 1866. Tanulmányait a mintarajziskolán, a bécsi és müncheni akadémián végezte. Münchenben állította ki *Vizsga után* c. életképét, mellyel itthon a Munkácsy-díjat nyerte el. Párisban, Bécsben s Antwerpenben is aranyérmert nyert. Párisban Munkácsynál folytatta tanulmányait és a *Honfoglalás* megfestésénél segédkezett neki. Itt festette a *Titkos esküvő*-t, melyet a király vásárolt meg a budai várpalota számára. 1910-ben New Yorkba költözött. F. B.

2. H. Bódog*, táblabíró és író, szül. Pápán 1879 ápr. 6. A budapesti egyetemen tanult s miután ügyvédi oklevelet szerzett, bírói pályára lépett. Táblabírói rangban a budapesti járásbírószághoz osztották be. Számos tudományos és szépirodalmi cikke jelent meg napilapokban és folyóiratokban a jogtudomány, főleg a kriminológia köréből. Emellett szépirodalommal is foglalkozik. Önállóan megjelent munkái: *Marosházi történetek* (1900); *Ady költészete* (1909); *Örzsé és egyéb novellák* (1919); *Zsidó gyerek* (1920); *Magyar hírességek* (1923); *Oszi hervadás: Novellák és tanulmányok* (1928). S. R.

3. H. Gyula*, vegyész, szül. Budapesten 1879. Tanulmányait a budapesti műegyetemen végezte. 1907-ig a székesfővárosi vegyészeti intézetben működött. 1907-ben a m. kir. halélettani és szennyvíztisztító állomás vegyésze lett. 1921-ben a M. Vegyészeti Gyárosok Orsz. Egyesülete igazgatójává választotta. A Vegyészeti Lapok-at és a Magyar Chemiai Folyóiratot szerkesztette. Fon-

tosabb önálló munkái: *A német textilvegyészeti ipar technikai fejlődésének legújabb eredményei; A világháború gazdasági indító okai és várható következményei; A bradi aranyzúzmű vízberendezése; A mesterséges biológiai szennyvíztisztítás fejlődése hazánkban; Vegyészeti iparunk fejlődésének újabb irányai és lehetőségei.*

Halmos, I. Géza, közgazdász, szül. Tápiószőlén 1864. Orvos egyetemet végzett Budapesten. Miskolcon folytatott orvosi praxist, de pár év után a bankszakmára tért át. Megalapította 1907. a Miskolci Népbankot, pár év múlva pedig önálló magánbankházat nyitott. 14 évig volt elnöke a miskolci izr. hitközségnek és fejlődése körül jelentős érdemeket szerzett. A háború alatt százégyes kórházat létesített, melyet maga vezetett. Mint törvényhatósági bizottsági tag a várospolitikában is vezetőszerepet játszik. V. A.

2. H. József, rendőrkapitány, szül. Mezőtúron 1861 márc. 2. Orvosi pályára indult, de 1890. városi hivatalt vállalt. 1901 ben Torontál vm. alispánja megbízta a nagybecskereki alkaptányiállássteendővel. A következő évben 1902. pedig Nagybecskerek város tanácsnoknak választotta, mely állásban még két turnuson 1908. és 1914. választotta meg a város. Az összeomlás után nyugdíjazták.

Halóchó (*h. halacha.*). A «halach» (menni, járni) gyökből; jelentései: cselekvésmód, viselkedés, szokás, használat, vezetés. Ez utóbbi jelentése nyer alkalmazást a Talmud nyelvén, midőn számtalan esetben valamelyik rabbi H.-járól van szó, ill., hogy a H. ennek vagy annak a rabbinak a véleménye. Az ilyen kitétel értelme a Talmudban annyit jelent, hogy jöllehet az illető rabbi véleménye ellentétben van mások véleményeivel, a gyakorlatban mégis az ő döntése érvényes. Néha a H. kifejezés a «tradíció»-nak felel meg, pl. ha a rabbik így nyilatkoznak a Talmudban: Ha ez H. (azaz tradíció), akkor elfogadjuk, de ha csupán egy «din» (ez esetben nem törvény, hanem érv), akkor vitatható (*Keritót* trakt. 3. 9). A H. kifejezést a zsidó tradíció egész törvénytartalmazó részére szokták érteni, ellentétben a Hag-gadával (l. o.). Ennélfogva, amit általában H.-nak neveznek, az magában foglalja az egész rabbinikus polgári és rituális jogot, kiterjeszkedve a szokásokra, rendelkezésekre, döntésekre, amelyek a Szentírásban nem foglaltatnak. A későbbi iratokban Midras H. (l. *Midras Halóchó*) kifejezés fordul elő s ez a törvények feletti jogi vitákat foglalja magában. A H. többes száma *halóchós* s e kifejezés alatt a szóbeli hagyományon vagy törvényen alapuló vallási törvények egyik csoportját értik. A szó egyes száma helyett inkább a többes *halóchós* kifejezést használják éppen úgy, mint hagódó helyett hagódós-t, miután a törvények gyűjteményét értik alatta. A H.-ot R. Juda Hana-szi kodifikálta és a *Misna* (l. o.) tulajdonképpen jogi részét képezi, amiért a *Misna* szó helyettesíti azt általánosságban s ez utóbbi használata a H. helyett már a talmudi korszakban elterjedt, kivéve Palesztinát, ahol a kodifikálás után is megmaradt a H. kifejezés, sőt a H.-t alkalmazták a *Misnára*. (V. ö.: *Bacher Vilmos, «Die älteste Terminologie der jüdischen Schriftauslegung»* [Leipzig 1899] és u. a. a *Jew. Encycl.*) F. M.

Halóchó tószfesz, talmudi penzum a hozzátartozó kommentárokkal (toszafész). A zsinagóga ősidők óta az iskola hivatását is teljesíti. A szószéke azért katedra is és a rabbi nem csak predikál, de tanít is. Ezért alakult ki az a szokás, hogy a konzervatív rabbi prédikációja keretében talmudikus témákat is fejteget, (*charifusz*). Sabbosz hagódól (peszach előtt való szombat és sabosz tsuvo (jomkippur előtt való szombat) istentiszteletén nagyobb és jelentősebb ez a penzum és rendszerint kimerítőbb, úgy, hogy csak azok követhetik a fejtegetést, akik készültek rá és áttanulmányozták a vonatkozó irodalmat. Ezért a rabbi már hetekkel azelőtt hirdeti meg a H. témáját a templom előcsarnokának hirdető-tábláján. F. M.

Halotthamvasztás. A zsidó vallás törvényei a H.-sal szemben nem foglalnak el határozott tiltó álláspontot. A Biblia az emberi holttestre vonatkozólag nem intézkedik törvényszerű kijelentéssel, az elföldelés tehát ősrégi tradíción alapul csupán, viszont az elégetés nincs eltiltva. A kodifikátorok mégis szokáson alapuló elföldelést négy leszögezeten deszkalap köze (l. *Temetés*) a Deuteronomium 21. 23-ból következtetik; így Maimonides is erre a kitételre hivatkozik: «neked el kell őt temetned». Erre való hivatkozással a Sulchan Áruch szerint «a földbe való eltemetés pozitív parancs». Bizonyos, hogy az elhamvasztás pogány szokás volt, melytől a zsidó nép és vallás irtózott, jöllehet a királyok és előkelők holttesteinek elégetése szokásos volt. Még a Hasmóneusok korában díszes ruhába öltöztetve égették el az előkelőket, ha így kívánták. A *Misna-Abóda Zárá* 1. 3. szerint: «Minden oly temetés, mely tűzzel áll kapcsolatban, bálványimádás» Kétségtelen, hogy a zsidó vallásos felfogást ez fejezi ki leghívebben. A köznép alkalmazkodott is ehhez s éppen ezért el is tiltották a H.-t a zsidó állam fennállása idején. Dogmatikus alapon azonban nem tehető ellenvetés a H.-sal szemben Maimonides (*Jad Hachazaka* 8.) szerint sem. Albo Josef XIV. századi toledoi híres vallásbölcész *Ikárim*-jának 4. 80-ban pedig kritizálja Ábrahám ibn Daudot és Nachmanit ellenszegülésükért, melyet ezek a megfontoltabb és konzervatívabb tudósok hangoztattak a H. ellen oly időben, mikor a máglyák lobogó tüze a zsidóságot irtózáttal töltötte el. Igen érdekes, hogy az olasz kabbalisták és rabbik úgyszólván egyhangúlag elleneztek a H.-t rendkívül nagy világi műveltségük dacára is ugyanakkor, midőn a modern H. megkezdődött. Benamozegh Elia a múlt század második felében működő hírneves livornói főrabbi hébernyelvű tanulmányt írt e tárgyról s nem tartja azt a zsidó szokásokkal összeegyeztethetőnek. Viszont Tedeschi Moise triesti főrabbi a múlt század végén nemcsak megengedte, hanem saját holttestére vonatkozóan is így intézkedett. Ő azonban egyetlen kivétel volt az egész olasz rabbikarban. Benamozegh merev ellenszegülése a kabbalisztikus tradíciókból magyarázható s az abban foglalt ama tanból, mely a test épségét holt állapotban sem óhajtja veszélyeztetni. Ez a felfogás a keresztény vallás feltámadási hitével bizonyos

analógiát vall. Az orthodoxia mindentűt elítéli a H.-t és sehohsem engedélyezi, a modern zsidóság rabbijai pedig általában véve azt az álláspontot foglalják el, hogy funkcióra való felkérés esetén nem zárkozhatnak el az elől.

S. R.

Halpert Salamon, rabbi, szül. Nagyszőlősen 1903. 1922–1927-ig volt a budapesti rabbi-képző növendéke. 1926-ban avatták bölcsezdoktorrá Budapesten, 1928. pedig rabbivá. 1927 óta tapolcai főrabbi.

F. D.

Halvóház hámész (h.). A halott kísérése. A temetést *leváje*-nek is mondják. L. *Temetés*.

Hámánverés (kerepelés). Purim napján, mikor az előimádkozó a zsidóüldöző Hámán nevét olvassa a Megillából, a közönség lábával dobant, a gyermekek kerepelnek, talán azért, hogy zajba fullasszák a zsidóüldöző nevét, amely csak keserűséget idézhet fel és megzavarhatja a purim ünnepi hangulatát. A nem épületes szokás, amely zavarja az istentisztelet ünnepélyességét, ma már elvesztette régi jellegét és lassan-lassan ki is szorul a zsinagógából.

Hamburg József, publicista és orvos, szül. Besztercén 1895. Az erdélyi cionista mozgalom egyik vezetője. Az Ezra zsidó ifjúsági mozgalmat 1918 óta vezeti. Füzete jelent meg *Achad Haam működéséről* és számos értekezést közöltek a német szaklapok a szemgyógyászat körül megejtett vizsgálódásairól.

sz. I.

Hamburgné, Becski Irén, író, szül. Clivadiában (Erdély) 1900. Számos költeménye jelent meg a Nyugatban és a Napkeletben. 1928-ban magyarra fordította Max Brod *Reubeni c.* történeti regényét.

Hamburger Mózes, vágújhelyi rabbi a XVIII. sz.-ban. Előkelő és gazdag családból származott s midőn veje, Fischhof Sámuel Boskovitzban meghalt, H. lemondott állásáról, családjához költözött s mint magántudós élt ottan. Leszármazottja *Fischhof Adolf* (I. o.) orvos és publicista, aki a bécsi forradalomban, majd azután a városi politikában vezetőszerpet töltött be.

Hamechaker. Németnyelvű folyóirat, mely a zsidó teológia és történelem kérdéseivel foglalkozott. Megindult 1878. Budapesten. Szerkesztője Stern (Szterényi) Albert (I. o.) újpesti rabbi volt. A lap 1881-ig jelent meg, fennállásának utolsó évében *Die Zeit* címen.

Haméiri Arvidor, költő és újságíró, szül. Odávidházan, (Bereg vm.) 1886. Jesivában és az orsz. Rabbiképző Intézetben végezte tanulmányait. 1910-ben «Hajehudi» címen Budapesten héber folyóiratot indított, amely azonban rövid idő múlán megszűnt. Tevékeny irodalmi munkásságot fejtett ki a magyar fővárosban és eredeti héber írásai, főleg költemények, különböző héber folyóiratokban jelentek meg. Szorgalmas fordítója lett a magyar irodalomnak és Ady verseit is ő ismertette meg a héber olvasóközönséggel. Magyar nyelven is írt tárcákat és tanulmányokat és ugyan- csak tanulmányt írt a Mult és Jövőbe — amelynek dolgozótagja volt — a Biblia hatásáról a magyar irodalomban «A biblia élete» címen. Ez időben Kova-Feuerstein Albert név alatt tette munkáit általánosan ismertté. A világháború alatt az osztrák-magyar hadseregben teljesített katonai

szolgálatot, majd orosz fogságba került. A forradalmak után kivándorolt Palesztinába, ahol az egyik héber napilap irodalmi szerkesztője és igen rövid idő alatt az új héber irodalom egyik legismertebb munkása lett. Verseinek modern és egyéni lírája új hangot vitt a héber költészetbe. Sokan az új héber irodalom vezéregyéniségét látják benne és ez ösztönözte arra, hogy maga is harcos hangú lapot adjon ki. A lapot azonban az akkori rossz gazdasági viszonyok következtében be kellett szüntetnie. Palesztinai szereplése alatt vette fel a H. írói nevet és ugyancsak Jeruzsálemben fordította héberre Madách Ember tragédiáját, amelyért Fischer Gyula pesti főrabbi véleményezése alapján a Magyar Tudományos Akadémia elismerését kapta meg. Megalapítója az első héber kabarénak, a Kumkumnak. Összegyűjtött műveinek kiadására mostanában készül az egyik héber kiadóvállalat.

T. I.

Hamóci lechem min hóórec (h.). Magyarul: aki előhoz kenyeret a földből. A kenyér fölött mondott áldás szövege. Vulgárisan *mójci*-nak nevezik.

Hampó, I. Ernust.

Hamvai Lajos, ügyvéd, szül. Nagyhalászon, 1862. Iskolai tanulmányait Nagyállón, felső iskolai tanulmányait a kassai jogakadémián végezte, mint ügyvéd Huszton telepedett le, ahol jelentékeny szerepet játszott a városi és vármegyei közéletben. Éveken át szerkesztette a Nagyág c. lapot. Az Egán-féle verchovinai missziónak zsidóellenes célzatával szemben síkra szállt a zsidóság ellen felhozott vádakkal szemben.

Hanák Árpád, zenepedagógus, szül. Budapesten 1889. jan. 29. A zeneművészeti főiskola elvégzése után tanári képesítést szerzett s tíz éven át működött Pécsen, mint a városi zeneiskola tanára. Számos zongorakonzertet adott Budapesten, Berlinben, Dániában és Franciaországban. Jelenleg a Fodor-zeneiskola tanára s elméletileg is jelentékeny zenepedagógiai munkást fejt ki.

Handel Elemér, festő, szül. Újpesten 1881., megh. Budapesten 1911. Előbb a mintarajziskolában Budapesten, azután Münchenben Hollósynál, egy ideig Firenzében és nyaranta Nagybányán tanult. Jobbára figurális plain-air képeket festett. Utóbbi éveiben könyvdiszítésekkel, könyv címlapokkal és plakátokkal foglalkozott.

Handl. II. Ulászló uralkodása alatt élt Pozsonyban 1505 táján, mikor előfordult, hogy a zsidók kezében levő adósleveleket egyszerűen lefoglalták. H. ügyében maga a király intézett külön rendeletet a városhoz. Az ez időben uralkodott viszonyokra jellemző, hogy ennek, vagy egy másik Handl nevű zsidónak a feleségét egy Dorothea nevű soproni asszony meggyilkolta és kirabolta. Sopron hatósága a gyilkost, állítólag Brandenburgi György kérelmére, büntetlenül szabadon bocsátotta és Sighart Márton városi bíróságra a rablott tárgyak egy részét a maga számára lefoglalta. H. csak a kormánytanácsnál tudott igazságot és elégtételt szerezni.

U. L.

Handler Márk, tatai rabbi, szül. Nemes-Bükkön (Borsod vm.) 1837-ben, megh. Tatatóvárosban 1911. Mezőcsátán, majd Pozsonyban

tanult a hírneves Keszav Szófernél, akinek kedvenc tanítványa volt. Rabbidiplomáját is tőle kapta, de Unger Joal paksi és Hirsch szabadkai rabbik is kitüntették «hattóra» adásával. Egyideig a pozsonyi hitközség magyarnyelvű levelezéseit intézte, majd rabbi lett Siófokon s már mint neves magyar hitszónokot hívták meg Aszódra 1866., ahonnan előbb Heves község, majd később Tatatóváros hívta meg rabbinak. Utóbbi helyen működött országos tiszteletnek örvendő haláláig. Nagy tudása, a zsidó tudományokban való járatossága s ékes magyarsága, kiváló jelleme és szívjósága miatt zsidó és keresztény körökben egyaránt a legnagyobb szeretet övezte. Fiai Hevesi Simon budapesti vezető főrabbi, H. Illés jogtudós és H. Rudolf lugosi ügyvédek, veje dr. Tänzer tiroli orsz. főrabbi. H. az elsők egyike volt, aki magyarnyelvű héber nyelvtant írt. Több magyarnyelvű hitszónoklata jelent meg s a Ben Chananja, Löw L. teológiai folyóirata is több esszét közölt tőle.

S. R.

Hantos Elemér*, v. államtitkár, közgazdasági író, szül. Budapesten 1881 nov. 12. Az egyetem jogi fakultását végezte és doktorátust tett, majd résztvett a Pénzügyintézetek Orsz. Egyesületének és Nyugdíjegyületének alapításában s mindkettőnek alelnöke lett. 1910—18-ig országgyűlési képviselő volt munkapárti programmal. 1916-ban kereskedelemügyi politikai államtitkár, majd egyetemi magántanár, 1918-tól kezdve a Postatakarékpénztár elnöke, 1924. egyszersmind a népszövetségnél közgazdasági szakértő lett. 1904 óta a Pénzügyi Szemlét szerkeszti. Főbb önállóan megjelent művei: *The Magna Charta; English and Hungarian Constitution* (1904); *A konverziós törvény reformja* (1904); *Hitelszervezetünk fejlődésének újabb irányai* (1906); *A nemzetközi egységes váltójog* (1909); *A világháború gazdasági és pénzügyi hatásai* (1916); *A pénz jövője* (1920); *A pénz problémája* (1925); *Das Kulturproblem in Mitteleuropa* (1926); *La monnaie, ses systèmes et ses phénomènes* (1926).

S. R.

Hapaxlegomena (g). Egyszer olvasott. Olyan szó, amely valamely nép irodalmában csak egyszer fordul elő. A biblikus irodalomban több tucat H.-t találtak. Ilyen szó a *gólem* is, (embrió, a mai értelemben: agyagember) amely csak a Zsoltárokban fordul elő (139. 16). Eppen azért, mert ritkán élt velük az irodalom, a H.-k jelentése és értelme rendszerint bizonytalan és csak a szövegbeli összefüggésből hámozható ki az értelmük.

F. M.

Harag, heves szenvedély, amelyet valamely kellemetlenség, sérelem vagy rossz tapasztalat vált ki s amely a bosszú érzését és vágyát kelti fel az ellen, akit a harag okozójának tartanak. A H. a valláserkölcsei felfogásban fontos fogalom s így az arra vonatkozó nézetek a Bibliában és a vallásos irodalomban szintén fontosak. A Biblia Isten H.-járól is gyakran tesz említést, így a hálátlanság, a bálványimádás, a szegények elnyomása eseteiben. Isten H.-ja a bibliai etika szerint nem szeszély, hanem egy magasabb erkölcsi rend szükséges eleme, akár egyéneket, akár Izráelt, akár más népeket sújt az; azon-

kívül a próféták felfogásában a H. nem bosszúálló, hanem korlátozott és isteni kegyvel párosult (*Jesája* 27. 4 és 22. 1; főleg *Hósea* 11. 8, 9; *Chabak.* 3. 2). A H. Istenre vonatkozóan csupán az emberi elgondolás eredménye és azért szükséges fogalom, mert Istent mint igazságos bírót és a világ kormányzóját a törvények végső eredőjének tekintette a próféták felfogása; aki tehát nem engedelmeskedik az ő törvényeinek, az Isten H.-ját provokálja. Tehát a H., mint isteni tulajdonság azért volt szükséges, hogy az istenfélelmet és a vallás törvényeinek megtartásáért erősítse, mert Isten parancsainak való engedelmség nélkül nincs bűnbánat, sem az élet ösvényére való visszatérés a bűnöző számára (*Micha* 7. 18; *Jóna* 3. 9; *Ezékiel* 18. 23). A Talmud ugyancsak allegorikus értelemben fogja fel Isten H.-ját: «Amíg gonosz emberek vannak a világon, addig harag is lesz» (*Szanhedrin* 11. 111 b, 113 b); «Minden képmutató bosszúságot hoz a világra» (*Szóta* 41 a). «A képmutatók szívükben halmozzák fel a H.-ot» (*Jób* 36. 13). A H. kitörését az emberben a Biblia és a rabbinikus iratok elítélik: «Ne légy heves a haragban, mert a harag az ostobák keblében lakik» (*Eccles.* 7. 9). Még sokkal nagyobb mértékben elítélik a H.-ot az emberben az apokryph és a rabbinikus iratok: «Ne légy hajlamos a H.-ra, mert a H. gyilkosságra vezet, sem túlbuzgó, sem veszekedő, sem gyors vérmérséklettű, mert mindezek eredménye gyilkosság». Hillel szerint «A H.-os (indultatos) ember nem taníthat» (*Abót* 2. 4). A H. megfékezéséről egyik legszebb tanítást a Talmud adja (*Baraita di-R. Ismael: Berách* 19 a): «Ha egy bölcs bünt követ el éjjel, nyugodt lehetsz, hogy megbánta azt s reggelre nem fog magával hozni bosszúságot». (Innen Pál ephesusi lev.: «ne hagyd lepihenni a napot, amíg haragszol»); «Isten szereti azt, aki sohasem haragszik» (*Peszáchim* 113 b); «Aki dühöngésében pusztít és ruháit elszakítja, az olyan, mint a bálványimádó, mert írva van: „ne legyen bennetek idegen isten“, a rossz szellem az, mely bosszú alakjában megszállja az embert» (*Sabbat* trakt. 105 b). A heves temperamentumú emberről a Talmud ezt mondja: «Élete nem élet» (*Peszáchim* 113 b); «bosszankodása az egyedüli haszna» (*Kidusín* 41 a). Ezekkel szemben jogos H.-ról is tudnak az irások. Így a talmudi felfogás szerint, ha a tanítót elfogja a H., akkor ez az ügy iránti buzgalomból ered; természetesen ezt nem erényként fogja fel, sőt hangoztatja, hogy a tudósnak mindig szelíd mérsékletűnek kell lennie (*Taanit* 4 a). L. *Jew. Encycl.*

S. R.

Hári Pál*, orvostanár, szül. Budapesten 1869 aug. 29. U. o. és Bécsben végezte az egyetemet, majd Tangl tanár kórtani intézetében adjunktus lett, miután már 1907. az élet- és körvegytan tanszakra magántanárrá habilitálták. 1918-ban a biológia nyilván. rendes egyetemi tanára lett. Főműve; *Az élet- és körvegytan tan- könyve* (1913 és több kiadás).

Harkányi, I. Ede*, társadalomtudományi író, szül. Nagykanizsán 1879., megh. Budapesten, 1909. A budapesti, majd lipcsei egyetemeken tanult, ahol doktori és ügyvédi oklevelet szerzett.

ő alapította Pikler Gyulával (l. o.) és Somló Bódoggal (l. o.) a Társadalomtudományi Társaságot. H. a demokratikus eszmék előharcosa volt, anélkül azonban, hogy valamely pártirányhoz kötötte volna le magát. Három fő munkája: *A holnap férfiai*; *A holnap asszonyai és Babonák ellen.* S. R.

2. *H. Frigyes báró* (taktaharkányi)*, gazdaságpolitikus, szül. Szegeden 1826 ápr. 6., megh. Budapesten 1919 szept. 30. Jogot tanult a pesti egyetemen s mint nemzetőr vett részt a szabadságharcban, majd külföldi tanulmányútra ment, ahol főképp mezőgazdasági ismereteit bővítette. Hazajövet részt vett számos pénzügyi és gazdasági vállalat alapításában és igazgatásában, így a Budai Takarékpénztár, a Magyar Ált. Biztosító Társaság és a Földhitelintézet létrehozásában. 1867-ben miniszteri tanácsos lett Gorove kereskedelmi minisztériumában, 1877. a párisi világiállításra a kormány őt küldte ki. Tagja volt a közmunkaügyi tanácsnak, elnöke a pécs-barcsi vasutnak, a képviselőháznak pedig 1870. kezdve tagja volt évtizedeken át és főképpen a delegációkban szerepelt. Fiai, H. Béla báró, csillagász, egyetemi tanár és H. János báró volt kereskedelmi miniszter. S. R.

Harnik Beczelel, festőművész, szül. Hídalmáson (Kolozs vm.) 1894. A világháború után a bukaresti Belle Arte és a nagybányai művésziskolát látogatta. Most Kolozsvárott él. Bukaresti kiállításával elnyerte az első állami díjat. Zsidó tárgyú festményeit 1924. állította ki. Sz. I.

Három gyászhét, a zsidó naptárban a Tammuz 17-ike és Av hó 9-ike (tiso beov) közé eső 21 nap. Ez idő alatt tartózkodni kell a mulatságoktól, esküvőt nem rendeznek és a péntek esti istentiszteleten a *Lechó dódi* éneket a tiso beovi gyászdalok utolsójának (*Eli Cion*) dalmában éneklük. E három hét utolsó kilenc napja a félbőjt jellegével bír és húst meg bort nem fogyasztanak. F. D.

Harta Felix Albrecht*, festő és grafikus, szül. Budapesten 1884. Bécsben nevelkedett és előbb a műegyetemen, azután Münchenben, később Párisban folytatta festészeti tanulmányait. A Salon d'Automne-ban tájképeket állított ki, melyek Cézanne és van Gogh hatását mutatták. Budapesten, Bécsben és Párisban szerepelt kiállításokon. F. B.

Hartmann Gusztáv, bíró New-Yorkban, szül. Magyarországon 1880. Jogi tanulmányait a new-yorki egyetemen végezte. 1914-ben megválasztották a városi törvényszék bírójává. A Brith Abraham páholy több ízben nagy mesterrév választotta. Alapítója a nagy new-yorki arvháznak. Az American Jewish Congress alnöke. B. S.

Hartstein Lajos, az Orth. Országos Iroda alnöke, szül. Szomatoron 1855 dec. 4. Több jesivában tanult, majd Munkácsra került, ahol a hitközség elnöke lett. Mint városi és megyei törvényhatósági bizottsági tag, a munkácsi és beregmezei politikai életben vezetés szerepet játszott. Még mint munkácsi lakos tevékeny részt vett az országos felekezeti politika irányításában. Később az Orth. Iroda elnökének, Reich

Ignácnak halála után alelnökké választották, de csak 1902. vállalta az alelnökséget és az iroda vezetését. Azóta állandóan az iroda élén áll s bár állása tiszteletbeli, minden idejét és energiáját az orthodoxia ügyeinek szenteli. A Magyar Zsidó c. orth. hetilapnak hosszú éveken át, egészen megszűnéséig, szerkesztője volt. Egyik legmarkánsabb egyénisége az orthodox politikának, aki a zsidóság érdekében kifejtett közhasznú működéséért kultuszminiszteri elismerésben részesült. V. A.

Ha-Sém (h.). A Név. Isten helyett használják, hogy nevének hiábavaló kimondását elkerüljék. Rendesen a *boruch hu*, áldott legyen szavakkal toldják meg.

Hasenfeld, I. Artur*, orvos, *H. Manó* fia, szül. Szliácson 1870. Orvosi tanulmányait külföldön végezte. A budapesti egyetemen 1906. a szívbetegségek kór- és gyógytanából magántanárrá képesítették. A budapesti Erzsébet szegényházi kórház belgyógyászati osztályának rendelő-orvosa, majd pedig főorvosa lett. 1913. a Duna balparti belgyógyító-kórházak főorvosává nevezték ki, 1928. egyetemi rk. tanárrá. Legfontosabb műve: *A szívbetegségek gyógyítása* (1910).

2. *H. Manó*, orvos, egyetemi magántanár, szül. Balassagyarmaton 1836., megh. Budapesten 1905. A bécsi egyetemen végezte orvosi tanulmányait. Magántanári képesítést nyert a pesti egyetemen 1863, de a kancellária H. habilitásának megerősítését visszautasította. H. Bécsbe ment, ahol a fűrdőgyógyászatból lett magántanár, mire a pesti egyetemen is megerősítették tanári képesítését. Szliácson, később Franzensbadban fűrdőorvosi gyakorlatot folytatott. A fűrdőgyógyászat körébe vágó sok értekezése jelent meg magyar, német és francia nyelven. Fontosabb művei: *Az ásványvizek tulajdonsága általában* (1863); *Balneologus tapasztalatok* (1890).

Hasgóchó (h.). Gondviselés. A zsidó vallásbölcseletben szó van *H. kelőlisz* (egyetemes) és *H. perótisz* (egyénekenkénti) gondviselésről. A szó és a fogalom a bibliai kor után keletkezett.

Haskómó (haskome h.) reggeli, hajnali isten tisztelet.

Hasmonensok, I. Makkabeusok.

Haszmómó, az approbáció héber neve. Elismert tudóstól származó ajánlás előszó formájában. Orthodox körökben még manapság is H.-val jelennek meg a tudományos könyvek.

Haszógasz gevul (h.) Határsértés. (L. *Maszig gevul*).

Hatorász nedórim (h.) Fogadalom felolvasása. (L. *Fogadalom*.)

Hatikva (hatikvá, h.) A remény. A cionisták nemzeti himnusza.

Hatóró, a rabbiképesítő oklevél héber neve. Egyes rabbik is adhatnak H.-t, de rendszerint testület vagy intézet adja. Magyarország orthodox köreiből a H.-t kérő a jesivai tanulmányok befejezése után három nevesebb rabbihoz fordul oklevélért, amelyet csak a vizsga letétele után kaphat meg. A rabbi-oklevél szerzésének másik módja, hogy az illető elvégezvén a budapesti

Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet alsó és felső tanfolyamát, rabbiképesítő vizsgálatra jelentkezik, melynek sikeres kiállása után neki a képesítést megadják. A jesivák közül régen csupán a pozsonyi birt nyilvánossági joggal és csak a pozsonyi jesiva vezetősége által kiállított rabbi-oklevéllel nyerte el az illető az államadta lelkész jogokat. A budapesti Rabbiképző intézet magyar és héber nyelvű H.-t ad képesített növendékeinek. F. D.

Hatsek Ignác, kartográfus, szül. Vágúj helyen 1828., megh. Budapesten 1902. Olmützben, majd Budán végezte el a műegyetemet, a szabadságharcban pedig, mint honvédfőhadnagy harcolt és fogságba esett. Kiszabadulása után a bécsi geográfiai intézetben dolgozott. 1867-től kezdve Budapesten működött, előbb a kereskedelmi minisztérium, majd a statisztikai hivatal szolgálatában. H.-et úgy tekintik, mint a magyar kartográfia egyik megalapozóját. Sok száz térképet tervezett, melyek közül igen sok külföldi földrajzi szakmunkákban jelent meg. Számos hazai és külföldi kitüntetést kapott. Műveit rendkívüli pontosság és szaktudás jellemezte s ezért azok még máig is forgalomban vannak nemcsak Magyarországon, hanem a híres gothai Justus Perthes-cég kiadványai között is. S. R.

Hátszeg (Hafeg, R.) rend. tan. város Hunyad vm. 3124 lak. A zsidó hitközséget 1870 körül alapították. Az alapítók Kassovitz Antal, Weil Salamon, Berkovits Bernát, Stern József és Stern Mór voltak. Az első rabbi a brassói születésű Frisch Ede volt, megh. 1911. H.-en). 1876-ban templomot építettek. 1892-ben megalakult a Chevra Kadisa, amely ma Weil Lajos vezetése alatt áll. 1896. létrejött a Nőegylet. Ezen intézmények a később, 1926. létesült Chevra Poale Cedekkel karöltve végzik a jótékonyági munkákat. 1919. Talmud-Tóra iskolát alapítottak, amelynek 53 tanítványa van és igen eredményesen működik. A hitközség orth. alapon áll. Lélekszáma 468, családszám 140, adófizető tag 126. Foglalkozásuk: 36 kereskedő, 16 iparos, 7 nagykereskedő, 7 magántisztviselő, 4 köztisztviselő, 3 orvos, 2 ügyvéd, 2 mérnök, 2 nagyiparos, 3 munkás, 2 magánzó, 1 gazdálkodó, 1 tanító, és 39 egyéb. 1 munkanélküli és 1 közadakozásból él. A hitközség évi költségvetése 360,000 lei, amely összegből 280,000 leit filantrópikus és szociális célokra fordítanak. Auyakönyvi területéhez tartoznak a H.-i, a puji és a petrozsényi járás összes községei. A hitközség tagjai közül öt esett el a világháborúban. A hitközség mai vezetősége: Deák Lajos elnök, Hirsch Ignác alelnök, Zuckermandel Jakab és Friedmann Emánuel gondnokok, Ábrahám József pénztárnok és Schwartz Jakab ellenőr.

Hatvan, nagyk. Heves vm., 14,045 lak. A zsidó hitközséget 1885. alapították, míg az 1885 előtt H.-ban lakó 35—40 főnyi zsidó közösség a gyöngyösi hitközséghez tartozott és csupán a temetkezés tekintetében volt önálló. A Chevra Kadisa még 1863. alakult, A hitközség alapítói a Bindfeld, Blumenthal, Ellenbogen, Heller, Jungreis, Korn, Lippe, Löwy, Östreich, Schlesinger, Spitzer, Steiner, Schwartz, Schweit-

zer, Weinberger és Witt családok voltak, akik előjáróknak választották Lippe Mór, Lippe Vilmost és Östreich Károlyt. Az első rabbi Fürth Ferenc volt, aki kilenc évi eredményes működés után Nagykaroly rabbija lett. Utána a rabbiszéket Adler Vilmos, a jelenlegi rabbi foglalta el, aki 32 évi lelkészkedése alatt sokat tett a hitközség vallási és kulturális fejlesztése érdekében. 1885 óta az első elnök után Lippe Vilmos, Gráf Fülöp, Lakner Aladár, Rottenstein Lajos, Sternberg Albert és a jelenlegi elnök, Blumenthal Béla álltak a hitközség élén, akik mindnyájan a lokális és az egyetemes zsidóság érdekeit szolgálták. 1876-ban felépült a templom, a Hatvany-Deutsch család támogatásával. 1890. megalakult a Nőegylet, amelynek vezetője Vajda Lipótné. A hitközség kongresszusi alapon működik. Lélekszáma 900 körül van, családszám 185, adófizető tag 225. Foglalkozásuk: 65 kereskedő, 44 magántisztviselő, 32 más szabadpályán, 22 iparos, 9 ügyvéd, 7 orvos, 6 köztisztviselő, 5 nagykereskedő, 4 gazdálkodó, 3 mérnök, 1 író, 1 tanító, 1 katona, 1 vállalkozó, 6 magánzó és 24 egyéb. 8 közadakozásból él. Évi költségvetése 21,260 P-t, amiből 16,000 P-t filantrópikus és szociális célokra fordítanak. Anyakönyvi területéhez tartozik öt község. A hitközség a szolnoki XVI. községkerülethez tartozik. A következő alapítványokat kezeli a hitközség: Schweitzer Sándor (1908) jótékonyági alap, Blumenthal Dán. (1910): 1. rituális fürdő alap, 2. Nér-Tómid, 3. a Talmud-Tóra támogatására és Goldstein Ernő (1917) jótékonyági alap. A Talmud-Tóra iskolának 37 tanítványa van és Neumann Sándor hitoktató vezetése alatt áll. A világháborúban 95-en vettek részt, közülük 17 hősi halált halt. 1919-ben az akkori zavaros idők áldozatául esett Hajdu Aladár kereskedő. A gyáripar terén nagyjelentőségű üzem a báró Hatvany-család által 1889. létesített cukorgyár, amely 45 tisztviselőt és 6—700 munkást foglalkoztat. A hitközség mai vezetősége: Adler Vilmos főrabbi, Blumenthal Béla elnök, Vajda Lipót alelnök, Nemes Béla pénztárnok, Schlesinger Mór és Weil Gábor gondnokok, Grossmann Ignác jegyző.

Hatvany, 1. Ferenc báró*, festő, szül. Budapesten 1881. H. Lajos testvéröccse. Művészetére főleg Cézanne hatott. Előbb leginkább figurális képeket: arcképeket, aktokat festett, melyeknél különösen a szobrászi formákra fektette a súlyt, később a lágy, festői megjelenés jutott rajtuk túlsúlyra, festett továbbá enteriőröket, csendéleteket, utóbb tájképeket. Pár évig Bihari Sándor, majd Fényes Adolf tanítványa volt. Egy ideig Nagybányán, azután Párisban dolgozott. Első gyűjteményes kiállítása az Ernst Múzeumban volt. A Múcsarnok 1915-iki tavaszi kiállításán egy női arcképével (ma a Szépművészeti Múzeumban) az állami kis aranyérmet nyerte. A Szinyei Merse Társaság tagja. A főváros tulajdonában: *Ülő női akt*; *Vörös ruhás nő*. Mint műgyűjtő is jelentékeny. Képgyűjteménye főleg XIX. sz.-beli franc a festők munkáiból áll, de gyűjtött magyar képeket is. F. R.

2 H. Lajos báró*, író. H. Deutsch Sándor báró fia, szül. Budapesten 1880 okt. 28. Egyetemi tanul-

mányokat végzett és bölcsészeti doktorátust szerzett *Plinius, a levélró* c. értekezésével. Eleinte főképpen filológiával foglalkozott. Fetűnést kellett *Die Wissenschaft des Nichtwissenswerten* c. munkája, amelyben a filológia túlzásait szatirizálta. Gyulai Pál Budapesti Szemléjének volt munkatársa, de utóbb azokhoz a modern magyar írókhoz csatlakozott, akik a Nyugat c. folyóirat köré csoportosultak. H. a modern magyar irodalomért szállt síkra német nyelven is, azokban a tanulmányaiban, amelyeket a Vészi Józseffel együtt szerkesztett Jung-Ungarn c. folyóiratban és német revükben tett közzé. Az irodalom ingyenc élvezőjének esztétikai és kritikai felfogása jut érdekesen egyéni kifejezésre az *Ich und die Bücher* c. munkájában. Megpróbálkozott a szindarabírással is. Lengyel Menyhérttel írt *A szűz* c. darabja Budapesten, a *Híresek* c. színműve Münchenben és Budapesten került színre. A világháború vége felé a Pesti Napló, valamint az Esztendő c. folyóirat főszerkesztője volt. A Károlyi-forradalom idejében mint publicista élénk részt vett a politikai mozgalmakban. Tagja volt a Nemzeti Tanácsnak, majd 1919. a proletár-diktatúra alatt Bécsbe emigrált. 1927 végén visszatért Magyarországra, hogy önként álljon a bíróság elé, amely bécsi magyar emigráns lapokban közzétett cikkeiért nemzetgyalázás miatt 7, majd másodfokon 4 évi fegyházbüntetésre ítélte. A Kuria másfélévre szállította le a büntetést. Az emigrációban írta Romain Rollandnak ajánlott könyvét, *Das verwundete Land* ot, amelyben a trianoni békeszerződés jóvátételét sürgeti Európa emberségétől. Ugyancsak az emigrációban tette közzé *Ády világa* c. négy füzetét. *Feleségek felesége* címmel a sablonos felfogástól mindenképpen elütő színes tanulmányt írt Petőfi és Szendrey Julia szerelméről. Több cikkben és tanulmányban foglalkozott a zsidóságnak a magyarsághoz való viszonyával, az asszimiláció, a cionizmus és a kikeresztelkedés problémáival. A magyar zsidóság asszimilációjának útját akarja megrajzolni *Urak és emberek* c. családtörténeti ciklusában is, amelynek első része *Zsiga a családban* címmel jelent meg. Lefordította Lacretelle francia írónak *Silbermann* című filozemita regényét. Egyéb művei: *Gyulai Pál estéje*; *Gyalu grófnő* (regény, 1921); *Csendes napok, hangos esték*. Sz. G.

3. *H. Lili bárónő**, író, szül. Budapesten 1890. *H. Deutsch* József báró leánya. *Noe bá kája* c. színművével tűnt fel, amelyet 1918. mutatott be a Belvárosi Színház. Első sikerét nyomon követte több szindarab, regény és elbeszélés. Nagykultúrájú, szellemes megfigyelő és kétségtelen, hogy a magyar nőírók között egyike a legkülönbeknek. Szindarabjai az említetten kívül: *Első szerelem* (1920); *A csodálatos nagymama* (1927). Regényei és elbeszélései: *Ők* (1922); *Útközben* (1923); *Az az ember* (1926).

Hatvany-Deutsch, 1. Sándor (hatvani) báró, közgazdász, szül. Aradon 1852 nov. 17., megh. Budapesten 1913 febr. 18. Tanulmányai végeztével tagja lett a nagyatyja által alapított Deutsch I. és fia cégnek, melyet ő fejlesztett

elsőrendű ipari és kereskedelmi vállalatává. Számos ipari és más gazdasági vállalatot hozott létre s ezek közt az ország közgazdaságában a legszámottevőbb a nagysurányi cukorgyár és finomító volt, mert ez csakhamar a világpiacon is számottevő tényező lett. Később beolvasztotta a Kohner Adolf fiait és a Brüll Henrik és fiait cégeket, melyeket, bár 1873 óta üzemen kívül állottak, újból felvirágoztatott, majd unokatestvérével, H. Józseffel (l. o.) megvetette alapját a hatalmas hatvani cukorgyárnak és unokatestvérével, H. Bélával együtt a sárvári megyei cukorgyárnak, az oroszokai és az alföldi cukorgyáraknak. Ily módon a hazai cukoripar kizárólag H.-nak és unokatestvéreinek köszönheti fellendülését és világpiaci tekintélyét. Az ő érdemük, hogy a pénzügyi kormányzat támogatásával az osztrák cukrot versenyképtelenné tették és kiszorították a hazai piacról. H. cukorgyára annyira serkentő hatású volt, hogy annak nyomán és az ő tanácsa folytán hajtott végre a Magyar Ált. Hitelbank a többi, addig tepsedő cukorgyárak szanálását. H. gazdasági tevékenységének eredménye még a Fővárosi Sörgyár alapítása s a nasici tanningyár fejlesztése, úgyszintén a losonci, a debreceni István-gőzmalom, a borsod-miskolci gőzmalom megteremtése, mely utóbbiakban H. Károly segédkezett neki. A Magyar Gyáriparosok Orsz. Szövetségét szintén ő teremtette meg s ő volt annak elnöke is. A Vígszínház alapításában is nagy része volt. Számos jótékonyági akció is fűződik nevéhez, így a Zsidó-kórház női osztályának és a nagyatyja által alapított aradi árvaháznak kibővítése, gyermekazilum és szinylók-háza alapítása birtokán stb. Emellett a művészetnek ismert mecénása volt. Érdemeiért a király főrendiházi tagsággal, magyar nemességgel és bárói méltósággal tüntette ki. Irodalmilag is működött. Közgazdasági cikkein kívül, melyek főképp a Pester Lloydban jelentek meg, *Cukoriparunk* címmel nagyobb közgazdasági tanulmánya jelent meg a Budapesti Szemlében. S. R.

2. *H. József* (hatvani) báró, közgazdász, szül. Budapesten 1858 márc. 30., megh. Bad-Nauheimban 1913 jan. 30. H. Bernát fia és H. S. báró unokatestvére. A bécsi Hochschule für Bodenkulturban tanult, majd belépett a Deutsch I. és fia cégbe, amelynek felvirágoztatásában unokatestvérével, H. Sándorral (l. o.) együtt neki is része volt. A később létrejött nagysurányi és hatvani cukorgyárak fejlesztése az ő elismert szervező tehetségének bizonyítéka. Vezető része volt a hazai cukoripar megalapozásában és emelésében, s mint számos nagy bank- és ipari vállalat igazgatósági tagja, az ország pénzügyi politikájában is szerepet játszott. Tevékeny részt vett a felekezeti életben, elnöke volt a Rabbiképző Intézet vezérőlbizottságának és az IMIT-nek is. Érdemeiért a király magyar nemességgel, bárói méltósággal és főrendiházi tagsággal tüntette ki.

Hauser, 1. Carl Frank, amerikai író, szül. Jánosházán 1847 dec. 27. Szülővárosában Talmudot tanult, majd Bécsbe ment, ahol színiakadémistát végzett. 1872-ben a bécsi Stadtheaternek lett a tagja, majd Berlinbe, 1875. pedig az Egye-

sült Államokba került, de egy évi színészkedés után írói pályára lépett s a New-Yorker Herold szerkesztőségének tagja lett. Önállóan megjelent humorisztikus művei: *Twenty five years in America: Recollections of a Humorous Nature* (1900); *Bürger und Bauern-Kalender* (1897-től kezdve évente); *Madeleine the Rose of the Champaque* (libretto); *Letters of Dobbie Jew Zizesteisser*. S. R.

2. **H. Emil**, hegedűművész, szül. Budapesten 1893 máj. 17. A H. vonósnégyes primáriusa. Tanulmányait a budapesti Zeneakadémián végezte. A mesteriskolát Bécsben járta ki Sevcik tanáránál. A vonósnégyes-társaságot a háború alatt alakította.

3. **H. Mihály (Miska)**, hegedűművész, szül. Pozsonyban 1822., megh. Bécsben 1887 dec. 8. Kreutzer, Mayseder és Schechter tanítványa volt Bécsben. 1840-ben turnéra indult és végigjárta Európát, Észak- és Délamerikát, Ausztriát, Törökországot, a Balkánt stb. Mindenütt nagy sikert aratott. Komponált is. Legismertebb műve a *Rhapsodie Hongroise* (Op. 43.). K. K.

4. **H. Philippe**, hírneves spanyol orvos, szül. Nádasen 1832 ápr. 2., megh. Madridban 1926. Fiatal korában a pozsonyi és a nikolsburgi jesivákon tanult Talmudot. Gimnáziumi érettségit tett és 1852. kezdte orvosi tanulmányait Bécs, Páris és Bern egyetemén, ahol 1858. diplomát szerzett. Azután Tangerbe ment, ahol több mint 4000 arab zsidó élt. Amikor kitört a spanyol-marokkói háború, H. a szomszédos Gibraltárban rendezett be kórházat hitsorsosai részére. A spanyol csapatokkal H. is Tetuánba ment és a dühöngő kolera-járvány idején rengeteg beteget gyógykezelt. Később Gibraltárban, majd 1872. Sevilában telepedett le. A város egészségügyét újjászervezte és olyan tekintélyre tett szert, hogy Sevilában egy utca máig is az ő nevét viseli (Calle de Dr. H.). 1883-ban Madridba költözött s ott élt haláláig nagy tisztelettől körülvéve. Spanyol és francia nyelven rengeteg orvostudományi könyvet írt. *La Choléra en Europe depuis son origine jusqu'à nos jours* (1897) c. munkáját a Francia Akadémia is megjutalmazta. S. R.

Havas, 1. Adolf, orvostanár, szül. Szentgálon 1854 febr. 14., megh. Budapesten 1917 dec. 5. A budapesti és bécsi egyetemeken végezte tanulmányait, majd Párisban folytatta. Hazatérve hosszabb külföldi tanulmányútról, a Poliklinikán dermatológiai osztályt létesített s annak főorvosa, 1898. a Rókus-kórház, 1910. pedig a Szent István-kórház szifilidológiai osztály-főorvosa lett. H. 1884. egyetemi magántanár, 1902. rk. egyet. tanár lett. Rendkívül nagyszámú szak tanulmányt írt a hazai és külföldi orvosi folyóiratokba. Egyik szerkesztője volt a *Drasche-féle Bibliothek der gesammten medizinischen Wissenschaft* és a *Lesser-féle Encyclopaedie der Haut- und Geschlechtskrankheiten* vállalatoknak. Előke volt a Magyar Dermatológiai és Urológiai társaságnak. H. tevékenyen résztvett a zsidó közéletben is. S. R.

2. **H. Manó**, rabbi, szül. Galgócon 1877 jún. 26. 1893–1903-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1902-ben avatták bölcsész-doktorrá

Budapesten, 1904. rabbivá. Azóta a Pesti Izr. Hitközség vallástanára. Munkája: *Maimuni arab misnakommentárja Jóna első négy fejezetéhez* (1902).

3. **H. Miksa**, közgazdász és matematikus, szül. Székesfehérváron 1861. A budapesti műegyetemen tanult, azután Pozsonyban, majd Budapesten a Kereskedelmi Akadémia tanára, egyszersmind a Keleti Akadémia kereskedelmi szemináriumának vezetője lett. Miután nyugalomba vonult, a Hazai Általános Katonai Biztosító R.-t. vezértitkárává nevezte ki. Több tankönyvet írt, melyek nagyon elterjedtek. Főbb művei: *A mezőgazdasági hitel és a zálogleveles kölcsönök* (1891); *A jelzálogos kölcsönök* (1894); *Pénz és valuta* (1898); *Politikai számtan* (1907, Bein Károlyval és Bogyóval együtt, a M. Tud. Akadémia megbízásából); *Az értéktőzsde* (1922). S. R.

Havasi Szidónia, énekesnő, szül. Budapesten 1875. Fiatalon lépett a színipályára, ahol jelentős sikerei voltak a nagyobb vidéki társulatoknál, mint énekes primadonnának. Később felkerült Budapestre a Népoperába, ahol mint komika aratott elismerést.

Havdóló (*havdala*, h.). Elválasztás. A szombat vagy ünnepnap búcsúztatására tartott szertartás, amely elválasztja a szentséget a hétköznaptól. Azért hívják H.-nak (elválasztónak) ezt a szertartást, amelyhez legalább egy gyertyát gyűjtanak, bort és fűszert használnak és úgy mondják el az előírt benedikciókat. A gyertyafény a teremtés első művere: a világosságra emlékeztet talán, de valószínűbb, hogy a szombat befejezését és a tűzrakás feloldott tilalmát fejezi ki. Csak ez a második értelmezés teszi érthetővé, hogy ünnep végeztével nem jár gyertyagyújtással ez a szertartás, ellenben a jomkipurt, amikor gyertyát gyújtani épp úgy nem szabad, mint szombaton, gyertyagyújtással is búcsúztatják. Gyertyául e célra készített fonott gyertyát (*havdóló*) használnak. A fűszer (*beszómim*) illata a lelket szimbolizálja (a héberben *réach* a. m. illat, *ruach* a. m. lélek). A kabbalisták ugyanis perszonalifikálják a szombatot, külön léleknek (*nesómo jeszéror*) tekintik az ihletet, amely elszáll, mikor a szombat lealkonyodik. (*Sulchan Áruach, Órach Chájim* 29, 7. §.). A szombati H. után Elijáhu prófétáról szóló éneket dalolnak, a messiási remény kifejezésére abban az órában, mikor a szombati nyugalom és gondtalanság után a reménytelennek mutakozó hétköznapi élet újból megkezdődik. F. M.

Hazai Hugó, író, szül. Kisbérén 1867. Ujságírói pályáját az Egyenlőségben kezdte, ahova főképp katonai elbeszéléseket írt. Lefordította Gorkij *Ejjeli menedékhelyé*-t és Csirikov *Zsidók* c. drámáját. Később az Őrszem c. katonai lapot szerkesztette. Művei: *Katonahistóriák*; *Riktung rekc*; *Történetek a kaszárnyából*; *A császár népei*; *Regruták sorja*.

Házasság. A házasságot isteni intézménynek tekinti a zsidó felfogás. Már az ókorban is ennek tartották, aminek bizonyossága a Zsoltárban található: «Az Isten vezeti az egyedülvalókat a házasságba» (68. 7). A Midras szociális bázison építi szélesebbre ezt a gondolatot és a H.-ban

működő isteni gondviselést kiterjeszti a törvénytelen származásúakra is, akik abban az időben csaknem törvényen kívüli állapotban voltak. «Az Isten vezeti az egyedülvalókat a H.-ba, még a törvénytelen származásúakat is; lám, megindul egy ember a világ egyik széléről, a másik az ellenkező széléről, mégis összetalálkoznak és egybekelnek» (*Midrás Ber. r. 65*). A Biblia egynejlőségben gondolta a H.-ot: «Ezért hagyja el a férj atyját, anyját és ragaszkodik feleségéhez, hogy egy lényvé váljanak» (*Móz. II. 2. 24*). *Maleachi* próféta szerint az oltár is sír, ha elvált asszonyok könnyei borítják el. Arra azonban, hogy csak egy feleséggel élhet az ember, nincs parancs a mózesi törvényben. Sőteltűri a többnejlőséget, bár érezteti szociális nehézségeit és ezeket azzal hártja el, hogy védelmébe veszi a többnejlű házasságból származó gyermekeket és elébe vágva az apai önkénynek, amely válogatna a kegyelt feleség és a kevésbé kegyelt között, mindre terjeszti ki az öröklés jogát (*Móz. V. 21, 15*). Védelmébe veszi az özvegyet is, bárha az erre vonatkozó rendelkezés látszólag az elhunyt férj védelmét célozza. Az elhunyt férfi testvérét ugyanis arra kötelezi a Biblia, hogy feleségül vegye annak özvegyét és «testvére házárt ilyen módon felépítse». Vagyis: hogy e sógorházasságból született fiútódban az elhunyt neve tovább élhessen. Az akkori szociális viszonyok között hasznos lehetett ez a rendelkezés, de már akkor sem tartották minden esetben végrehajthatónak és maga a Tóra nyújtott módot a sógorházasság elkerülésére a chaliza (l. o.) által. De a H. szentségéről való felfogás sehol sem domborodik ki olyan élesen, mint abban a törvényben, amely a házasságtörésre vonatkozik. A házasságtörést halállal sújtja a Biblia (*Móz. III. 20. 10; V. 22. 22*). Ezzel szemben megengedi a házasság felbontását, még pedig úgy, hogy ezt a férj jogának állapítja meg, a nő számára pedig csak azt a jogot biztosítja, hogy házasságának felbontása után szabadon elmehet, új férjet is választhat, de nem választhatja újból volt férjét is. (Az Új-testamentum erről más felfogást vall.) A H. intézményének teljes kiépítése már talmudi intézkedés. A H.-ot társadalmi kötelességnek minősíti a Talmud: «Szaporodjatok és sokasodjatok.» Ez a törvény a férfiaknak szól, nem a nőknek is. R. Jochanan ben Beróka mondja: «Férflaknak, nőknek is szól.» (*Jebámot 6. 6*). Akinek nincs felesége, nem is ember (u. o. 63a). «Aki nem teljesíti (szabályos házasságban) a fajfenntartás kötelességét, olyan, mintha vért ontana. R. Jaakov szerint «olyan az, mintha Isten képét rontaná le» (u. o.). Ben Ázaj talmudszerzőt, aki nőtlenn maradt, elítéli a Talmud (*Toszefta Jebámot 8. 4*). A házasság korhatárát is szabályozta a Talmud. A *Pirke Abót* (5. 24) megállapítja: «Tízennyolcéves korában házasságra érett a gyermekifjú». «Ha lányod megérett a házasságra, szabadítsd fel rabszolgádat és add hozzá, [ha másképpen nem tudnád férjhez adni]» (*Peszáchim 113a*). A talmudi házasságjog szerint a kiskorú nő csak apai engedelemmel köthetett házasságot; az apától való megkérése tehát kötelező volt. A H. előtt rendszerint szerződést kö-

töttek az apától kapott kelengyére, a hozományra és a nő végkielégítésére vonatkozólag, amelyet az apa tartozott adni, vagyónának egy tízedéig legalább. Elválás esetén a nő igényt tarthatott végkielégítésre, amelyet a keszubó (kesszübe) okiratban biztosítottak. Hajadon állapottól férjhez ment leány legalább 200 zuzt, özvegy pedig legalább 100 zuzt kapott; kohanita apák az alapösszeg kétszeresét követelték leányaik számára. Ehhez a végkielégítési alapösszeghez járult még a hozomány után igazodó jelzáloggal biztosított összeg is, a hozománynak kb. 150%-a. Azért állapították meg ilyen magas összegben a végkielégítést, hogy megnehezítsék a válásokat (*Jebámot 89a*). Árvaleány legalább 50 zuzt kapott a községtől, de rangjához mérten többet is. A ketuba ős sémi intézmény, de a Tóra még nem említi. A keszubóban biztosított összeget nem a férj, de a nő gyermekei örökölték anyjuk halála után. A házasságot a talmudi házasságjog szerint az eljegyzés (kiddusin, vagy éruszin) teszi teljessé. A kiskorú leány és leányzó (naára) eljegyzését az apa végezte a leány helyett. A házasságkötést lakomával ünnepelték meg, a lakodalmon való részvételt olyan fontos kötelességnek tekintették, hogy még a peszáchi kovászkitakarítást is elmulasztották miatta (*Peszáchim 3. 7*). Az eljegyzési időt fiziológiai okokból lehetőleg rövidre szabták (*Midrás Sám. 17. § 4*). Részben még a Bibliára megy vissza a házassági akadályok statuálása. A házasság érvénytelen: 1. Kohanita és felszabadított rabszolganő, törvénytelen leány és lelenc között. (*Kiddusin 4. 1–3*). 2. Lévitá és törvénytelen leány között; lévitá és lelenc között; laikus és törvénytelen leány között; laikus és lelenc között. 3. Főpap és elvált asszony között; főpap és parázna között. 4. Vérrokonok között a Biblia (*Mózes 3. 18*) kategóriái szerint. A Talmud még kibővítette a rokonsági kört és megtiltotta a házasságot mindkét ágon való nagyanyával, mostohanagyanyával és a gyermek menyével (*Jebámot 21a*). Törvénytelen még a kasztrálttal és a nem zsidóval kötött házasság (*Mózes V. 7, 1; Jebámot 8, 3*). A Talmud az etikai szempontok tekintetbevételére is kötelezi a házassulót. «Akiba tanítja: aki nem magához való nőt vesz el, őt törvény ellen vét: 1. Ne állj bosszút. 2. Ne tarts haragot (össze nem illő házasságban bosszúállás és haragtartás kísérti az embert). 3. Ne gyűlölj (az össze nem illő házasságok gyűlölik egymást). 4. Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat (szerencsétlen házasságban a felebaráti szeretet is megsemmisül a házasságok között). 5. Éljen a testvéred melletted (de ilyen házasságban fenyegetve van a békés együttélés, már csak azért is, mert az asszony szerelme más felé fordulhat)» (*Abót di R. Natán 26*). «Tilos az embernek eljegyeznie magát, mielőtt a nőt szemügyre veszi, mert hátha később kivetni valót talál rajta, holott írva van: Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat» (*Kidd. 41a*). «Aki leányát öreg emberhez adja, vét ez ellen a törvény ellen: Ne szentségtelenítsd meg lányodat, hogy paráznaságra add» (*Szanh. 76a*). Érdekesen világítja meg a Tal-

mud átöröklődési teóriáját a következő maxima: «Magasnövésű ne vegyen el magasnövésűt, törpe ne vegyen el törpét, világosszöke ne vegyen el világosszökét, fekete ne vegyen el feketét, mert ezek a testi tulajdonságok az utódokban még felfokozódhatnak. (Bechor. 45b). A házasságkötés (érušin), mennyezet (chuppa) alatt történik. A Talmud idejében az apák fiúgyermekük születésekor cédrusfát, leány születésekor ciprusfát ültettek, hogy abból készíthessék később a baldachinhoz való oszlopokat. Két lakodalmat tartottak, a menyegző napján és az ezt követő szombatban. A lakodalmi vendégséget a talmudi időkben a vőlegény barátai és közülök különösen a két susbin, az aravezetők mulattatták és ezek meg is ajándékozták a házasságkötőpárt. A menyasszonyt zeneszóval kísérték a szülői házból új otthonába, a jegyespárt ez alkalommal megkoszorúzták. A közönség közé mandulát, diót szórtak és dicsőítették a menyasszony szépségét, Hillel szerint akkor is, ha nem volt szép. A zsidó vigadozásnak azonban nem szabad zavartalannak lenni, azért Mar bar Rabina példájára (Berachot 30b) értékes kelyhet törtek össze a menyegzői lakomán. A későbbi vallásgyakorlatban ezt a házasságkötés vallásos szertartása végén a vőlegény végzi. (L. Chupó vekiddusin). F. M.

Házasságkötés helyettes útján (héb.: Kidusin al jedé soliach). A zsidó jog az ilyen H.-t éppúgy megengedte, mintha a vőlegény személyesen kötött volna házasságot a menyasszonyával. Amiként bizonyos kényszerítő okok miatt a férfit helyettesíthette valaki a házasság megkötésénél, ugyanúgy képviselhetette kiskorú leányát az apa is. Az így megkötött házasság érvényes volt és a szokásos jogokat és köteleességeket róta a felekre. Ha az apa halála után a kiskorú leány gyámja vagy idősebb fivérének ösztönzésére lép ilyen házasságra, akkor elérve nagykorúságát egy nyilatkozattal (Mün) a házasságot felbonthatja.

Hazaszeretet, szeretet és odaadás az ország iránt, amelyben élünk. A szülőföld iránti szeretetről a bibliában több helyen van említés téve (Zsolt. 122. 6, 124. 1—2, 126. 1, 137. 5; Gen. 31. 3; Exod. 4. 18—19; Kir. I. 11. 21—22). Különös súlyt helyez azonban Jeremiás próféta (29. 7) az olyan ország szeretetére, amelyben Izrael letelepedett: «Keresd a jólétét annak a városnak, ahová téged száműztelek, imádkozz annak érdekében Istenhez, mert annak a jóléte a te jóléted is»; továbbá 40. 9: «Ne félj szolgálni a chaldeaiakat, maradj az országban, szolgálj Babylon királyát és jól fog menni dolgod». Intést arra, hogy az uralkodót és a kormányt szolgálni kell, a legrégibb prófétáknál is találunk, így Sámuel I. 12. 14—15-ben. Az államvezetők tekintélyének tiszteletét a Biblia fejezi ki (Exod. 22. 27; Kohélet 8. 2, 10. 20; Példab. 24. 21); Istenkáromlást és a királyok átkozását elvileg halállal büntették a korábbi időkben (Kir. I. 21. 13). A diaszporában a H. a főerények közé számított. R. Sémuel a Talmudban így fejezte ki véleményét, mely azután végleg irányadó volt a szétszórt zsidóságban: «Az állam törvénye a törvény». (Gittin 10b; Bábá Káma 113a); R. Jósze pedig ezt mondja: «Az állam tör-

vényeinek, még ha rosszak is, engedelmeskedni kell» (Ketubót 111a); «Aki fellázad uralkodója ellen, halált érdemel» (Sanhedrin 49a); «Imádkozz a királyság jólétéért, mert ha az nem volna, az emberek egymást elevenen lenyelnék» (Ábót III. 2); Az adókivetésnek engedelmeskedni kell (Sanhedrin 20b és Bábá Káma 113a); A kormányzóknak tiszteletadást kíván a Talmud (Zebachim 102a), éppenny, mint ahogyan a Midrás a kormányzat elleni forradalmiságot elítéli (Berésit Rabba § 94), a közjólétért folytatott tevékenységet pedig dicséri (Levit. Rabba 7. 7). Az uralkodók látása alkalmával benedikei volt előírva (Berachot 58a). A Tanchuma-Midrás allegóriája egyenesen az Örökkévaló szájából intézi a tanítást Izraelhez, hogy soha se legyen háládatlan a kormányokhoz, amelyek alatt élt (v. ö. Ketubót 111a, Enekek E. Rabba 3. 5). A szombat megszegése is meg van engedve a haza védelme miatt (I. Makab. II. 39—41, v. ö. Erubin 45a). Leginkább a következő talmudi mondas fejezi ki a kötelező H.-et: «Úgy fogd fel annak a helynek, ahol laksz, az érdekeit, mint a saját-magadét» (Zebachim 102a), továbbá: «Imádkozz a király boldogságáért azon célból, hogy anarchia ne következzen be» (Ábót III. 2). Saját hazájában Izrael számos jelét adta a H.-nek, mert mint elenyésző kisebbség a népek tengerében, túlnyomó erő ellen állandóan, több, mint ezer éven át meg tudta védeni hazáját, melyhez a száműzetésben is ragaszkodott. A Makkabeusok nemzeti és vallási küzdelme, Jeruzsálem védelme a Római Birodalom ellen, a Hadrián-korabeli Bar-Kochba szabadságharc bizonyítja a zsidóság csodálatos H.-ét. Később, saját hazájának elvesztével, a zsidóságra a Talmud előírásai lettek kötelezőek s új hazájuk érdekeit a magukénak fogták fel. Ez már a Római Birodalom zsidóságára is vonatkozott, mert itt a 2—4. sz.-ig, a Frank-birodalomban a 8. sz.-ig államhivatalnokoknak, adó- és vám-inspektoroknak alkalmazták őket megbízhatóságuk miatt. A zsidóság H.-e végigmegy annak egész története folyamán s azért e helyt nem részletezhető. Egy közismert példa mindennél jobban bizonyítja azt: A hazájukból kiűldözött zsidók régebbi hazájuk nyelvét a legtovább megőrzik otthonaikban: így a Spanyolországból és Portugáliából a 15. sz. végén kiűldözött zsidóság francia, holland, angol, olasz, török és délszláv területen több, mint három évszázadon át meg tudta őrizni a 15. sz. castiliei nyelvét, amelyet magánéletében használt. Az ugyanakkor Lengyelországba került rajnamenti és bajor zsidóság pedig a közép-felnémet nyelvet őrizte meg. Honvédelmi tekintetben a zsidóság világszerte azóta tudja bizonyítani H.-ét, hogy a ghettó kapui felnyitak. Magyarországon az 1848-iki szabadságharcban a zsidók hatalmas arányszámmal vettek részt a történelem tanúsága szerint. (L. még Szabadságharc, Világháború.) S. R.

Hazay, 1. Ernő*, publicista, szül. Temesvárott 1819., megh. Bátorkecsiben 1889. A hohenheimi gazdasági akadémián tanult. Az 1848—49-iki szabadságharcban belépett a honvéddadseregbe és több csatában vett részt. Politikailag a szélsőbaloldalhoz csatlakozott és az 1849. április 14-iki

debreceni trónfosztó nyilatkozat után megalapította és szerkesztette az Am 14. April c. lapot, amelyben német nyelven a magyar köztársaság ügyéért kardoskodott. A szabadságharcban való részvétele miatt az osztrák hadbíróság halálra ítéltte, de sikerült külföldre menekülnie. Néhány év múlva kegyelmet kapott és visszatért Pestre, ahol több napilapba bel- és külpolitikai, valamint gazdasági cikkeket és tanulmányokat írt. 1860 körül visszavonult a publicisztikától és Bátor-keszin gazdálkodott. 1867 után ismét élénk publicisztikai tevékenységet fejtett ki a budapesti napilapokban. Három országgyűlési cikluson keresztül a köbörkúti kerület mandátumával a parlament tagja volt. Sz. G.

2. **H. Samu, báró***, vezérezredes, nyug. honvédelmi miniszter, szül. Rimaszombaton 1851 dec. 26. Középiskolába járt, de miután 1873. bevonult honvédek, még ugyanazon évben a Ludovika Akadémiába került ahol gyorsan feltűnt képességeivel. Később a bécsi tiszti tanfolyamot is elvégezte. 1886-ban főhadnagyi ranggal a honvédelmi minisztériumba került, majd 1889-től a Ludovika Akadémia és később a honvédtörzstiszti iskola tanára lett századosi rangban. 1895-ben őrnaggyá, 1897. alezredessé, 1900. vezérkari ezredessé, 1904. pedig a törzstiszti tanfolyam parancsnoki állásából a honvédelmi minisztérium csoportfőnökévé léptették elő és nagy érdemeket szerzett a honvédelem fejlesztése terén. 1907-ben tábornokká nevezték ki és 1910. a Khuen-Héderváry-kormány honvédelmi minisztere egyszersmind v. b. t. t. és altábornagy lett. Kiváló törvényalkotások egész sorozata fűződik nevéhez, így a modern katonai bünvádi eljárásról szóló, a háború esetére való rendkívüli kormányzati intézkedésekre vonatkozó törvényjavaslatok és a véderőreform kodifikálása H. érdeme, amiért a király bárói rangra emelte 1912. 1914-ben gyalogsági tábornok, 1916. vezérezredes lett és a háború alatt számos hazai és külföldi magas kitüntetést kapott. 1917-ig volt honvédelmi miniszter, amikor a hadseregpótlásügy főnökévé nevezték ki Bécsben. Ugyanekkor a király a szegedi 46. gyalogezred tulajdonosává is kinevezte. Az összeomlás után nyugalomba vonult, a proletárdiktatúra alatt pedig túszként letartóztatták. H. kitűnő katonai szakíró is és sokáig szerkesztette a Ludovika Akadémia Közlönyét is. S. R.

Házkóró (megemlékezés). A halottak lelki-üdvéért elmondott imádság. Ezt az imát négyszer mondják a zsinagógai esztendő folyamán. Peszach 1. napján, Sevuosz 2. napján, semini aceresz napján és jom-kippur napján, tekintet nélkül arra, hogy az illető nap a hét melyik napjára esik. A mazkir imát (ez a közkeletű neve), tulajdonképpen gyermekek mondják elhalt szülőkért, de azok elmondják legközelebbi rokonságukért is. A H. kötelezettsége csak a gyászév utolsó hetén járul a gyermekre. A teljes szertartási rend a következő. A szertartás a haftóra (l. o.) befejezése után nyer a liturgiában elhelyezést. A modern istentiszteletnél magyarul vagy gyász- és szentbeszéd vezetni be. Majd két gabbai (rendszerint chevra-gabbái, l. o.) az almemor jobb- és baloldalán a Tórával kezében helyezkedik el

és a közönség a jizkor imát mondja. Ezután az Él molé rachamim (l. o.) kezdetű fohász következik (a modern istentiszteletnél az elhalt községi papok nevét tartalmazó imát a rabbi mondja), melyet a világháború óta a hősi halottak felsorolásával kezdenek. Majd a mártírok emlékeztetése mondott ima következik (l. *Av horachamim*), végül pedig áldás a községi szentegylet vezetésére. H. névvel jelölik sokan az évfordulón (l. *Jahrzeit*) mondott Él molé rachamim imát is (l. o.).

Hayek Markus, orvos, a bécsi egyetem tanára, szül. Versecen 1862. Mint egészen kis gyermek került Nagyszalontára; itt és Temesvárott végezte elemi és gimnáziumi tanulmányait, majd a bécsi egyetemre ment, ahol orvosdoktori, majd egyetemi magántanári képesítést szerzett. Később a bécsi egyetem orv- és gégegyógyászati első klinikájának igazgatója és nyilvános rendes egyetemi tanár lett s mint ilyen. Európa egyik legkeresettebb szakorvosa. Tudományos értekezései különböző német és külföldi szakfolyóiratokban jelennek meg. S. R.

Hé, a héber alphabetum ötödik betűje. Hangzó értéke: h (szó végén nem ejtjük), tehát torokhang. Számértéke: öt. Alakja talán ablakkeretnek felel meg.

Héber akcentus (Héb.: *Neginosz*), eredeti rendeltetése, hogy a tórafelolvasásnál az ének-
lésszerű előadást a legkisebb részletekig szabályozza. Éppen ezért a H.-nak olyan szerepe van, mint a zenei, illetve a hangjegyeknek. Egyszersmind azonban a hangsúlynak és az egyes szavak értelmi összetartozandóságának, továbbá annak a viszonynak a megjelölésére is szolgálnak, mely az egyes szócsoporthoz és az egész mondat között fennáll, mint a hangsúly jegyei a «míra» és a «míle» megkülönböztetésére szolgálnak, más szóval arra, hogy mikor kell az utolsó, mikor pedig az utolsóelőtti szótagot hangsúlyozni. Mint pontozó jegyek a H.-ok vagy elválasztók, vagy összekötők. Míg a mai hangjegyeknél minden jelnek egyetlen hang felel meg, addig a H.-oknál minden egyes jel a hangok kisebb vagy nagyobb sorozatát foglalja össze. A tórafelolvasásnál ma használt H.-ok a következők: *Zarkó, Szegól, Munách, Revia, Pozér, Telisó katanó, Tel. gedoló, Mahpach pastó, Zókef koton Z. godól, Dargó, Tévir, Merchó, Tipchó, Esznachtó*, stb. Mint ahogy az imák dallamai sem mindenütt egyformák, úgy a H.-ok melódikus jelentését is többféleképpen értelmezik. Így az askenázi, a szefárd és a keleti zsidók egymástól teljesen eltérőleg éneklék a H.-okkal jelölt hangjegyeket. De a zsidóság ugyanazon csoportjain belül sem mindig egyforma a melódikus értelmezés, hanem a szöveg szerint változik, de természetesen csak árnyalatilag. Így ugyanazon H.-nak más és más a dallama a Tóra, a Haftóra és a Megillasz-Eszter előadásánál. Ami a H.-ok eredetét illeti, arra nézve eltérők a vélemények. A középkor tudósai szerint a H.-ok isteni eredetűek, de legalább is a Talmud előtti korból valók, ma általános az a felfogás, hogy a H.-ok a Talmud utáni korból származnak. A H.-oknak megfelelő dallam eredete még kevésbé tisztázott.

Azon kísérletek, hogy a H. jelekből rekonstruálják a legrégibb zsidó zenét, tehát a templomi zenét, mindeddig sikertelenek maradtak. Hogy éneklő hangon olvassák fel a Tórát, ez talmudi követelmény, amely szerint csengő lágy, dallamos hangon (*Kóre binima*) kell minden felolvasást megtartani. Ennek a követelménynek nemcsak esztétikai, de gyakorlati pedagógiai jelentősége is van: a szó a megfelelő dallammal inkább megragad az emlékezetben, mint anélkül s az ilyen előadási mód fokozza a Tóra tanulmányozása iránti érdeklődést. Arra nézve azonban nincsenek pozitív adatok, hogy a különböző H. jeleket mióta kötik össze pontosan meghatározott zenei hangokkal. Az a feltevés sem állja meg a helyét, hogy a H.-okkal kifejezett melódiák a zsinagógai ének alapját képező éneklő beszéd maradványai, mert e melódiákban későbbi korok zeneisége is pontosan felismerhető. V. A.

Héber betűs pénzek. IV. Béla uralkodása alatt, a tatárjárás után készültek Magyarországon, amikor a pénzverő bérlői, vagy annak állami tisztviselői zsidók voltak. Az ekkor vert rézpénzek, az úgynevezett «tatárpénzek» nagyrészt egyenes héber betűk kerültek rá, *kof* (k), *lamed* (l) vagy *sin* (s) betűk, valószínűleg a pénzverde főnökének, vagy annak a helységnek a kezdőbetűje, ahol a pénzverde állott. A Nemzeti Múzeum régiség-osztályában számos ilyen héber betűs magyar pénz látható. Ebből a százból maradtak még ránk V. István alatt vert kisebb-nagyobb ezüst pénzek is, amelyek részben héber *simmel* (s), többnyire pedig *áleffel* (a) vannak megjelölve. Ez időben is javarészt zsidók állottak a pénzverő élén és sem az országnak, sem pedig a királynak nem volt kifogása az ellen, hogy a pénzekre származásuk bélyegét rátegyék. Hogy zsidókat ilyen pozíciókban láthatunk, úgy IV. Béla, mint V. István alatt a régebbi korlátozások, főleg az Aranybulla (l. *Aranybulla*), majd a beregi szerződés ellenére is (l. *Beregi eskü*), az annak tulajdonítható, hogy 1239. IV. Béla azzal a kérelemmel fordult a pápához, engedje meg, hogy a közjövédelmet ismét zsidóknak adhassa haszonbérbe, mert ezt az ország és a király érdekei így kívánták. U. L.

Héber Corvinák. Mátyás király nagyhírű budai könyvtárában számos héber könyv is volt. Az értékes héber kódexeket, épúgy az arab és szíriai kéziratokat Konstantinápolyban és Ázsia egyéb városaiban vásároltatta össze a király, valószínűleg Ragusai Félix szorgalmazására, aki a királyi könyvtár élén állott és a többi keleti nyelv mellett a hébert is értette. A héber Corvinák közül néhány Németország-könyvtáraiba került Buda 1686-iki visszafoglalása után. U. L.

Héber feliratú díszkard. Magyarországon készült díszkard, a XIV. sz. második feléből való. Finom acél pengéjén, közel a markolathoz ezüst betűkkel héber felirat olvasható: Örökkévaló uram! Üdvöm ereje. Az uram és üdvöm szavak között félkörben ez áll: Legyen áldott az úr neve. A kard, amely jelenleg az Andrássyak birtokában van, minden valószínűség szerint Mendel zsidó prefektusé volt, aki a XIV. sz. végén, meg a XV. sz. elején élt. (L. *Mendel*.) U. L.

Héber feliratú érem. IV. Kun László idejéből való és látható rajta az 1609-iki évszám. Az érem, amely az Andrássyak birtokában van, egyes feltevések szerint valószínűleg nem magyar, hanem idegen eredetű. U. L.

Héber könyvek cenzurája, 1. Cenzura. alatt.

Héber levél. (Héb.: *széfer*, *michtov* vagy *kszav*). A H.-et már az ősidőkben ezzel a szavakkal vezették be: *Veato kévó haszéfer haze elechó* (ha ez a levél színed elé érkezik). A bibliai korból és az azután következő időkben számos levél maradt fenn. Érdekes dokumentum ezek között Juda Makkabi körlevele, melyben meghívja az egyiptomizsidókat a jeruzsálemi Templom felszentelési ünnepéhez. A talmudi és gáoni korból fennmaradt körleveleket ez a formula vezette be: «Testvéreink X. városban, béke legyen veletek!» Hasonló a magánlevelek bevezetése is. A Talmud utáni idők gazdag levélgyűjteményéből kiemelkednek Chaszdáj ibn Saprutnak József kazárkirályhoz intézett levelei. Általában a H.-eket, amelyek a zsidó irodalom jelentős részét teszik ki, az jellemzi, hogy akaratlanul is a nyilvánossághoz szólnak. Természetesen nem a modern értelemben vett magánlevelekre vonatkozik ez a megállapítás, hanem a tudósoknak tudományos témákról való levelezésére. A leveleket — különösen a Keleten — szóvirágokkal gazdagon díszített nyelven írták, a megszólítás meglehetősen hosszú volt, telve hízog címekekkel, mint: nagy fény, korunk csodája, Izrael oszlopa stb. Az újabbkori H.-ek írásmódja a következő: a dátumot gyakran egy szellemesen idézett bibliai verssel fejezik ki, melynek betűi számértékben az évszámnak felelnek meg. A motto rendszerint három betű, b, e, h, (a *be-ezrasz ha-Sem* kezdőbetűi, melynek jelentése: Isten segítségével). Maga a szöveg telve van bibliai fordulatokkal és idézetekkel, a végén pedig jókívánságokkal, gyakran egy patetikus ámen-nel zárul. Az aláírásban kifejezésre jut a levélíró szerénysége, aki *hakoton*-nak, *hacóir*-nak (kicsiny, jelentéktelen) nevezi magát. A befejező tiszteletnyilvánításra több kifejezés van. Ilyenek: *chavchó* (barátod), *ardechó* (a te szolgád), *hadores solomechó* (minden jót kívánva neked) stb. Legújában a H. is egyszerűbb lett és a nyugateurópai levélformákhoz igazodott. V. A.

Héber nyelv Magyarországon. A H. oly régi, mint maga a zsidóság ebben az országban, mert a zsidó liturgia nyelve mindig a héber volt. A legrégibb ismert irodalmi termék Nagy-szombati Izsák (l. o.) *Minhagim* c. kompilációja azonban csak a XIV. sz.-ból való. Viszont az ugyanezen időből származó legrégibb magyar nyelvű bibliafordítások töredékei kétségtelenül nem a héber eredetiből készültek. Ugyanez áll a Károli Gáspár teljes bibliafordításáról is (Vizsoly 1591), bár ő maga az ellenkezőjét állítja. Héber nyelvű irodalomról Magyarországon azonban még ez időtájt sem tudunk. Pedig bizonyosan kellett lennie, hisz a zsidók között mindenütt voltak tudósok, ha nem mások, a rabbik, akik hivatásukból folyólag művelték a zsidó vallástudományt, amelynek nyelve a keresztény Európában kizárólag a héber volt. Csakhogy ebből a

korszakból alig egy pár rabbi nevét ismerjük, műveikről meg éppen nem tudunk. Tudjuk ellenben, hogy a reformáció nyomán, mint Európa egyéb részeiben, úgy Magyarországon is elterjedt a héber nyelv ismerete, kivált a protestáns keresztény tudósok között. Magyar ifjak tekintélyes számban keresték fel e külföldi főiskolákat, onnan hozták magukkal a héber nyelv többkevesebb ismeretét és irodalmi használatát. Ennek bizonyossága azok az üdvözlő versek, melyekkel ez ifjak köszöntötték tanuló társaikat disszertációik alkalmából s amelyeket ezekkel együtt nyomtatásban is megjelentettek. Ezek a versek tekinthetők túlnyomóan hebegő kísérletek csupán, amelyek közt ritkán akad nagyobb gyakorlottságra valló néhány sor. A XVI. és XVII. sz.-ból. mintegy 50 szerzőtől ismerünk ilyen verseket. Egyesek az élő beszédben is tudták használni a hébert. Kelp Márton Apafi Mihály fejedelem ravatala felett héber gyászbeszédet mondott. Néhány nőt is héberül leveleztek. Dálnoky Lőrinc 1643. héberből latinra fordította Emmanuele Porto zsidó szerző egyik művét. Ugyanő lelkes buzditó beszédet mondott a héber nyelv megtanulása érdekében. Apáczai Cseri János kolozsvári székfoglalójában rajongó szeretettel szól a héber nyelvről, mint a nyelvek ősanijáról, mint Dávid és Ezsaiás nyelvéről, annak szépségeiről és kifejező gazdagságáról. A kereszténység és zsidóság határvonalán áll a szombatos Péchi Simon (l. o.) a XVII. sz. első felében, akinek alapos héber nyelvismeretéről tanuskodnak nagyszámú fordításai (*Mózes* 5. könyve, a *Zsoltárok*, a *Sziddur*, egyéb liturgikus és rituális művek részei). Péchi ez ismereteit kétségkívül külföldi utazásai alatt szerezte, mert itthon nem igen lehetett rá alkalma az erdélyi zsidók csekély száma miatt. De lehetséges, hogy tanulhatott az ezeitől Gyulafehérvárott letelepedett szefard zsidóktól, akik általában magasabb kultúrfokon állottak. Viszont Nagy-Magyarországon ettől a századtól kezdve mindszűrűbben sorakoznak a zsidó tudósok, főként rabbik, akikről héber nyelvű művek maradtak fenn. E művek kevés kivétellel mind a talmudi tanulmányok körébe tartoznak. Annál meglepőbb egy igazi héber költőnek, a móri származású Lewisohn Salomonnak váratlan feltűnése a XIX. sz. elején. Azon túl a H. mint a költészet kifejező eszköze nem igen jó számításba. Voltak ugyan koronként egyes héber verselők, különösen fordítók, mint pl. Schönfeld Baruch (1778—1853) és Bacher Simon (1823—92) (l. o.). De költőnek a legújabb időkig alig válik be más, mint a később Palesztinába elszármazott Avigdor Hameiri (l. o.), aki egyet-egy között Madách *Ember tragédiáját* is lefordította héberre. A magyar költészet sok győzelmét már korábban átültették héber nyelvre. Nagyobb jelentőségre jutott a H. mint a zsidó vallástudomány nyelve, miáltal megővta összefüggését a többi országok enémű tudományával. Ezrevételek és interpretációk a Talmud és a decisorok egyes részeihez és főként vallásügyi kérdésekben adott vélemények (responsumok, l. o.) teszik ez irodalom javarészét. Több folyóirat is szolgált az ú. n. rabbinikus irodalom; a modern

zsidó tudománynak van szentelve az 1921 óta megjelenő Hacófeh c. folyóirat (l. o.). Másnemű tudományos művek sokkal ritkábban keletkeztek héber nyelven: a zsidók gyors elmagyarosodása miatt itt nem volt sem mód, sem szükség a tudományok héber nyelven való művelésére és terjesztésére. Az utolsó évtizedben Erdélyben történt kísérlet a héber nyelv felélesztésére iskolai tantervvel való bevezetése útján, a sikert ígérő kezdet azonban nyomasztó külső körülmények ellenhatása miatt egyelőre nem vezetett eredményre. A héber nyelvtudomány Magyarországon nem tudott gyökeret verni és nem hozott létre eredeti alkotásokat. Csak iskolai használatra készültek nyelvtani kézikönyvek, még pedig előbb keresztény, mint zsidó részen. A reformáció hatása alatt Európaszerte álmot szöttek a tudósok a héber nyelv közeli rokonságáról a modern nyelvekkel. Magyarországon is így jött létre a héber-magyar nyelvhasználat, amelynek irodalma a XIX. sz. elejéig nyúlik le. A XVII. és XVIII. sz.-ban magyar szerzőktől mintegy 10 latin nyelvű héber nyelvtan jelent meg külföldön, 4 pedig külföldi szerzőktől Magyarországon, ami a héber nyelvvel való beható foglalkozásra mutat. A XIX. sz. azonban visszaesést mutat e téren. A zsidó iskolákban csak a bibliatanítás alkalmi kiegészítője a héber nyelvtan, amelyet rendszeresen alig tanítanak. Száz év alatt ezért alig 2—3 héber grammatika jelent meg zsidó szerzőktől Magyarországon.

E. M.

Héber pecsétek. Kálmán királynak 1100 körül kiadott zsidótörvénye (l. *Kálmán zsidótörvénye*) a felek aláírásának pótlására elrendelte a pecsétek használatát. A zsidók pecsétének felirata valószínűleg héber volt. Úgy Kálmán, mint IV. Béla ilyenemű rendelkezései abból a feltevésből indultak ki, hogy a zsidó és keresztény felek egyaránt írástudatlanok. Holott a zsidók legalább egy nyelven, héberül tudtak olvasni és valószínűleg írni is. Következett tehát ez vallási életükből, mert annak egyik legfontosabb eleme a könyvből való imádkozás, de még abból is, hogy a legkisebb magyar zsidó közösség is tartott tanítót a gyermekek mellett. Jóval később Verbőczy Hármaskönyvének zsidó esküje mellett még a pecsétekre nézve is külön intézkedéseket kényszerítettek a zsidókra. Némely városban teljesen megtagadták tőlük a pecsét-használat jogát. Sopron városában törvényes kötelezettséget jelentett számukra, hogy az általuk kiállított okmányt csak egyszerű aláírással erősítsék meg, míg keresztény szerződő feleknél csak a pecséttel ellátott iratoknak volt törvényes erejük. Pozsonyban ezzel szemben súlyt helyeztek a zsidók pecsétjére, ahogy azt a régibb törvények megkövetelték. Némely helyen, ahol használhattak pecsétet, ott a szokásos vörös pecsétviasz használatát tiltották meg nekik, mert az bizonyos kiváltság jelképe volt. Arra kényszerítették hát őket, hogy zöld pecsétviaszt használjanak.

U. L.

Hechser (h.). Olyan bizonyítvány, amelyet rendszerint egy nagytekintélyű rabbi állít ki annak igazolására, hogy bizonyos étel vagy ital a rituális követelményeknek megfelel. Ilyen bizo-

nyitványt hivatalosan kereskedelmi forgalomba hozott bor, vagy pészachi fogyasztási cikkek számára szoktak kiállítani. A H. eredete visszanyúlik abba az időbe, amikor felmerülhetett az a gyanú, hogy a bor *neszech*, vagyis más vallás ritusánál már használták. A pészachi fogyasztási cikkek megvizsgálása és igazolása azért fontos, mert biztosítékot kell nyújtani afelől, hogy az élelem előállítás és kezelése megfelelt az előirt szabályoknak és hogy *chomec*, kovászos étel nem fért hozzá. F. M.

Héderváry Lehel*, publicista és politikus, szül. Újpesten 1876. Főiskolai tanulmányait a kolozsvári egyetem jogi karán végezte, Kolozsváron megalapította az Ujság c. politikai napilapot, amelynek vezércikkeiben a magyar államesszme érdekében harcolt. Később ügyvédi oklevelet szerzett és Budapesten ügyvédi gyakorlatot is folytatott. 1905-ben az újpesti kerület függetlenségi párti programmal országgyűlési képviselőnek választotta. Kossuth Ferenc legmeghittebb köréhez tartozott. 1914. Károlyi Mihály gróf társaságában több függetlenségi képviselővel propaganda-útra Amerikába utazott, ahonnan az időközben kitört világháború miatt csak nagynehezen tudott hazatérni. Az utóbbi években visszavonult a politikától és közgazdasági tevékenységet fejtett ki. Sz. G.

Hegedüs, I. Ármin, építész, szül. Szécsényben (Nógrád vm.) 1869. Tanulmányait a budapesti műegyetemen végezte, aztán városi szolgálatba lépett és mint székesfővárosi műszaki tanácsos több iskolát épített a modern szociális higiénia követelményeinek megfelelő gondossággal. A Kerepesi temető új rendezését, valamint a temető árkádépületét is ő tervezte és a Károly-kaszárnya központi városházzá való átépítésének tervei szintén tőle valók. Főműve a budai Gellért-fürdő és szálló hatalmas épülete, melyet tervpályázat útján nyert el és vitt ki Sterk Izidor (I. o.) és Sebestyén Artúr (I. o.) építészekkel együtt. Vidéki város-házakon, lakóházakon és áruházakon kívül számos vidéki fürdőépületet tervezett. F. B.

2. H. Ferenc*, operabéna, szül. Szabadkán 1856 máj. 16. Eleinte vidéken működött, de 1887 óta az Operaház tagjává szerződtette s azóta nyugalomba vonulásáig (1925) ott működött, mint kitűnő bass-buffo.

3. H. Nándor, újságíró, szül. Nagyváradon 1884. A budapesti egyetem bölcsészeti fakultásának elvégzése után publicisztikai pályára lépett. A Nagyvárad c. politikai napilap főszerkesztője. Tevékeny részt vesz az erdélyi magyar kisebbség politikai életében. A romániai országos Magyar Párt biharmegyei alelnöke. 1928-ban beválasztották a magyar-párt programjával a romániai képviselőházba. Sz. I.

Hegyi Béla, zeneszerző, szül. Pápán 1858., megh. Budapesten 1922. Tanulmányait az országos zeneakadémián végezte. Először egyfelvonásos operája keltett figyelmet, amelyet nagy sikerrel adtak Esterházy Miklós gróf tatai színházában (*Yvonne*). Kamaraművei különösen két vonós-négyese és zenekari szvitje figyelemreméltó tehetségre vallanak. Népszerűvé váltak magyar stílusú dalai. Bátor Szidorról (I. o.) együtt írta a

Milliomosnő, *Uff király* és *A titkos csók* c. operettszövegek zenéjét. Márkus József szövegére írta a *A liliputi hercegnő*, Szöllösi Zsigmond szövegére pedig a *Boris király* c. operett zenéjét, amelyet melodiabőség jellemez. K. K.

Hegyi beszéd. Jézus leglényegesebb tanait összefoglaló és a keresztény vallásosság és erkölcs alaptörvényeit tartalmazó beszéd, melyet Jézus *Máté* evangelista szerint egy hegyen, *Lukács* szerint (6, 17) sík földön, mezőn tartott. (Ezért *Luther* mezei beszédnek nevezi.) *Lukács* rövidebben s tartalmilag is más formában közli a H.-et mint *Máté*. Ezért a H. az evangelisták alkotásának tekinthető, amelynek anyagát bizonyára egy és ugyanazon forrásból, a fennmaradt szájhagyományokból merítették. Ehagyományok megbízhatósága — mint a saját koruk eseményeitől is befolyásolt evangélisták kétféle, tartalmilag is különböző közlése igazolja — kétséges és egyáltalán nem állapítható meg pontosan, hogy a H. mely részei származnak egyenesen Jézustól. A H. tartalmilag szorosan összefügg a zsidóság tanáival. A házasságtörésről, eskütről, alamizsnaadásról, imáról, bójtról, kincsyűjtésről és az Istenbe vetett bizalomról ugyanazokat a nézeteket fejt ki, amelyek a talmudi-midrás irodalomban is megtalálhatók. De a bocsánatról szóló tannak, a Miatyánknak, a szegények és szenvedőkről hirdetett tanoknak a paralleljei is megvannak a zsidó irodalomban (I. *Miatyánk*). Természetesen a H. tételei között olyanok is akadnak, — így az elválásról stb. — amelyekkel analóg tételeket nem találunk a zsidó irodalomban. Ezeket a tételeket lélektanilag Jézus és követőinek ama hite világítja meg, hogy a mennyek országa nagyon közel van s annál méltóbbá teheti magát valaki a mennyek országának üdvére, mennél odaadóbban teljesíti az Írás szavát s mennél nagyobb szenvedéseket visel el ártatlanul. Ezzel a hittel magyarázható az ellenség szeretetéről szóló parancs: «Szeressétek ellenségeiteket, tegyetek jót azoknak, kik gyűlölnék titeket, áldjátok azokat, akik átkoznak, imádkozzatok azokért, akik gúnyolnak benneteket.» (*Lukács* 6. 27, 28.) A Bibliában az ellenség szeretetéről a következő kitételek olvashatók: «Ha elesik ellenséged, ne örvendezz; ha tántorog, ne ujjongjon a te szíved.» (*Példabeszédek* 24. 17). «Ha ellenséged ökre vagy szamara elbitangolt, vidd vissza neki. Ha ellenséged szamara terhe alatt roskadozik, segíts rajta s vidd te a teher egy részét.» (*Mózes* II. 23. 4, 5). «Ha éhezik ellenséged, adj neki kenyeret, ha szomjazik, adj neki vizet.» (*Példab.* 25. 21). A mindennapi főima (*sémone eszré*) végén ez áll: «Azokkal szemben, akik átkoznak, hallgasson az én lelkem és legyen olyan, mint a por». Hasonló szel-lemből fakadt ez a mondás: «Tartozz inkább az átkozottak, mint az átkozók közé» (*Szanhedrin* 48—49a), továbbá a *Sabbat* traktátus (88b) eme mondatai: «A mi rabbijaink tanítják: akik szívesebben megalázkodnak, semhogy másokat megalázzanak, akik türik a gyalázkodást anélkül, hogy azt viszonozzák, akik mindezt Isten iránti szeretetből teszik s örvendeznek a szenvedéseknek, melyeket viselniük kell, azokról mondja

az írás, hogy egykoron úgy fognak tündökölni fenységükben, miként a nap». E példából is látható, hogy a zsidó vallási morál egyik alap-tétele az ellenség iránt való türelem és szeretet. Éppen ezért Máté Evangéliumának ez a mondata: «Ti hallottátok, hogy megmondattok: szeresd felebarátodat és gyűlöld ellenségedet» — érthetetlen és még tisztázásra szorul. V. A.

Heilbrun Jakab, adai rabbi, szül. Zentán 1810. H. Izsák zentai rabbi fia. Az 1849-iki véres események áldozata. A szerb felkelés alatt őt és Ullmann Izor zentai rabbit 1849 szept. hó 9. megölték.

Heilprin. 1. Angelo, amerikai természettudós, H. Mihály (l. o.) fia, szül. Sátoraljaújhelyen 1853 márc. 31., megh. New-Yorkban 1907 júl. 17. Atyjával együtt 1856. vándorolt ki Amerikába, ahol középiskolai és egyetemi tanulmányait elvégezte. 1876—78. az angol kir. bányászati főiskola, a bécsi geológiai intézet és a hasonnemű florenzi és genovai intézetek hallgatója volt, azután visszatért az Egyesült-Államokba és ott hamarosan karriert csinált. 1880—1900 közt a paleontológia és geológia tanára volt a philadelphiai természettudományi akadémián s egyszersmind az ottani múzeum őre. A philadelphiai Földrajzi Társaság elnöke is volt ebben az időben. 1886. Floridában, 1888. Bermudában, majd Mexikóban vezetett geológiai expedíciót és ezen vidékek geológiai struktúrájára új világot derített, 1892. Grönlandba vezetett expedíciót. A Mount Pelée kitörése után annak kráterét megmászta, még az erupció idején s azt le is festette. Főbb tudományos művei: *Contributions to the Tertiary Geology and Paleontology of the United States* (1884); *Town Geology, the Lesson of the Philadelphia Rocks* (1885); *The Geographical and Geological Distribution of Animals* (1887); *The Geological Evidences of Evolution* (1888); *The Bermuda Islands* (1889); *Principles of Geology* (1890); *The Arctic Problem and Narrative of the Peary Relief Expedition* (1893); *The Earth and its Story* (1896); *Alaska and the Klondike* (1899); *Mount Pelée and the Tragedy of Martinique* (1903). S. R.

2. **H. Louis**, amerikai enciklopédista, H. Mihály fia, szül. Miskolcon 1851 júl. 2. Atyjával együtt ő is Amerikába vándorolt s ott is nevelkedett, majd lexikográfus lett atyja oldala mellett az «American Encyclopedia»-nál. Önálló műve: *Historical Reference Book* (számos kiadást ért). Egyik szerkesztője volt a New International Encyclopediának, azonkívül testvérével, Angelóval (l. o.) kiadta és átdolgozta *Lippincott Gazetteer of the World* c. művét.

3. **H. Mihály**, amerikai filantróp és publicista, szül. Piotrkovban (Orosz-Lengyelországban) 1823 febr. 23., megh. Summitben (New-Yersey) 1888 máj. 10. Atyja *Phineas Mendel H.* kiváló hebraista volt, aki a felvilágosodott orthodoxia szellemében fiától a világi tudományokat sem zárta el. Egyetlen más tanára vagy iskolája nem volt H.-nek atyján kívül. Kitűnő memóriájának köszönhető, hogy enciklopédikus tudásának korán megvetette alapját. 1843-ban költözött Magyarországra s eleinte Miskolcon volt könyvkereskedő.

Rövid idő alatt megtanult magyarul, úgy, hogy mikor a forradalom kitört, magyar politikai cikkeket és verseket írt. H. Kossuthtal közelebbi ismeretségbe jutott s a belügyminisztérium irodalmi osztályának lett a titkárja. Szemerével is szoros barátságot tartott. A forradalom összeomlása után Krakkóba menekült, majd Franciaországba ment, ahol egy évig tartózkodott, de már 1850. visszatért Sátoraljaújhelyre, ahol tanító lett. Ekkor tanult meg angolul és 1856. Angliába utazott azzal a céllal, hogy ott telepszik meg, de Kossuth tanácsára az Egyesült-Államokba ment. Itt Philadelphiában lett egy nagyarányú zsidó iskola tanára. A polgárháború idején a rabszolgaellenes tábor érdekeiért küzdött. 1858-ban az Appleton-féle New American Encyclopedia földrajzi, történelmi és biográfiai szerkesztője lett. Itt ő írta a Magyarországról, Lengyelországról és a zsidóságról szóló cikkeket. Később Brooklynba, majd Washingtonba költözött, ahol folyóiratot szerkesztett *The Balance* címen, 1865 óta haláláig a *Nation*-nak írt külpolitikai cikkeket. 1876-ban az új American Encyclopedia társszerkesztője volt. A nyolcvanas években, az oroszországi zsidóüldözések hatása alatt bevándorló hitsorsosai ügyeit intézte, ő organizálta a segélyezést és letelepítést s e téren annyit tett egymaga, hogy kortársai feljegyzése szerint «munkája a mártírsággal volt határos». Önállóan megjelent tőle: *The Historical Poetry of the Ancient Hebrews* (2 vol. 1879—80), amelyben teljesen elfogadja a modern biblia-kritika módszerét, továbbá: *Bibél-kritische Notizen* (1893, Baltimore, Szold rabbi bevezetésével). Magyar versei: *Zsidó kördalok* c. gyűjteménye, mely 1849 májusában jelent meg. Vámbéry Árminnal közösen írta: *Hungary in ancient, mediaeval and modern times* c. művét (1887). Életrajzát többek közt Hochmuth Ábrahám is megírta a M. Zs. Szemle 1888. évf.-ban, újabban pedig Francis Dávid Pollák new-yorki író *The Family H.* címen. S. R.

Heimann József, rabbi, szül. Balassagyarmaton. 1834-től kezdve működött Almáson, ahol *Toldos József* (Pozsony 1852) c. halachikus és aggadikus magyarázatokat tartalmazó művet írt.

Heitler Mór, orvos, szül. Korompán 1847 márc. 21., megh. Bécsben 1923 szept. 15. Elemi és középiskoláit Hódmezővásárhelyen és Szegeden a piaristáknál végezte. Az utóbbiban Csaplár Benedeknek volt kedvenc tanítványa és élete végéig barátja is. Eredetileg szanszkrit nyelvésznek készült, de anyagi nehézségek miatt az orvosi pályát választotta. 1876-ban már magántanára, 1898. c. professzora lett a szív-gyógyászatnak, melyben akkora szaktekintély lett, hogy angolok és amerikaiak részére külön kurzusokat kellett tartania. Külön folyóiratot is adott ki sokáig. Legfontosabb művei bécsi szakfolyóiratokban jelentek meg. L. Türek fiziologusról írt műve könyvekben is megjelent. Szakszerűen foglalkozott görög-latin és szanszkrit filológiával. *Ovid's Verbannung* c. könyvét 1898. adta ki. Filológiai készsége a modern nyelvekre is kiterjedt és olaszul, franciául, angolul egyforma könnyedséggel fejezte ki magát. H. szigorú askéta.

életet élt, nőtlen volt és nagy szegénységben halt meg. Élete végén buddhista filozófiával foglalkozott.

S. R.

Hejőcsaba, nagyk. Borsod, Gömör és Kishont vm. 4145 lak. A zsidó temetőben korhadósírkövek alig olvasható feliratai szerint a maguk idejében híres rabbik vezették a hitközséget, akik között a legnagyobb tudós, a messze földön szent emberként tisztelt Pri Cadik volt, aki 1778. halt meg H.-n. A hitközség 1800. táján templomot épített, majd Talmud Tórát is létesített. Chevra Kadisájának Sauber Ignác, Nőegyletének Flamm Simonné a vezetője. A hitközség tagjai közül társadalmi téren előkelő szerepet játszik Klein Sándor nagybirtokos, kormányfőtanácsos, akinek szirmai kastélya a Rákóczi korabeli műkincseknek és a magyar művészek remekműveinek valószínű múzeuma. Kellner Ignác három évtizeden keresztül H. nagyk. közmegebecsülésben álló jegyzője volt. A hitközség lélekszáma 228, a családok száma 61, az adófizetőké 50. Anyakönyvi területéhez tartozik 11 község. A világháborúban 40-en vettek részt és 9-en estek el. A hitközség jelenlegi vezetősége: Groszmann B. főrabbi, London Zoltán elnök, Preis József alelnök, Krémer Izidor gondnok, Reich B., Groszmann Mór és Kertész Ignác előjárók.

Hekdés, (h.). Szó szerint szentély, de a mai nyelvhasználat az éjjeli menedékhelyet, a herberget jelöli e szóval. A szóhasználat valószínűleg abból eredt, hogy a zsidó felfogás szent cselekedetnek tartotta a hajléktalanok elhelyezését.

Helfy Ignác*, politikus, Kossuth Lajos barátja, szül. Szamosújváron 1830 márc. 15., megh. Budapesten 1897 okt. 11. Nagykarolyban és Pápán járt iskolába, majd a pesti, bécsi és páduai egyetemeken tanult filozófiát, melyből doktorátust is tett 1855. A szabadságharcban, annak kezdetétől fogva részt vett. Csatlakozott a március 15-iki mozgalmakhoz, majd beállt honvédek. Korán került Kossuth társaságába s Debrecenben már az ő irodájában dolgozott. Állandó publicisztikai tevékenységet fejtett ki és Csányi hadügyminiszter H. egyik cikkét mint proklamációt függesztette ki Aradon. A szabadságharc leveretése után haditörvényszék elé állították és internálták. 1852-ben Bécsbe, majd Páduába ment, ahol megkeresztelkedett. De politikai tevékenységét csupán 1859. az osztrák-olasz háború idején vette fel újra. Ekkor Milanóban megalapította az Alleanza c. lapot, melybe Kossuth és Klapka is írtak. 1869-ben Magyar Magyar c. ellenzéki folyóiratot szerkesztett u. o. és ebben élesen támadta a kiegyezést. 1870-ben Anglián keresztül hazajött és Kossuth ajánlatára képviselővé választották. Különböző helyeken választották meg, de haláláig mindig ellenzéki képviselő volt: a szélső balpárt vezetője és éltetője. Ő adta ki Kossuth *Iratait*, amidőn Kossuth anyagi gondokkal küzdött. Tagja volt a Petőfi Társaságnak és itt olvasta fel *Költészet a politikában és a politikai költészet* (1894) c. tanulmányát. Egyéb irodalmi működése: 1848-ban az *Életképek*, 1850–51. a *Hölgyfutár*, később a *Déliab*, *Vasárnapi Ujság*, *Néplap*, *Magyar Szalon*, *Fővárosi Lapok* és más folyóiratok munkatársa volt. Olaszországban ő ismertette a magyar író-

kat és irodalmat először s ilyenmő cikksorozata 1858–59. *L'Ungheria litteraria et artistica* c. Milanóban jelent meg. Jókai több művét, valamint Eötvös *Falu jegyzőjét* lefordította olaszra. Rövid ideig szerkesztője volt a *Magyar Ujság*, a *Függetlenség* és a *Nép Zászlója* c. lapoknak. Egyéb írásai: *Világtörténet zsebben* (1854); *Fiori del Campo litterario ungherese* (1859); *Mindenféle és semmi* (elbeszélések 1860).

S. R.

Heller, I. Bernát, irodalomtörténész, az Országos Rabbiképző Intézet tanára, szül. Nagybittsén (Trencsén vm.) 1871 márc. 16. A gimnázium felső tanfolyamát a Rabbiképző-intézetben végezte. 1894-ben avatták doktorra, 1896. rabbiá. U. e. évben tanári oklevelet szerzett a német-francia szakból. 1896 óta állami középiskolai tanár. 1919-ben a Pesti Izraelita Hitközség fiú- és leánygimnáziumának igazgatója lett. 1920 óta a főgimnázium igazgatója és a leánygimnázium kurátora. 1922. Bacher Vilmos tanszékére az Orsz. Rabbiképző Intézet tanárává nevezték ki. Az Imit választmányának, a Magyar Néprajzi Társaság választmányának és Folklore bizottságának, a Pro Palesztina Szövetség elnöki tanácsának tagja. Irodalmi munkásságának főterületei: összehasonlító irodalomtörténet, folklóre, mesekutatás. Héber szöveg tanulmányai, a talmudi és midrási mesék irodalmi vonatkozásaival foglalkozó tanulmányai irodalomtörténeti értekezései, pedagógiai cikkei stb. a legelőkelőbb hazai és külföldi folyóiratokban jelentek meg. Főbb művei: *Az evangéliumi parabola viszonya az agadához* (Budapest 1894); *Eléments, Parallèles et Origines de la Légende des Sept Dormants* (Páris 1904); *La Légende judeo-chrétienne du Compagnon au Paradis* (Páris 1908); *Az arab Antarregény* (Budapest 1918); *A héber mese I—II. u. o. 1923—1924*, Népszerű zsidó könyvtár 5. és 14. sz.); *A biblia a költő Zrinyi Miklós műveiben* (Budapest 1925); *Bibliographie des ouvrages du professeur Ignac Goldziher*, (Páris 1927).

F. D.

2. **H. Cevi Hirsch**, másképp *Hersele Cháris*, óbudai főrabbi, híres talmudtudós, megh. Óbudán 1834 okt. 28., ahol Münz Mózes (I. o.) közvetlen utóda volt, de hivatalba lépése után nemsokára meghalt. Előzőleg Bonyhádon volt rabbi. Tanítványai közül kerültek ki Rappaport prágai főrabbi, Cevi H. Chajesz, a nagyműveltségű zolkievi rabbi és mások. Művei: *Chiddusé Tiv Gittin*, amelyet responsumaival együtt fia *Menachem Heller* adott ki 1844 Zolkievnben (2. kiad. Przemysl 1876) és *Tappuché Zóhóv* (Ungvár 1865), míg responsumainak másik részét Orenstein Josua *Jam ha-Talmud* c. munkája tartalmazza (V. ö.: «Magyar Zsidó Szemle VII. évf.» és *Büchler*, «A zsidók története Budapesten»).

S. R.

3. **H. István**, zongoraművész és zeneszerző, szül. Budapesten 1848 máj. 5., megh. Párisban 1888 jan. 14. Etüdjei a zongorajáték elsajátításánál, a pedagógia szempontjából még ma is fontos szerepet játszanak. Első sikeres koncertjei után Párisba ment, a zenei élet központjába, ahol Chopin, Berlioz, Liszt Ferenc baráti társaságába került. Szerzeményei a nem nagyvonalú romantikus zene szép példái. Legismertebb zongoradarabja a *Tarantella*.

K. K.

4. **H. Ödön**, festő, szül. Budapesten 1879. megh. Szegeden 1921. Nagybányán tanult. Szegeden élt, ahol szerelmi bánatában öngyilkos lett. 1907-ben állított ki először a Nemzeti Szalonban, a Műcsarnok állandó kiállítója volt (1912–20). Főleg figurális életképeket festett. (*Kubikos család; Munkába; A menekülők; Vasárnap*), továbbá arcképeket (*Löw Immánuel; Gelléri Mór*). F. B.

Heltai, I. Ferenc, Budapest főpolgármestere, főrend, szül. Szentesen 1861 márc. 15., megh. Ischlben 1913 aug. 11. Az egyetem jogi fakultását Budapesten és Lipcsében végezte és doktorátust tett, majd publicista lett. Előbb az Ellenőr, majd a Nemzet közgazdasági rovatvezetője volt, de már előzőleg akadémiai pályadíjat nyert *Az ipartörvény revíziója* c. tanulmányával, mely alapul szolgált az 1884-iki XVI. törvénycikknek. Még ugyanez évben beválasztották a Magyar Tudományos Akadémia nemzetgazdasági bizottságába, a ennek megbízásából ő szerkesztette a Nemzetgazdaságtani Szemle c. folyóiratot 1886–87. Ezután átvette a Vasúti és Közlekedési Közlöny szerkesztését, majd kidolgozta a főváros kerületi előljárásgainak újjászervezési törvényét. 1896-tól kezdve nemcsak a fővárosi, hanem az országos politikában is jelentékeny szerepet töltött be. 1896–1913-ig országgyűlési képviselő volt s mint ilyen a közgazdasági és pénzügyi bizottságoknak volt számos alkalommal előadója. 1904-től kezdve a delegációnak is nagyszűlyű tagja volt s főképpen a flotta-kérdéssel foglalkozott felszólalásaiban. A fővárosi közéletben is előkelő szerepet játszott; már 1891-től kezdve a főváros képviselőtestületének, majd a közmunkák tanácsának is tagja volt. 1907-ben az Ált. Osztrák-Magyar Légszész Társaság igazgatója, 1909. pedig a fővárosi gáz-művek vezérigazgatója lett. Ezen állásából került a székesfőváros főpolgármesteri székébe 1913 febr. 15., amikor képviselői mandátumáról lemondott és a király főrendiházi taggá nevezte ki. Irodalmilag is nagy tevékenységet fejtett ki és számos közgazdasági tanulmányt írt, emlékiratot és törvényjavaslatot szerkesztett és úttörő volt a fővárosi közigazgatás terén. *A magyarság a hadseregben* c. (1904) külön is megjelent egyik tanulmánya. Halála után utcát neveztek el róla a fővárosban, de az utca nevét 1920. visszaváltoztatták. S. R.

2. **H. Jenő**, költő, regény- és drámaíró, szül. Budapesten 1871 aug. 17. Herzl Tivadar (l. o.) unokaöccse. Jogásznak indult, de újságíró lett, húszéves korában már a Magyar Hírlap szerkesztőségében működött. Első versei A Hét-ben, majd kötetbe gyűjtve *Modern dalok* címen (1892) jelentek meg s rövid idő alatt népszerűekké váltak. Ezekben a sanszonszerű, könnyed és pikáns báju versekben szólalt meg először magyarul a városi fiatalember akkoriban kialakuló típusa. A magyar irodalom addigi patriarchális-úri ideálja helyett új emberideál tűnik fel bennök: a polgári renden és előítéleteken kissé kivülálló, kedvesen könnyelmű bohém, aki a komoly bajokat bölcs megértéssel és ironiával küzdi le. Olvasóik akkor lelkesedtek értők legjobban, ha valamilyen gúnyt űztek a versírás régi szertartásos

formáiból és az élet túlságos komolyanvevéséből. H. krokijaiban, meséiben, novelláiban, regényeiben és vígjátékaiban hasonló filozófia fejeződik ki, mint verseiben. Műveinek világa meglehetősen rokon Murger *Bohémélet*-ével. Alakjai: fiatal és víg, csak enyhén érzelmes szerelmesek, ártalmatlan kalandorok, jókedvű bohémek. H. láthatóan szereti őket, s ha megszegik a polgári erkölcs szabályait, inkább tetszik neki a dolog, mintsem felháborodik rajtuk. Minden inkább, mint erkölcsprédikátor. Egész emberi magatartásával, kedves humorával az életben való elhelyezkedésnek új és vonzó példáját nyújtotta. Ezenkívül nyilván kifejezőmódjának elegáns könnyedsége az, ami népszerűségét megmagyarázza. Műveinek javarészt németre, franciára, olaszra, spanyolra és angolra is áttültették. H. viszont számos francia és angol színdarabot fordított a magyar színpadok számára. H. 1914–1918-ig a Vígsház dramaturg-igazgatója, később az Athenaeum könyvkiadó igazgatója és 1916-tól a Magyar Színvadi Szerzők Egyesületének elnöke, aki számos alkalommal képviseli a magyar színműírókat Párisban. 1927-ben a francia becsületrenddel tüntették ki. Rendkívül nagyszámú művei közül legjelentékenyebbek: *Kató* (1894); *Versek* (1923). Elbeszélései és regényei: *A hét sovány esztendő* (1897); *Lou és egyéb elbeszélések* (1900); *Vitéz Hány János* (verses történetek 1903); *Nyári rege* (1907); *Irok, színészek és egyéb csirkefogók* (1910); *Scherzo* (1911); *Színes kövek* (1911); *Az én második feleségem* (1912); *Family-Hôtel* (1912); *Kis komédiák* (1913); *Az utolsó bohém* (1911); *VII. Emánuel és kora* (1913); *Jaguár* (1913); *Tündérlaki lányok* (1913); *Lim-lom* (1915); *Végeladás* (1916); *A hét sovány esztendő és más elbeszélések* (1918); *A 111-es* (1918); *Kis meséskönyv* (1920); *Vörös pillangó* (1921); *Mese az ördögről* (1923); *Papirkosár* (1926). Színművek: *A királyné apródja* (Makai Emillel, Vígsház 1899); *Bernát* (u. o. 1907); *A masamód* (u. o. 1910); *János vitéz* (Kacsó P. zenéjéhez, Bakonyi K.-nal, Királysínház 1904); *Tündérlaki lányok* (Vigsz. 1914); *Naftalin* (u. o. 1914); *Kis cukrászda* (u. o. 1922); *Arcok és álarcok* (u. o. 1925). sz. g.

3. **H. Manó**, orvos, író, szül. Szentesen 1861, megh. Budapesten 1912. Testvérbátyja volt H. Ferencnek (l. o.), Budapest főpolgármesterének. Orvosi tanulmányait a budapesti, strassburgi és párisi egyetemeken végezte és a fővárosban volt gyakorló orvos. Résztvett az Orvosi Hetiszemle alapításában és e lap főszerkesztője volt. Tanulmányai főleg e lapban jelentek meg. A magyar orvostársadalom egyik vezetőegyenisége volt.

Henuk, kamaragróf, megh. Komárom várában 1265 körül. IV. Béla király alatt a királyi jövedelmek kezelését látta el. Valószínűleg Ausztriából származott és a tatárjárás után megindult bevándorlás idején több előkelő zsidó családdal együtt telepedett meg Magyarországon. Szolgálati jutalmául, vagy mert nagyobb pénzösszeget bocsátott a király rendelkezésére, Komárom várát kapta a királytól, a hozzátartozó huszonegy faluból álló várbirtokkal és a Tata melletti malommal. H.-nak négy fia volt, Wolf, Nickel,

Altmann és Lublinus. Nickel és Lublinus osztrák kamaragráfok voltak. H. halála után tetemes összeggel adósa maradt a királyi kincstárnak. Az adósság fejében a király elvette Komáromot a flaitól és 1265. eladta Walter kamaragrófnak azért az összegért, amivel H. adósa maradt a kincstárnak. H. flai azonban az ügyet utólagosan mégis rendezték a maguk javára, mert visszakapták Komáromot, sőt Mária királyné királyi beleegyezéssel a jószágai után járó harmincadot is nekik adta ki bérbe. H. flai adósok maradtak a királynénak 800 márká finom ezüsttel, úgy, hogy zálogba kellett vetniök a komáromi várat jószágaival, javadalmaival és a tatai malommal együtt. A várat és javadalmakat a kikötött időn túl sem tudták kiváltani, a tőke után járó hatalmas kamatok pedig, amiket a király felszámított, az időközben letelt két-három esztendő alatt annyira felszaporodtak, hogy túlhaladták az eredeti tartozás összegét is. Erre H. flai maguk kérték a királyt, hogy tartozásuk fejében fogadja el a zálogokat. Béla teljesítette a kérésüket, a kamatokat elengedte és Komáromot, valamint a tatai malmot 1268. eladta 800 márká finom ezüstért. V. ö. *Kohn Sámuel*: «A zsidók története Magyarországon.» U. L.

Hercka Halévi, rabbi. Előbb a jánosi hitközség rabbija volt. Innen Újfehértóra került, ahol nagy hírnévre tett szert és az egész országból zarándokoltak hozzá a hívek, akik tanácsokat kértek tőle. 1897-ben halt meg, a jomkippur előtti napon.

Herczeg Géza, író és hírlapíró, miniszteri tanácsos, szül. Nagykanizsán 1888. Hosszabb ideig A Nap riportere volt. A világháború alatt haditudósító volt. 1918–1920. miniszteri tanácsosi címmel a miniszterelnökség sajtóosztályához volt beosztva. 1921–1924-ig a bécsi N. Fr. Presse munkatársa volt. 1924–1927-ig. a Wiener Allgemeine Zeitung és az Extrablatt főszerkesztője. Haditudósításait a következő kötetekben gyűjtötte össze: *Sarajevotól Lodzig* (német nyelven is, 1915); *Avanti!* (1916); *Végig Szerbián* (1916); *A haditengerészet a világháborúban* (1917). Félix Dörmann társaságában operettlibrettót írt: *Die Madonna von Cannes*. Megírta Kun Béla, a magyar tanácskormány külügyi népbiztosának élet- és jellemrajzát: *Bela Kun* (1928). Sz. G.

Herczeghy Mór*, orvos és író, szül. Pesten 1815 aug. 19., megh. Bécsben 1884 dec. 23. A gimnáziumot a pesti piaristáknál, az egyetemet Pesten és Bécsben végezte. 1848-ban részt vett a bécsi forradalmi mozgalmakban, azután emigrált és 1860. Párisban, majd Olaszországban élt, ahol Garibaldi seregében főorvos volt. 1865-ben hazatért, de 1868. Konstantinápolyba ment és nyolc évig volt katonai főorvos. Miután az orosz-török háborúban veszedelmesen megsebesült, megvált a katonai szolgálattól és betutázta a Keletet és Európát. Érdekesebb művei a következők: *Treuer Wegführer durch das junge constitutionelle Oesterreich* (Wien 1848); *Weder deutsch, noch russisch, sondern oesterreichisch* (u. o. 1849); *Das Bombardment des Fürsten Windischgrätz zu Prag* (u. o. 1849); *Memoiren*

aus dem Reisetagebuch eines ungarischen Arztes, mit besonderen Hinblick auf Oesterreich-Ungarn, wie es war und provisorisch ist (u. o. 1850); *Ungarn und die Monarchie* (Wien 1863); *Magyarország 1866-ban* (Pest, 1866); *Deák Ferenc, mint államférfi, mint szónok, mint honpolgár* (u. o. 1867). A kretinizmusról írott olasznyelvű tanulmányai Bolognában jelentek meg (1864–65).

Herczel, 1. Fülöp, Szeged városának főorvosa, szül. Szegeden 1823. Cikkei a Zeitschrift für Natur u. Heilkunde c. folyóiratban jelentek meg. Kiváló orvos volt, akit többször kinevezték egyetemi katedrával, de H. nem akarta elfogadni a feltételeket. Önálló műve: *A hagyomány* (1847). Fia H. Manó báró (l. o.). Sz. R.

2. H. Manó (pusztapéteri) báró, orvostanár szül. Szegeden 1861 júl. 1., megh. Budapestén 1918 nov. 28. H. Fülöp (l. o.) fia. H. a budapesti, bécsi, strassburgi és párisi egyetemeken tanult, majd 1884 orvosi diplomáját elnyerve, előbb a belgyógyászatban, majd a sebészetben specializálta magát. Két évig Nothnagelnek, öt évig pedig Czerny heidelbergi sebészprofesszornak volt asszisztense, később az egyetem docense is. 1892. a Szt. István-kórház főorvosa lett, miután már 1889-től kezdve egyetemi magántanár, majd rk. tanár volt. Úttörő volt a modern kirurgiában, főleg a hasüri sebészet, epeköbajok, gyomorbél-, tüdő-, lép- és vesesebészet terén. Úgy elméleti, mint rendkívül eredményes gyakorlati munkásságával nemcsak országos, hanem világhírnevet is szerzett. Számtalan szakműve közül nevezetesebbek: *Über die Wirkung des Anilin, Acetanilin und Kamphoranilin* (1887); *Über operative Behandlung d. Nierensteine* (1887); *Über die operative Fixation d. Wanderniere* (1892); *Über grosse defecte d. Blasen-Scheidewand* (1894) stb.

Herczog Jakab, nagyabonyi rabbi, szül. a XIX. sz. elején, megh. Nagyabonyban 1837. Münz Mózes (l. o.) óbudai főrabbi kedvelt tanítványa volt. Előbb, 1820. Ógyallán, 1836. kezdve Nagyabonyban működött. Műve *Pri Jákov címen* Óbudán jelent meg 1830. (V. ö. *Vajda Béla*, A zsidók története Abonyban.)

Herman Lipót, festő, szül. Nagyszentmiklóson 1884. Budapestén a mintarajziskolában tanult és már mint növendék föltűnt *anyja arcképével* (Szépm. Múz.), táj- és zsánerképekkel. A Múcsarnokban 1918. *Pásztorjáték* c. képével az Erzsébetvárosi Kaszinó díját nyerte el. Rövid ideig Münchenben, majd Berlinben élt, de fejlődésére párisi tartózkodása volt döntő befolyással. Részt vett a kecskeméti művésztelep megalapításában. 1912-ben nagy barokkos aktkompozíciókból és főleg aktrajzokból rendezte első gyűjteményes kiállítását az Ernst Múzeumban. Tevékeny részt vett a Szinyei Merse Társaság megalapításában, 1924. kiállította az Ernst Múzeumban színekben tobzódó mitológiai és allegorikus kompozícióit, bibliai képeit, néhány arcképét és tájképeit. Rajzai albumalakban is megjelentek (1921). Mint művészeti író is működik. F. B.

Hermann, 1. Adolf, orvos, egyetemi magántanár, szül. Pakson 1837., megh. Budapestén

1886. Bécsben végezte tanulmányait s előbb ott volt kórházi orvos, majd hazakerülve Balassa János tanár asszisztense és a pesti zsidó kórház első orvosa lett. A budapesti egyetemen 1869. gégegyógyászatból magántanárrá képesítették. Cikkei a szakajtóban, főleg a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Munkálataiban jelentek meg. Művei: *A gégetükrészet* (1866); *Zur Hypodermatischen Injection* (Wien 1866); *Klimatische Beiträge* (Wien 1868); *Die Diagnose der Cholera* (Wien 1873). T. zs.

2. **H. Imre**, ideg orvos, pszichoanalitikus, szül. 1889. nov. 13. Orvosi diplomáját a budapesti egyetemen szerezte meg. A pszichoanalízis körébe vágó tudományos munkássága különösen külföldön talált méltánylásra. A Zeitschrift für Psychologie, az Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse, az Imago és a Zeitschrift für angewandte Psychologie c. német folyóiratokban az Athenaeumban, a Matematikai és Természettudományi Értesítőben, a Gyógyászatban és a Magyar Orvosban több dolgozata jelent meg. Könyvei: *Psychoanalyse und Logik* (Wien), a logika egyes megállapításainak pszichoanalitikai szempontból való bírálata és *Gustav Fechner* (Wien), mely a gondolkodásnak és a különböző (írói, művészi stb.) tehetségeknek pszichoanalitikai szempontból való vizsgálatáról szól. V. A.

Hernádi-Herzl Kornél, festő, szül. Budapesten 1858., megh. Zürichben 1910. A múlt század 80-as éveiben divatos népies novella-festésnek egyik képviselője. Bár életének jórésztét külföldön élte le, gyakran kiállított a Műcsarnokban is. A népelet és katonaelet, később a Bretagne tájai szolgáltatott képei tárgyát. *Nincsen párja a Mollináry bakának* c. népszerű képével az 1885. orsz. kiállítás aranyérmét nyerte el. F. B.

Herskovits Mózes, rabbi, szül. Hadason (Szatmár vm.) 1859 dec. 30. 1884–94-ig volt a budapesti rabbiképző növendéke. 1893-ban avatták bölcészdoktorrá, 1895. pedig rabbivá. 1900 óta Somogyiszilen rabbi. Munkája: *Kimchi Dávid nyelvtani, lexicographiai és szentírás magyarázati munkáiról* (Budapest, 1893). F. D.

Hertz, 1. Emánuel, new-yorki ügyvéd, az angol chief-rabbinak öccse, szül. Rebrényben 1870. A Washington Heights nagy zsinagógájának megalapítója és elnöke. H. híres bibliofil és nevezetes könyvtárának jelentékeny részét hebraikák teszik. Gyűjteményéből 15,000 könyvet adott a Lincoln-egyetemének és 8000 könyvet a jeruzsálemi egyetemi könyvtárnak. A republikánus pártéletben jelentékeny szerepet játszik. Számos jótékonyági és kulturális testületben fejt ki tevékenységet. B. S.

2. **H. Joseph Herman**, a Brit Birodalom Egyesült Zsidó Hitközségeinek főrabbija (Chief Rabbi of the British Empire), szül. Rebrényen (Cng vm.) 1872 szept. 25. Atyja szintén rabbi volt s Amerikába vándorolt. H. New-Yorkban végezte gimnáziumi és egyetemi tanulmányait és ott szerezte filozófiai doktorátusát. A Zsidó Theológiai Szemináriumban nyerte el rabbiképesítését. Ezután Johannesburgban (Délafrika) lett főrabbi, de angol érzelmei miatt Köneges elnök kiutasította. Ekkor a katolikus vallási érdekek

egyenlő elbírálása mellett küzdött és 1906. a transvaali egyetem tanára lett, majd New-Yorkban egyik nagy hitközség választotta meg rabbijává. Adler H. angol Chief-Rabbi halála után, amidőn több évi interregnum következett, csupán az ő személyében tudtak megegyezni s 1913. H.-t választották meg birodalmi Chief-Rabbinak London székhellyel. Ebben az állásában elsőrendű organizátornak bizonyult. 1920–21. az egész Brit-Birodalom öt világrészen szétszórt nagyobb zsidó hitközségeit beutazta hivatalos rainőségben. H. elnöke a Jewish Collegének, az angol rabbiszemináriumnak Londonban, egyik kormányzója a jeruzsálemi egyetemnek és az állandóan ítélező londoni Bész-Dinne, alelnöke az Anglo-Jewish Associationnak, a londoni kórházaknak s a Népszövetségi Ligának. Tevékenységének hatása alatt a hivatalos angol zsidóság túlnyomó része a cionizmus álláspontjára helyezkedett. Vallásbölcseleti és más irányú művein kívül legelterjedtebb munkája a *Book of Jewish Thoughts* (1917); *A zsidó gondolat könyve*, amelyből csakhamar hűsz kiadás forgott közkezen az egész világon. Egyéb művei: *The ethical system of James Martineau* (1894); *Bachja, the Jewish Thomas à Kempis* (1898); *The Jew as a Patriot* (1898). S. R.

Hertzka, 1. Károly, orvos, szül. Pesten 1849. A bécsi egyetemen nyerte oklevelét. Cikkei a Gyógyászat, Wiener Med. Presse, Med. Chirurg. Presse, Orvosi Hetilap, Deutsche Arch. für klin. Med. c. lapokban jelentek meg. Művei: *Az állati élettan különös tekintettel az emberre* (Pest 1868); *Lahmung u. Krampf* (Pest 1870). 1870–75-ig szerkesztette a Med. Chirurgische Pressét Budapesten. T. Zs.

2. **H. Tivadar***, nemzetgazdász és állambölcseleti író, szül. Budapesten 1845., megh. Wiesbadenben 1924. A budapesti és bécsi egyetemeken tanult. 1872–80-ig a N. Fr. Presse közgazdasági rovatának vezetője volt. 1880-ban megalapította a Wiener Allgemeine Zeitung c. estilapot, amelynek főszerkesztője volt, 1899 óta pedig a Zeitschrift für Staats- und Volkswirtschaft c. államtudományi és nemzetgazdasági szemlétszerkesztette. A múlt század kilencvenes éveinek végén visszatért Budapestre és 1901-től fogva több évig a Magyar Hírlap főszerkesztője volt. Főműve: *Freiland* (Ein soziales Zukunftsbild, Leipzig 1890) c. utópikus munkája, amelyben regény keretében kifejti társadalmi reformterveit. Továbbfűzte gondolatait *Eine Reise nach Freiland* (Leipzig 1893) c. művében. A két könyv hatása alatt világszerte Freiland-egyesületek keletkeztek, amelyeknek tagjai középen foglaltak helyet arisztokraták és munkások. 1894-ben híveinek anyagi támogatásával százötvenhat tagból álló expedíció indulhatott Afrikába, hogy megkezdje az előmunkálatokat a Szabadföld megteremtésére. Az angol hatóságok azonban megakadályozták az expedíció letelepedését. H. nemzetgazdasági művei közül a legjelentékenyebbek: *Währung und Handel* (1876); *Die Gesetze der Handelspolitik* (1880); *Die Gesetze der sozialen Entwicklung* (1886); *Das Wesen des Geldes* (1887); *Das internationale Währungs*

problem und dessen Lösung (1892); *Wechselkurs und Agio* (1894); *A bimetallizmus és az agrárok Ausztria-Magyarországon* (1896); *Az emberi gazdaság problémái* (1897, magyarul és németül); *Osterreichisch-ungarische Streitfragen* (1922); *Das soziale Problem* (1912). Sz. G.

Hervay Frigyes*, író és hírlapíró, szül. Bécsben 1874. magyar szülőktől. A középiskolák elvégzése után hírlapíró lett. Előbb a Magyar Ujság, a Magyar Nemzet és a Magyar Szó, később a Magyarország és a Pesti Napló munkatársa volt. Költeményeit 1895. adta ki *Versek* c. kötetében, novelláit pedig 1898. gyűjtötte a *Kavicsok* c. kötetbe. Bohózatokat és operettlibrettókat is írt és külföldi színdarabokat fordított. A magyar kabaréirodalom szempontjából forrásmunkának tekinthető *Magyar Kabaret* c. kétkötetes antológiája (Gyoma 1911). Sz. G.

Herz, 1. Dávid, festő, szül. Adonyban (Fehér vm.) 1833. A bécsi művészeti akadémián tanult. 22 éves korában Pápára került, ahol a ref. kollégium és az áll. polg. leányiskolának rajztanára volt. Főleg mint arcképfestő működött Pápán. Számos arcképe van a pápai városházán; Tisza István, Beöthy Zsolt arcképei a református kollégiumban. F. B.

2. H. Miksa *bej*, építésszámológ, szül. Ottlakán 1856. Egyiptomban az állami építészeti hivatal főmérnöke és vezetője volt. Tervezte az 1893-iki chikágói kiállítás Cairo-streete-jét. Beutazta az egész világot és sok külföldi tudományos egyesület tagjává választotta. A M. T. Akadémiának is tagja. 1895-ben megkapta a Ferenc József-rend lovagkeresztjét. Cikkei a Művészeti Ipar, Revue Egyptienne és Le Caire c. folyóiratokban jelentek meg. Műve: *Az arabok múzeumi kincseiről* (1895 Cairó). Beöthy Zsolt: A művészetek története (Budapest 1907) II. kötetében ő írta *Az iszlám művészete* c. részt. T. Zs.

3. H. Zsigmond, közgazdász, szül. Mezőcsáton 1854. Fiatalon alapítója és vezérigazgatója lett a Magyar Ált. Kőszénbánya Rt.-nak, amellyel kapcsolatban ő alapította meg a Hazai Üvegipar rt.-ot. Tevékeny része volt a Borsod-Miskolci Gőzmalom és más iparágak fellendítése körül. A király érdemeiért 1892. magyar nemességgel tüntette ki.

Herzfeld Viktor, zeneszerző, szül. Pozsonyban 1856 márc. 25., megh. Budapest 1919 febr. 20. Jogi és zenei tanulmányait Bécsben végezte. 1888-ban meghívták a Zeneakadémiára tanárnak. Pedagógiai érdemeit nagyrabecsülték és a király a III. osztályú vaskoronarenddel jutalmazta. Művei: zenekari nyitányok, kamarazene-művek, fúvós szerenád, szvit vonószerekarra, zongoradarabok, dalok. Tanulmányt írt a fugáról (1913). K. K.

Herzka Armin, közgazdász, szül. Vágszeredén 1877. Kereskedelmi iskolát végzett. Jelentékeny szerepet vitt Erdély közgazdasági életében. Megalapította a Pankotai Bőrgyárat, a Szöllősi Turbinás Hengermalom, a Nagylaki Villanyvilágítási és a Györök-Pankotai Villanyvilágítási részvénytársaságokat. A román elsőosztályú kereskedelmi érdemrend tulajdonosa. D. S.

2. H. Zsigmond, zeneszerző, szül. Szegeden 1843., megh. Bécsben 1917 márc. 14. Nagy operá-

jának *I V. Henrik első szerelme* a címe. Zongoraműveket és kamarazenét komponált. K. K.

Herzmann Chaim, budai rabbi a XVI. sz.-ban, magyarországi születésű s innen került Morvaországba, de 1545 és 1569 közt Budán működött mint rabbi. Őse *Kohn Szimcha* rabbinak, a *Széfer Semosz* szerzőjének.

Herzog, 1. Manó, rabbi, szül. Budapesten 1862 jan. 10. 1877—86-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1885-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1887. pedig rabbivá. Azóta kaposvári főrabbi. Munkája: *A biblia befolyása a magyar irodalomra* (1885). A felekezeti sajtóban sok cikke és tanulmánya jelent meg. F. D.

2. H. Mór Lipót báró*, műgyűjtő. Képtára Budapest egyik legjelentékenyebb magángyűjteménye, amelynek főekességei a régi spanyol képek. Legértékesebb 6 Greco, 4 Goya képe, aztán Fiorentino, Preda, Vivarini, Vecchio, Bordone, Peuer, Hals, Verspronck, de Korinek, Raeburn, Chardin, Danmair, Corot, Courbet, Manet, Sisley, Degas, Renoir, Cézanne, Gauguin képei. Gyűjteménye világhírű és őt kiváló műértőnek tartják. F. B.

Herzl Tivadar, író és hírlapíró, a modern cionizmus megalapítója, szül. Budapesten 1860 máj. 2., megh. Edlachban 1904 júl. 3. Egyik öse, Löbl, spanyol zsidó volt és az inkvizíció nyomása alatt áttért a kereszténységre és szerzetes lett. Utóbb Törökországba menekült és ott visszatért a zsidósághoz. H. nagyapja, Simon Löw Zimonyban élt. Atyja, Jakab Budapestre költözött és házasságot kötött Diamant Jeanettel. Ebből a házasságból származott H. Tivadar. H. Budapesten járt előbb a reáliskolába, majd a gimnáziumba és már 14 esztendősen korán középiskolai tanuló-társaival megalapította a «Wir» (Mink) c. szépirodalmi egyesületet, amelynek elnöke volt és amelynek ülésén előadta irodalmi zsengéit, meséket, novellákat, humoreszkeket. A H.-család 1878. Bécsbe költözött, ahol H. Tivadar jogi- és irodalomtörténeti tanulmányokat folytatott az egyetemen. Eleinte a jogi pályára akart lépni és 1884. joggyakornok lett Salzburgban. Csakhamar azonban egészen az irodalomra adta magát. Számos tárcája, novellája, regénye jelent meg és több színműve került előadásra. Sikerei következtében a bécsi Neue Freie Presse 1891. párisi levelezőjévé szerződtette. 1895-ig kitűnő szolgálatokat tett lapjának azokkal a tudósításokkal, amelyekben mesteri képet festett Franciaország forrongó politikai és társadalmi életéről a Dreyfuspör idején. A kérdések legmélyére ható, hol színesen impresszionista, hol drámai lendülettel magukkal ragadó cikkek legjavát *Palais Bourbon* c. könyvében (1895) gyűjtötte össze, amelyet egyik életírójához intézett levelében legjobb munkájának mond. 1895-ben Párisból visszatért Bécsbe, ahol haláláig a Neue Freie Presse tárcás és irodalmi rovatának szerkesztője volt. Gondosan cizellált tárcáit, amelyek a nemes rezignáció filozófiáját hirdetik, két kötetbe gyűjtötte össze *Philosophische Erzählungen* c. alatt (1900 és 1904). Színdarabjai, amelyek közül a bécsi Burgszínházban is többet bemutattak, a következők: *Seine Hoheit*; *Der Flüchtling*; *Prinzen aus*

Genieland; Wilddiebe; Y love You; Unser Käthchen; Gretl; Das neue Getto; Solon in Lydien. H. azonban, noha egyes színpadi munkái nagyobb sikert arattak, nem volt igazi drámaíró és színműveinek erőssége csak szikrázóan szellemes, olykor mélységesen böles dialógus. A zsidósággal szemben eleinte meglehetősen közönyös. Felekezetéhez a Dreyfus-pör vitte vissza, amelynek igazságtalanságai fölkeltették az egyetemes kultúra kozmopolitájában az őseihez való hozzátartozás erős érzését. Még nagyobb hatással volt rá az a megdöbbentő látvány, hogy Oroszországban emberszámba sem vették a zsidókat és Európa még sem segít rajtuk, Amerika pedig védekezik a zsidó-nyomor inváziója ellen. Leküzdhetetlenül fölébredt benne a mindennél erősebb szánalom, mindjobban hatalmába ejtette az a vágy, hogy azoknak a zsidóknak, kik szülőhazájukban hontalanok, «jogilag biztosított otthont» kell megteremteni, ahol mint a saját maguk alapította zsidó állam szabad polgárai élhetnek. Ez a vágy, amely több régi megbírt barátjával is ellentétbe juttatta, az íróasztala mellett bölcseledő és elmélkedő irodalmárt szenvedélyesen erélyes, fáradhatatlanul munkabíró, támadásokat visszaverő, gúnyolódásokkal nem törődő agitátorra formálta át és a cionizmus néven ismert világmozgalom élére helyezte. Ennek a mozgalomnak programját fejtette ki *Der Judenstaat* (Wien, 1896) c., a legtöbb kultúrnyelvre lefordított művében, amely részben a lelkesedésnek, részben az ellentmondásnak visszhangját keltette az egész világ zsidóságában. H. azonban nem érte be azzal, hogy írásban folytassa a palesztinai zsidó állam ujjaalapítására irányuló propagandáját. Beutazta egész Európát, számtalan helyen tárgyalt, tanácskozott, részt vett bizalmas konferenciákon, felszólalt nyilvános üléseken, meggyőzni igyekezett zsidókat és keresztényeket, kapcsolatokat keresett a fellépése előtti különféle cionista jellegű rokontörekvések képviselőivel, míg végre sikerült 1897. Baselben megszerveznie az első cionista kongresszust, amelyen H. elnökölt és nagy mértékben előmozdította a cionista mozgalom egyik alapokmányának, a baseli programnak megalkotását. A kongresszuson elhatározták a cionizmus pénzügyi megszervezését is «Nemzeti Alap» megteremtésével. H. ennek érdekében is Európaszerte tárgyalt a legnagyobb bankárokkal és más pénzügyi tekintélyekkel. A pénzügyi kérdések voltak homloktérben, különösen egy tervezett bankalapítással kapcsolatban, a második baseli kongresszuson (1898), amelynek sikere fokozta H. önzetlen buzgóságát. Fáradozásaiért soha egy fillért sem fogadott el, hanem csakis hírlapírói tevékenységének jövedelméből fedezte nem csekély agitációs költségeit is. Amikor 1899. összeült a harmadik baseli kongresszus, már beszámolhatott arról is, hogy közben személyes tárgyalásokat folytatott a Palesztinát járó Vilmos német császárral, aki megértést és rokonszenvet tanúsított H. törekvései iránt. 1900-ban Londonban elnökölt a negyedik cionista kongresszuson, 1901. pedig Vámbéry Ármin közvetítésével Konstantinápolyban kihallgatáson járt Abdul Hamid szultánnál, aki a Medjidje-rend nagyszalagját adományozta neki. 1901-ben az ötödik baseli kongresszuson a zsidó nemzeti bank akcióképességéről tett jelentést, majd újra tárgyalt Konstantinápolyban a szultánnal, Londonban Rothschildekkel és angol kormányval, Egyiptomban lord Cromerrel, Péterváro t Plehwe belügyminiszterrel és Witte pénzügyminiszterrel. 1902-bel jelent meg *Alt-Neuland* c. regénye, amelyben költői képet fest eszméinek megvalósulásáról. 1904-ben Oroszországbanszemélyesen győződött meg azoknak az óriási zsidó tömegeknek szenvedéseiről, amelyeknek Palesztinában új otthont akart biztosítani. Ezekről a tapasztalatairól is beszámolt a baseli kongresszuson, ahol nagy vihart keltve, fölmerült a Palesztinán kívül való leteleptetés eszméje is, amelyet H. azonban csak mint ideiglenes «gyarmatosító kisegítést» vett figyelembe. H.-t a támadások nem riasztották vissza munkásságának folytatásától. Audiencián jelent meg az olasz királynál, Merry del Val pápai államtitkárnál, majd 1904. magánál a pápánál is. A szakadatlan izgalmaikkal járó agitáció végzetes hatással volt H. szívbjára, amelynek ismételt furdókúrák és szanatóriumi kezelések sem hozhatták meg az enyhülést. Negyvennégy éves korában helyezték sírba a döblingi temetőben atyja mellett. Mozgalom indult meg, hogy H. holttestét Palesztinába vigyék, mint ahogy a modern cionizmus másik nagy vezérének, Nordaunak holttestével tették.

Sz. G.

Heszebett (*Heszev-bett*). Támaszkodásra alkalmas ág, vagy kerevet, annak a számára, aki a széder-estén a szertartást végzi. Abban a törekvésben, hogy még a szertartás külsőségeiben is jusson kifejezésre a szabadság, elrendelték, hogy a széderrendező támaszkodva, tehát a szabad rómaiak módjára (akik tudvalevőleg kereveten heverve lakmároztak), üljön az asztalnál.

Hesped (*h.*) l. *Gyászbeszéd*.

Hetényi (*Heidelberg*) **Albert**, komponista, szül. Bécsben 1875 ápr. 18. Iskoláit u. o. végezte és 1899. költözött Budapestre, ahol a Zeneakadémián Köszler János tanítványa volt, majd korrepetitor lett a Népszínháznál. A legelső fővárosi kabarének ő volt az első dalszerzője és karmestere. Később a Nagy Endre-féle kabaré, majd a Fővárosi Orfeum sanzon-szerzője és karmestere lett. Kabarédalai népszerűek és számuk kb. ezret tesz ki.

K. K.

Hét hitközség, héberül: *seva kehilosz*. E névvel jelölik Moson és Sopron megyék következő zsidó hitközségeit: Boldogasszony Frauenkirchen, Kábold (Kobersdorf), Kismarton (Eisenstadt), Köpcsény (Kittse), Lakompak (Lakembach), Nagymarton (Mattersdorf), Németkeresztúr (Deutschkreuz). Vagy azért nevezik így őket, mert mind a hét a kismartoni főrabbiasság kerületébe tartozott, vagy pedig azért, mert mind a hét község a Kanizsai, később pedig az Eszterházi család birtokain feküdt. Kismartonban már 1388. találunk zsidókat, Nagymartonban és Káboldon állítólag már előbb. A legnevezetesebb a hét község között: Kismarton. Kismarton és Nagymarton zsidósága kiváltságos jogokkal bírt. Már a XVI. sz.-ban minden községnek külön rabbija volt, közöttük sok nevezetes és

jelentős. Ezek a hitközségek privilégiumaik, jólétük, vallásosságuk és fejlett zsidó kultúrájuk révén a legtekintélyesebbek közé tartoztak és nem csak közép, de Kelet-Európában is híresek voltak.

Hétnapos lakodalom kifejezés a zsidó szertartásra is vonatkoztatható. A házassági szertartás (l. *Chupa*) liturgiájának kétrészre oszlik. Az első két áldásból és az utóbbi hét áldásból áll. Ezen utóbbi hét áldást az asztalnál is megismétlik a nászhet minden egyes napján, ha az étkezésnél tíz felnőtt férfi van jelen, közöttük legalább egy olyan, ki az előző napokon nem volt ott. Ilyenkor a hét áldás sorrendje az eredetitől abban tér el, hogy az első áldást, mely a borra szól, utolsónak mondják. A többi sorrendje nem változik. Így áll elő a hétnapos lakodalom. Természetesen az áldások mondásánál az ifjúpárnak is jelen kell lennie.

F. D.

Heves, nagyk. Heves vm. 9985 lak. A H.-i hitközség 1788. alakult. Alapítói: Frank Náthán, Adler Eliás és Schwarc Gumprecht voltak, akik már régebben telepedtek meg H.-en. A hitközség első rabbija Trenesiner Fülöp volt, akiről csak annyit tudunk, hogy 1869. halt meg. Általában a hitközségi élet első évtizedei ismeretlenek, miután ebből az időből jóformán semmi feljegyzés nem maradt. Az első pozitív dátum 1830, ekkor alakult a Chevra Kadisa, melynek most Schwarc Lajos az elnöke. 1856-ban a hitközség egy hatosztályú, magyar nyelvű népiskolát létesített, amelynek jelenlegi tanítója Pilezer Bernát. 1867-ben templomot építettek, amelyet 1925. restauráltak. Van még nőegylete (elnöknője Szőke Ernőné) és leányegylete, melynek élén Frank Ilona áll. Anyakönyvi területéhez 11 község tartozik. A hitközség lélekszáma 407, a családoké 124, az adófizetőké 109. Foglalkozás szerint: 22 gazdálkodó, 1 tanító, 34 kereskedő, 5 ügyvéd, 3 orvos, 10 magántisztviselő és 17 iparos. A költségvetés évente 16,495 P, flantropikus és szociális célokra 500 P-t költ a hitközség. A háború előtt több jelentős összegű alapítványt is kezelt a hitközség, de ezek a devalváció következtében elértéktelenedtek. A világháborúban a hitközség 43 tagja vett részt, s heten haltak hősi halált. A hitközség mai vezetősége: Friedmann József főrabbi, Szőke Ernő elnök, Klein Miksa alelnök, Braun József és Weisz Sándor gondnokok, Ungár Jenő pénztárnok, Szántó Fülöp és Krausz Mór előljárók. Kántor: Friedmann Benő és jegyző: Schwarc Simon.

Heves, 1. Kornél, főrabbi, író. Szül. Vécse 1870 dec. 20. A rabbiszeminárium elvégzése után a budapesti egyetemen nyert bölcsészeti doktorátust. 1898 óta szolnoki főrabbi. Emelkedett hang, elmélyült hit és bölcselkedésre való hajlam jellemzik írásait és költeményeit. Könyvei: *Az Erdy és Jordánszky Códex*, *Lant és biblia*, *Új igék és Istenes könyvem*. Tudományos cikkei a felekezeti sajtóban és az Imit évkönyveiben jelennek meg.

2. **H. Vilmos**, mérnök. Szül. Hiripen (Szatmár vm.) 1878. 1903-ban önálló tervező és építési vállalatot létesített Kolozsváron. Több ipari vállalkozás vezető tagja és a Szamoshidak építője. Elnöke a kolozsvári Chevra Kadisának.

D. S.

Hevesi, 1. Ferenc, rabbi, H. Simon fia, szül. Lugoson 1898 júl. 15. 1912–1921. volt a budapesti Rabbiképző növendéke. A bölcsészdoktori oklevelet 1921. szerezte a budapesti egyetemen, 1922. avatták rabbivá, 1920. a budapesti izraelita fővárvaháznak volt hitszónoka, 1922 óta székesfehérvári főrabbi. Főbb munkái: *Philosophiai elemek Száadja gáon arab bibliafordításaiban és kommentárjaiban* (kéziratban); *A Jelenések könyvéből* (1924); *A peszach hagáda fordítása* (1924). Cikkei a felkezesi lapokban jelennek meg.

F. D.

2. **H. József***, író, szül. Fegyverneken 1857 márc. 15., megh. Budapesten 1929. Az egyetem filozófiai fakultását Budapesten végezte. Korán munkatársa, később szerkesztője lett több lapnak és folyóiratnak s az ismertebb nevű elbeszélők közé tartozott a nyolcvanas években. Művei: *Ibolyák* (versek, 1879); *A malom alatt* (1879); *Névjegyek Janka asztalára* (1880); *Vég elbeszélések* (1883); *A feltámadt halott* (1886); *Hamis gyémántok* (1886); *Apró történetek* (1887); *Nászuton* (1892); *Az ár ellen* (1892); *A gordiusi csomó* (1895); *A négy évszak* (színmű, Hetényi B.-vel, Nemzeti Színház, 1897); *Hajnali harangszó* (népszínmű, Karcag V.-sal, Népszínház, 1898); *A mama* (vígj., Nemzeti Színház, 1904); *Liliom hullás* (színmű). Ezen kívül még számos elbeszélő kötete van, amelyek egy részét idegen nyelvre is lefordították. Összes munkái 1910. tíz kötetben jelentek meg.

S. R.

3. **H. Lajos**, magyar, később német író és hirlapíró (írói álneve Onkel Tom, jelzése L. H.-I), szül. Hevesen 1843., megh. Bécsben 1910. Ritka termékenységgű és sokoldalú, finom humorú, szellemes író, aki egyforma tökéletességgel kezelte a magyar és német nyelvet, mely utóbbin élete utolsó négy évtizedében írt. A bécsi egyetemen orvosnak készült, majd filológiát hallgatott. 1866-ban Pesten a Pester Lloyd munkatársa lett, később részt vett a Borsszem Jankó élelapi alapításában. 1885-ben Bécsbe költözött és átvette a Fremdenblatt szerkesztését, melybe haláláig színi és képzőművészeti kritikákat és tárcákat írt; az *Oszták-magyar Monarchia* díszmunkájának is szerkesztőségi tagja volt. 1909-ben a Kisfaludy Társaság levelező tagjává választotta. 1910-ben betegsége miatt agyonlőtte magát. Magyarul írt munkái: *Budapest és környéke* (1876, előbb németül 1873) afféle budapesti Baedeker; *Karcképek az ország városából* (1876); *Élő múzeum* (1901); *Jelky András bajai fiú rendkívüli kalandjai ötödfél világrészben* (1873). Német novellák kötetei: *Sie wollen ihn nicht haben* (1871); *Auf der Schneide* (1884); *Regenbogen* (1892); *Die Althofleute* (1897); *Der zerbrochene Franz, nebst anderen Humoresken und Geschichten* (1900); *Der Zug um den Mund* (1906). Humoros útirajzokat és a művészetből merített emlékeztetéseket is írt. Mint kritikus és művészeti író élete utolsó idejéig a legújabb művészeti irányok elszánt harcosa és úttörője volt. Ily irányú tárcáinak gyűjteménye: *Acht Jahre Secession* (1906), *Alt-kunst-Neukunst* (1909), és a XIX. sz. osztrák művészetének első rendszeres történeti földolgozása: *Österreichische Kunst im XIX. Jahrhundert* (1903).

F. B.

4. **H. Sándor***, író és dramaturg, szül. Nagykanizsán 1873 máj. 3. Atyja Hoffmann Mór (l. o.) pedagógus és pedagógiai író. A budapesti egyetemen tanári oklevelet és filozófiai doktorátust szerzett és egy ideig tanári pályán működött, de már 1902. a Nemzeti Színházhoz, majd a Vigoperához, 1908—12. a Nemzeti Színházhoz került rendezőnek, 1912—1918-ig a M. Kir. Operaháznak volt főrendezője igazgatói hatáskörrel, azután visszatért a Nemzeti Színházhoz, amelynek 1922 óta igazgatója. Az ő alapítása a Nemzeti Színház Kamara Színháza. Kiváló drámai rendező és színpadi szakértő, aki főképp Shakespeare- és Molière-ciklusaival rendkívül sokat tett a művészi nevelés érdekében. Ő hozta színre új rendezésben *Az ember tragédiáját* és Jókai több általa dramatizált regényét, továbbá Mikszáth regényeiből írt három egyfelvonásos darabját. Shaw és Molière magyar fordításával a legkülönb műfordítók sorába emelkedett. Fordította még Hauptmann, Prevost és Dickens több nagy regényét, Goldoni és Schiller néhány drámáját. Azonkívül számos operaszöveget és *Ámor játéka*i c. egy ballettet is írt. Ötletes színművei állandó műsordarabjai a Nemzeti Színháznak. Ezek: *A hadifogoly*; *Császár és Komédiás* (tragédia) és az *Elzevir* (vígjáték), mely az újabb magyar színműirodalom egyik kiváló alkotása. Egyéb színművei: *Görögtűz* (vígjáték) és *1514* (történ. színmű). Nem kevésbé jelentősek dramaturgiai és esztétikai tanulmányai, melyek közül könyvalakban megjelentek: *Dráma és színpad* (1896); *Az előadás művészete* (1909); *A színjátszás művészete* (1909); *Az igazi Shakespeare* (tanulmányok, 1920); *Shaw-breviárium* (több kiadás); *Színház és közönség*. s. r.

5. **H. Simon**, rabbi, hittudományi és filozófiai író, szül. Aszódon (Pest vm.) 1868 márc. 23. Gimnáziumi tanulmányainak felső évfolyamait a Rabbi-képző-intézetben végezte. 1892-ben avatták doktorrá 1894. rabbivá. 1894—1897-ig kassai, 1897—1905-ig lugosi rabbi volt. 1905-ben választotta rabbijává a Pesti Izr. Hitközség. Az Orsz. Rabbi-képző Intézet tanára és vezérő bizottságának tagja, az Orsz. Rabbi-egyesület elnöke, az Orsz. Magyar Izr. Közművelődési Egyesület alapítója, a Magyar Zsidó Szemle, a Hacófe, a Jabneh homiletikai folyóirat társszerkesztője, az Imit választmányi tagja. A magyar-zsidó társadalmi és kulturális élet egyik vezető egyénisége. Ő alapította meg az Omikét, amely vezetése alatt a magyar zsidóság egyik igen jelentős kultúrintézményévé fejlődött. Élénk részt vesz a Mikéfe munkásságában is. 1927-ben a Pesti Izr. Hitközség akkori vezetősége őt kívánta jelöltetni a felsőház tagságára, de az ektorok Löw Immanuel szegedi fő-rabbist választották meg. A hitélet terén kifejtett érdemes munkásságát azzal jutalmazta meg ezután a Pesti Hitközség, hogy vezető főrabbinak nevezte ki. Kiváló hitszónok. Tudományos és ünnepi cikkei, vallásbölcséleti tanulmányai részben magyar, részben héber nyelven jelennek meg. Jó könyvének problémájáról, Kantról és Majmuni útmutatójáról írt művei a bölcséleti irodalom jelentős alkotásai közé tartoznak. Főbb művei: *Sir ha-Sirim* (1892); *Jób könyvének problémája*

(1905); *Etika a Talmudban* (Blau Lajossal és Weisz Miksával együtt 1920); *Kant Immanuel* (1925); *Dalalat Alhairin* (1928).

R. D.

Hevesy György, kémikus, szül. Budapesten 1885 aug. 1. Tanulmányait a budapesti és a freiburgi egyetemen végezte, ahol 1908. bölcsészdoktorrá avatták. 1909-ben a zürichi egyetemen tanársegéddé nevezték ki. 1911-ben a manchesteri egyetem fellowja volt, 1913. pedig a budapesti egyetemen az általános vegytan magántanárává képesítették. 1918-ban és 1919., a forradalom idejében, a budapesti egyetemen a kémia tanára volt. A proletárdiktatúra bukása után Kopenhágába ment, ahol főképpen fizikai kémiával és a rádió-aktivitás problémáival foglalkozik. Több fizikó-kémiai kérdés megoldását tette lehetővé a rádió-kémia módszereinek alkalmazásával. Az elemekre vonatkozó Bohr-féle elméletet döntően megerősítette az eddig ismeretlen hetvenkettedik elemnek, a Hafniumnak Costerrel együtt való felfedezése, amely világszerte ismertté tette nevét. Értekezéseit magyar szaklapokon kívül jórészt a Zeitschrift für Physikalische Chemie, Zeitschrift für Elektrochemie, Physikalische Zeitschrift és a Philosophical Magazine c. folyóiratokban tette közzé. Nagyobb önálló munkái: *Az olvasztott sók kémiájából*; *Rádió-kémia és elektro-kémia*; *Lehrbuch der Radioaktivität*. sz. g.

Hexner, I. Béla, vegyész, szül. Liptószentmiklóson 1885. A műegyetemet Charlottenburgban végezte és u. o. szerzett doktorátust. Liebermann és Semler professzorok mellett tanársegéd volt. Élénk munkát fejtett ki a vegyészeti irodalomban és számos értekezése jelent meg a Deutsche Chemische Gesellschaft kiadványaiban. Önálló kutatásokat végzett az éterikus olajok terén és az iso-citral anyag feltalálása az ő nevéhez fűződik. Önálló könyve: *Erdély bányáinak kincsei* (1928).

2. **H. Ervin Pál**, ügyvéd, szül. Liptószentmiklóson 1886 aug. 13. Az egyetem jogi fakultásának elvégzése után Turócszentmártonban ügyvéd lett, majd vezéregyénisége az ottani közgazdasági életnek. A csehszlovák kormány számos alkalommal igénybe vette jogi tudását, különösen a munkajog kodifikálása körül. A Népszövetségnél több ízben mint Csehszlovákia egyik közgazdasági referense vett részt.

3. **H. Gyula**, ügyvéd, szül. Turdosinban (Árva vm.) 1852. Árvamegye tisztii főügyésze, az Ügyvédek Lapja és a Jogtudományi Közlöny munkatársa volt. Számos jogi értekezést írt a zsidók emancipációjának jogi vonatkozásáról.

Hidalmás (Hida, R.), nagyk. Kolozs vm. A H.-i (orthodox) hitközség az 1820-as években alakult meg. Alapítói Rozmann Mihály, Hersch Lázár, Kupferstein Lőrinc, László Ezra és Salamon Lázár voltak. A hitközség első rabbija Leichttag Ábrahám volt, aki 1898. bekövetkező haláláig vezette a hitközséget. Első templomát 1850. építette a hitközség, ezt lebontották s 1910. épült fel az új templom, melynek építési költségeit a hitközségi tagok fedezték. 1825-ben létesült a hitközség jesivája, melynek 40—50 növendéke van. 1900-ban nyílt meg a két-tanerős Talmud Tóra, melyet átlag 30 növendék lá-

tozat. Elemi népiskolát is létesített a hitközség, ez azonban még 1890. megszűnt. A hitközség intézményei: a Chevra Kad sa és a rituális fürdő. A hitközség megalapítása óta lassan fejlődött és gyarapodott, csak az utóbbi években csökkent kivándorlás miatt, a hitközség tagjainak létszáma. A hitközség tagjai közül a társadalmi életben Schön Sámuel közséi tanácsos és kiváló talmudtudós és Schreiber Salamon földbirtokos, a Chaszam Szófer unokája visznek szerepet. Ipari vállalkozásokat létesítettek: Brunner Jakab szeszgyárat és 600 holdas mintagazdaságot és Hersch József műalmot. A hitközség 80,000 lei-esévi költségvetéssel dolgozik, melynek nagyrészt szociális és filantrópikus célokra fordítja. Több jótékony célú alapítványt is kezel a hitközség, melyeket Hersch Dávid, Porgesz Ferenc és Ábrahám Mendel létesítettek. A hitközség anyakönyvi területéhez a H.-i járás 34 közséje tartozik. Lélekszáma 342, családok száma 70, adót 40-en fizetnek. Foglalkozás szerint 4 gazdálkodó, 20 kereskedő, 1 ügyvéd, 2 köztisztviselő, 30 iparos, 10 szabad pályán levő. A világháborúban résztvevő hitközségi tagok közül 12-en estek el. A forradalom alatt a hitközség tagjainak nagy részét kirabolták. A hitközség mai vezetősége: Paneth Majer főrabbi, Hersch József elnök, Kornhauser Ferenc gondnok, Schreiber Salamon, Schön Sámuel, Hersch Lázár és Ábrahám Mendel előjárósági tagok és Schön József jegyző.

Hildesheimer Izrael Azriel, német rabbi és teológus, a felvilágosodott orthodoxia vezére, szül. Halberstadtban 1820 máj. 20., megh. 1899 júl. 12. Atyjánál, aki szintén rabbi volt és Altonában R. Ettlingernél tanult Talmudot, de egyszersmind klasszikus nyelveket és felsőbb matematikát is. Visszatérve szülővárosába, gimnáziumi érettségit tett s a hallei egyetemre ment, ahol Gesenius és Roediger orientalistáknál doktorált 1844. Disszertációja címe: *Über die rechte Art der Bibelinterpretation* volt. Miután szülővárosába visszatért, egy gazdag kereskedő leányát nőül vette és elfogadta a híres kismartoni hitközség meghívását 1851. Legelső dolga volt átszervezni a már régebben létesített rendes iskolát, melyben tiszta német nyelven vallási és világi ismereteket egyaránt tanítottak. Azután rabbiképző iskolát tartott fenn, melyben dacára a szigorú orthodox álláspontnak vallásos ügyekben, a teológián kívül felsőbb matematikát, latint és görögöt is ő maga tanított. Ezért a türelmetlen orthodoxok feljelentették H.-t a soproni hatóságnál, amely 24 óra alatt bezárta az egész szemináriumot és a nagyszámú növendéksereget elkergette a városból, de már 1858. ezt a szerencsétlen egyéni intézkedést jóvátette az állam, mert elismerte a rabbi-iskola jogosultságát. E mellett H. nagyszerű filantróp tevékenységet fejtett ki, amiért a keresztény lakosság is végtelenül tisztelte. A palesztinai zsidók sorsát is állandó figyelemmel kísérte és ápolta és saját költségén szegények és zarándokok részére Jeruzsálemben házat épített. Mindez azonban nem akadályozta meg a chaszid Joseph Akibát, hogy átokkal ne sujtja, miután H.-t nem tartotta őszinte zsidónak

(emessdiger Jüd). H. nem törődve az átokkal, az 1868/t9-iki magyar-zsidó kongresszuson eleinte az orthodoxok mellé akart állani, de ez lehetetlen volt azok türelmetlensége miatt s ezért 35 hívővel a «kulturált orthodoxok» csoportját alapította meg, melynek célja volt a tradíciók megőrzése mellett a haladás szellemét is elsajátítani. Mint-hogy a berlini művelt orthodoxia nem mindenben volt megelégedve Geiger Ábrahám tőjtásával, H.-t hívta meg a Talmudi Főiskola élére. H. 1869. elfogadta a meghívást, s megalapította, majd újjászervezte a Rabbiszináriumot. Azonban sem itt, sem előzőleg Kismartonban nem fogadott el és nem vett fel semmiféle fizetést, miután anyagilag független volt. Ellenben jótékony-sága továbbra sem ismert határt s még Perzsiában is támogatta a szegényeket. Nagyobb művei: *Materialien zur Beurteilung der Septuaginta* (1848); *Die Epitaphien der Grabsteine auf dem Halberstädter jüd. Friedhofe* (1846); *Verwaltung d. jüd. Gemeinde Halberstadt* (1849); *Offener Brief an den Redakteur der Ben Chananja* (1858); *Minchah Tehóra* (1860); *Halakhót Gedóloth nach der Handschrift der Vaticana* (1888). Sok cikket írt a fia által szerkesztett Jüdische Presse, a párisi héber nyelvű Ha-Lebanon, a He-Haluz és a Archives Israelita c. folyóiratokba.

S. R.

Hillel, 1. a zsidóság legkiválóbb tanítója az ókorban. Élete Herodes uralkodására esik s 40 évvel megelőzte Jézust. H. a róla elnevezett s utána évszázadokon át fennállott Akadémia alapítója és feje volt. Babyloniai születésű volt s később jött Jeruzsálembé. Családja a legelőkelőbbek közül való volt s Dávid királyig vezette vissza családfáját. A tradíció szerint 120 évig élt, ebből negyvenet tanulásra fordított, attól kezdve pedig Izrael elismert szellemi vezetője lett. Tanítói Semája és Abtalion, a két híres írásmagyarázó volt, akiknek híre vonzotta őt Jeruzsálembé. Itt mesterének utóda s a Szanhedrin fejedelem (nászi)-elnöke volt az időszámítás előtti 30 és 10 év között. Nagy hírnevét H. egyrészt végtelen szívjóságának s magas erkölcsi felfogásának, másrészt annak köszön-hette, hogy elismerten a legelőkelőbb eszű jogtudós volt Judaeában, akinek döntései törvényerővel bírtak a zsidóságban. Szent életét, mely teljes harmóniában állott tanításával, a tradíció bőségesen megörökítette s főleg a Babyloni Talmud ismerteti azt részletesen. Ránkénézve fontosabb etikai tanításai, melyek a szeretetet és békét leginkább tükröztetik vissza. H. az emberszeretetet tartja az egész zsidó tanítás központjának. Midőn egy pogány a zsidó tanok összességét kérdezte tőle, H. így foglalta azt össze: «Ami gyűlöletes neked, azt ne tedd embertársadnak; ez az egész Törvény, a többi csupán magyarázat» (*Sabb.* 31a). Ezáltal H. az egész zsidó morál alapjául Mózes III. 19. 18. versét fogadta el. Ezt az ő tanítását vitte szét az egész világon H. unokájának, I. Gamaliel pátriárkának tanítványa, a tarzosi Saul (Pál apostol), de ugyanebből indult ki Jézus is, azzal a különbséggel, hogy ő az emberszeretetet második parancsnak fogta fel az istenszeretet mellett (*Máté*

22. 39; Márk 12. 31, Lukács 10. 27). Az ember-szeretetet H. következetesen nevezte a «teremt-mények szeretetének», e meghatározás számos hangsúlyozása nyilvánvalóan mutatja, hogy a szeretetet minden élőlényre kiterjesztette. «Ne ítélj meg felebarátodat, amíg magad is nem voltál az ő helyén», szintén tőle származó aforizma, melyet Máté átvész tőle (Máté 7. 1). Aszeretet gyakorlati alkalmazásában addig ment H., hogy elszegényedett, de jobb napokat látott ismerősének lovát ajándékozott, mert az illető a lovaglást megszokta. Tőle való az a Maimonidesztől is hirdetett tanítás, hogy mindenkit, aki rászorul a segítségre, korábbi társadalmi helyzetének és szokásainak figyelembevételével mellett kell támogatni. Mindenek felett az állandó tanulást tartotta kötelességnek, kapcsolatban a tiszta és istenfélő étellel s ezért volt maradandó és legnagyobb hatással a zsidóságra. A Talmud számos aforizmáját is megörököltette tudományos fejtegetésein kívül. Ezek közül fontosabbak: «Aki törekszik a hírnév után, az elveszti nevét; aki nem növeli tudását, az apasztja; aki nem tanul, az méltó a halálra; aki a koronából (t. i. a törvénytudásból) hasznót húz, az elveszik» (Ab. 1. 13); «A tanulatlannak nincs ellenszenve a büntől; a tudatlan nem lehet jámbor; a szégyenlős nem tanulhat, a szenvedélyes nem taníthat; az üzletember nem lehet böcs». H. iskoláját H. házának, Bész H.-nek nevezték, ellentétben Sammáj házával. Kétségtelen, hogy már a két vezetőnek is számos vitája volt a Biblia, Midrás, Halacha és Haggada felfogása és magyarázata terén. H. fontossága abban áll, hogy a zsidóság vallásos és erkölcsi tanításának valóságos megtestesülése volt, továbbá, hogy új alapra helyezte és felújította a szentírás-exegézist, melyet Ezra alapított meg. A hagyomány, mely oly hosszú idő után megőrizte emlékét, H.-t mint az istenfélelem, jámbor alázatosság, ember-szeretet és tudás nagy emberét örököltette meg s egyetlen csodatevással vagy ehhez hasonlóval nem értékeli alá magasztos történelmi alakját. (V. ö. W. Bacher, «Agada der Tannaiten» (2. kiad. I. k.); Goitein, «Das Leben und Wirken des Patriarchen Hillel»; Franz Delitzsch, «Jesus und Hillel» (3. kiad. 1879); Rieger, «H. u. Jesus» (1896). — II. H. pátriárka (330–365), III. Juda pátriárka fia és utóda. Több jogi döntése és rendelkezése mellett az ő műve volt a naptárjavítás, hogy a hold- és napévet egyensúlyba hozza, mely célból a szökőéveket (hónapot és napot) iktatta be a naptárba a Szanhedrin megbízásából. Constantinus császár zsarnoksága alatt a vallási üldözés a zsidókra is kiterjedt s így nehézségekbe ütközött H.-nak a Szanhedrint összehívni, holott az egész diaszpóra zsidósága csak a pátriárkától és a Szanhedrintől fogadott el irányítást; így az ünnepnapok megállapításánál is Julianus Apostata császár rendkívül jóakarattal viseltetett H.-lel szemben s őt többször kitüntette, leveleiben barátságáról biztosította s a zsidók sorsának javítását ígérte meg, a külön zsidó-adót pedig felfüggesztette. (V. ö. Graetz «Geschichte der Juden»; Halévy, «Dorót ha-Risónim»; Heilprin, «Széder ha-Dorót» (Warschau 1897); Krochmel, «Jerusdalim ha-Benujah; Machzor-Vitry» (Berlin 1893).

— III. H. amóra a 3. sz.-ból, nem pátriárka, hanem csupán unokája I. Juda pátriárkának, fia III. Gamalielnek és testvére II. Judának. Kortársa volt Origenes ker. egyházatyának, akivel gyakran tudományos vitákat folytatott. Nem hitt a Messiás eljövételében, mert szerinte az Ezékiás király idejében már eljött (Szanhedrin 99a). Számos erkölcsi mondása is fennmaradt, p. o. az Abót-traktátusban (II. 4): «Ne különítsd el magad a hitközségtől»; «Ne használj értelmetlen kifejezéseket azon hiszemenben, hogy végül is megértik»; «Ne mondd, hogyha majd időm lesz rá, tanulni fogok, mert hátha már nem lesz idő»; «Ne bízzad el magad halálad órájáig». V. ö. Bacher V., «Agada d. Amoräer és Jew. Encyclop.» S. R.

Hirémy-Hirschl Adolf, festő, szül. Temesváron 1860., megh. Rómában 1925. A bécsi akadémián tanult. Búcsú c. képével 1881. elnyerte Bécsben a császári jubileumi díjat, 1882. pedig A vandálok bevonulása Rómába c. képével a római díjat. Ekkor Rómába költözött, ahol haláláig élt. A Német Művészek Szövetségének elnöke volt. A bécsi Künstlerhaus 1898. jubileumi kiállításán a nagy aranyérmet nyerte el *Lelkek az Acheron mellett* c. képével. Főleg Piloty stílusában festett antik történelmi és mitológiai kompozíciói, tengerparti hangulatos tájképei, arcképei és szobrai révén volt népszerű a múlt század utolsó két évtizedében. Legismertebb munkái: *Pestis Rómában; Ahasvér; Sz. Cecilia; Lakodalmi menet Rómában; Prometheus az Okeanidákkal; Aphrodite.* F. B.

Hirsch, 1. Lipót (örményesi), könyvnyomdász, szül. Pesten 1841 márc. 4., megh. 1920 febr. 2. A nyomdai part Müller Emil nyomdájában tanulta. A 70-es évek munkásmozgalmaiban jelentékeny szerepet játszott. 1873 a Franklin Társulat ügyvezetője, 1894. pedig ügyvezető-igazgatója lett. 1912-ig állt e vállalat élén és kiváló érdemeket szerzett a hazai nyomdai par fejlesztése körül. Nyugalombavonulása alkalmával «örményesi» előnévvel a magyar nemességet kapta. Leánya Radóné H. Nelly (l. o.) festőművésznő.

2. **H. Márkus**, hamburgi főrabbi, szül. Tisza-beőn 1833 febr. 9., ahol atyja, H. Izsák Cevi rabbi volt, megh. Hamburgban 1909 máj. 18. Több hazai jesivát látogatott és világi tudományokkal is foglalkozott. A kor szokása szerint 18 éves korában megnősült, de csakhamar özvegységre jutva, folytatta tanulmányait. Prágában két évig az egyetemet látogatta és *Rappaport* rabbi talmudi előadásait hallgatta. Ezután rabbi állást foglalt el Karcagon, hol iskolát létesített és a hitközség intézményeit felvirágoztatta, majd hasonló buzgalommal működött szülővárosában, Tisza-beőn. 1861-ben Óbuda főrabbi lett. A régi, jóhírű, de utóbb aláhanyatlott hitközség alatta ismét fellendült. Nagy látogatottságnak örvendett az általa fentartott jesiva is. Midőn a kormány 1864. komolyan foglalkozott a rabbiszeminárium felállításának kérdésével, Brill pesti és Steinhardt aradi rabbival együtt ő is megbízást nyert az alapítandó főiskola tervezetének kidolgozására. A kormány azontúl is többször fordult hozzá rituális, házasságjogi és más zsidó egyházi kérdésekkel. 1867-ben a kassai hitközség

konzervatív és haladó felfogású tagjai háborúságban voltak egymással és ekkor a kormány kormánybiztosi hatáskörrel küldte őt ki, hogy rendet teremtsen. Az 1868—69-iki kongresszuson (I. o.) a felekezeti pártok közt békét akart létrehozni, de sikertelenül. A kiváló pap 1880. a prágai, majd a hamburgi hitközségnek lett rabbija, utóbbi állásában a felvilágosodott német konzervatív zsidóságnak egyik tekintélyes vezére volt.

3. **H. Nelly**, festő, szül. Budapesten 1871., megh. Bécsben 1915. *Ragó Sámuel* hirlapíró (I. o.) felesége. A Mintarajziskolában tanult. Főleg illusztrációi révén ismeretes, noha arcképeket is festett. Többször kiállított a Múcsarnokban és a Nemzeti Szalonban. Egyik legutolsó művét, a háborúban készült *Vörös Kereszt apoteozisát* jótékony célra adományozta. F. B.

4. **H. Ödön**, közgazdász, szül. Nagyiklódon 1869., megh. 1921. okt. 17. Apja H. Áron, az első erdélyi zsidó földbirtokosok közé tartozott. Kiváló szervező erő volt. Megalapította a Magyar Földgáz r.-t.-t és erdélyi elnöke volt a GyÖSz-nak. Az impérium átvételekor a román kormány megbízásából elkészítette a szeszdó törvényjavaslatot. Puritán jellem volt, sokat adakozott különböző jótékony célokra.

Hirschl Mózes, flantrop, szül. Aradon 1790., megh. Bécsben a hatvanas években. Jómódú szülőkől származott és kitűnő nevelésben részesült. Már 23 éves korában előjáró volt, ami akkor bíraskodási jogkört is jelentett. Az új templom és iskola alapítási terve tőle indult ki. E célra tízezer forintot adott és az építkezést maga vezette, úgy, hogy 1830. az ő munkálkodása következtében tudták azokat felavatni. Később Bécsbe költözött, de sohase szakította meg az összeköttetést hitközségével és midőn Haynau megsarcolta az aradi és más zsidó hitközségeket, akkor H. az udvarnál kieszközölte azok enyhítését. A négyosztályos zsidó fiú- és leány-polgári iskola alapítását Aradon szintén ő váltotta valóra s a kormánytól telekadományozást és állami támogatást eszközölt ki. Gondja kiterjedt a temetőkre is és új hullaházát építtetett saját költségén, amelyben a tetszhalottak élesztését a hitközség kötelességévé tette. A szegények támogatásában nem ismert felekezeti különbséget. Az uralkodó már 1838. magas rendjellel tüntette ki, az aradi iskolákban pedig arcképének elhelyezését hatóságilag rendelték el. Később üzleteitől visszavonult, fia pedig Amerikába vándorolt ki. S. R.

Hirschler, 1. *Ágoston**, orvostanár, szül. Budapesten 1861., megh. Kaltwald svájci fürdőn, 1911. júl. 12. Fia volt **H. Ignác** (I. o.) főrendnek, az első magyar szemész-specialistának és a Pesti Izraelita Hitk. elnökének. A budapesti egyetemen tanult s Korányi Frigyes (I. o.) klinikáján lett asszisztens, majd 1891. magántanár az egyetemen. Később a Poliklinika, majd a Szt. István kórház belgyógyász főorvosa és rk. egyetemi tanár lett. Igen nagy irodalmi munkásságot fejtett ki hazai és külföldi szakfolyóiratokban. *A diätetika tankönyve* c. művét Terray Pállal együtt írta (1900).

2. **H. I. Ignác**, orvostanár, főrendiházi tag, szül. Pozsonyban 1823., megh. Budapesten 1891.

nov. 11. Egyetemi tanulmányait Pesten és Bécsben végezte. Ezután u. o. és Párisban volt orvoskezelő szemészeti asszisztens, de 1850. visszaköltözött Pestre, ahol haláláig az ország legelső és legkiválóbb szemész-specialistája volt, sőt sokáig egyetlen fővárosi ophthalmológus volt, amiért a m. kir. Orvosegyesület 1874. elnökének, 1881. tiszteletbeli tagjának, 1869. pedig a Magyar Tudományos Akadémia is tagjának választotta meg. Tagja volt az Orsz. Közegészségügyi Tanácsnak, 1885 óta pedig a főrendiháznak is, ahol mint a zsidóság reprezentánsa szerepelt. H. egyik előharcosa és vezetője volt a zsidóság magyarosodásának és kulturális haladásának. Elnöke volt az 1868—69-i orsz. zsidó-kongresszusnak, majd a Pesti Izr. Hitk.-nek. A kongresszuson ő volt a haladó-párt vezére és alapítója az Izr. Magyar Izraelita Egyletnek, továbbá az Izr. ösztöndíj-egyletnek. Mint a zsidó emancipáció legtekintélyesebb harcosa, a kormánykörök rokonszenvét is megnyerte. *Emlékbeszédei* Bokay Kern J., Graef és Czermák fölött könyv alakban is megjelentek. További művei: *Tapasztalatok a szeszes italokkal, valamint a dohányossal való visszaélésekről, mint láttompulat okairól* (1870, németül 1871); *Adat a szaruhártya gyurmájába lerakódott festanyag ismeretéhez* (1872); *Adatok a látóhártya-állomány kórodai ismeretéhez* (1874); *Zur Casuestik der Anaesthesie und Hyperaesthesie der Netzhaut* (1874); *Beitrag zur Kenntnis der Pigment-Ablagerungen im Paremchyn der Hornhaut* stb. S. R.

3. **H. II. Ignác**, rabbi, szül. Pusztamiskén (Veszprém vm.) 1873. nov. 11. 1891—1901-ig a budapesti Rabbiképzőben tanult, közben egy évig a berlini Lehranstalt hallgatója volt. 1901-ben avatták bölcsészdoktorrá, 1902. pedig rabbivá. Előbb vasvári rabbi volt, aztán vallástanár Szegeden, 1920 óta pedig a Pesti Izraelita Hitközség vallástanára. Jelentékeny irodalmi munkásságot fejt ki. Munkája: *A külső tudományok története a középkori zsidóknál* (1901). Cikkei a Magyar Zsidó Szemlében, az Egyenlőségben, a Bloch Emlékkönyvben, a Magyar Izraelben és a Magyar Zsinagógában jelentek meg. F. D.

Hitágazatok. A zsidó vallás nem dogmatikán és annak rendszertanán épült fel, hanem az Egy-Isten hiten. Szelleméből hiányzik a leigázó tendencia és az imperativusai azért nem merevedhettek dogmákká, mint más pozitív vallásokban. Lényegileg tehát abban különbözik más monoteisztikus vallásoktól, hogy dogmák helyett törvényekkel szabályozza a hitéletet és bárha ezek egységes rendszert alkotnak, elháríthatlan engedelmisséget mégis csak az Istenhit számára és azoknak a törvényeknek követeltek a kodifikátorok, amelyeket az emberi erkölcsökbe ágyazott az isteni akarat. Hillel, a zsidó vallásrendszer egyik legnagyobb építőmestere, annyira érezte ezt, hogy (harminc évvel a rendes időszámítás előtt) a Biblia minden parancsát egy nevezőre hozta a gyakran hangoztatott felebaráti szeretet (I. o.) törvényében: «Ami rosszul esik te neked, ne tedd azt felebarátodnak sem. Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat, az egész Tórának ez a lényege». Próféták is voltak, akik a Tóra 613

törvényét egy vagy két mondatba sűrítették össze, de azokban aztán az erkölcsi élet egész rendszere lüktetett (l. *Etika, Szeretet*). Dogmatikus különbségek először a makkabeusi szabadságharc után való időkben merültek fel, de azok is inkább nacionális és antinacionális különbségek voltak (l. *Farizeusok, Szadduceusok, Gondviselés, Predestináció*). Az apokryph *Szirach* (l. o.) szerint az igazán vallásos zsidó elmélkedése ez időben még nem terjedt túl a megengedett szemlélődés határain s a vallás kötelességeit szigorúan megtartotta. A Talmudból is az tűnik ki, hogy dogmatikai különbségeknek alárendelt jelentőséget tulajdonítottak (*Chaggiga* 12a; *Eruvin* 13b). Jóllehet, hogy vallási kérdések számos vitát adtak alkalmat. Ezekből a vitákból mindazonáltal olyan rendszer alakult ki, amely nem nélkülözi a dogmatika elemeit és ezek érvényesültek a liturgia ókori megszövegezésében is, az Egy-Isten eszméjének a sémában erős lehorganyozása és a messiási eszmének, valamint a feltámadás hitének a sémában való erőteljes hangoztatása által. Ezek tehát kikerültek a megvitatható kérdések témaköréből, de H. ká azért mégsem merevedtek. Az alexandriai Philo volt az első zsidó tudós, aki megkísérelte, hogy dogmákat hámozzon ki a Tóra törvénykomplexumából. *De Mundi Opificio* c. művében (61.) a következő H.-at tartja a mózesi hitvallás föltételeinek: hinni kell, hogy: 1. Isten van és uralkodik; 2. Isten egyetlenegy; 3. a világ teremtés útján jött létre; 4. a teremtés egységes; 5. az isteni gondviselés uralja a teremtett világot. Doktrínái azonban nem találtak követőkre sem a tannaiták és amorák (l. o.) között, sem a későbbi zsidó tudósoknál. Inkább hozzáfért az akkori és a későbbi zsidó gondolkodáshoz az a másik meghatározása, amely a Tízparancsolatot (l. *Dekalógus*) tette meg a zsidó vallás föltételének. A Jer. Talmud szerint a sémában foglalt hitvallomás és a Tízparancsolat képezi a zsidó vallás foglalatát. A középkorban, mikor a többi vallások rendszerre alakultak, a zsidó vallásban már tudatosabban törekedtek a dogmatizálásra de inkább védekezésből csak, hogy az akkor uralkodó nemzsidó, de Egy-Istent valló vallások csábító dogmatikáját ellensúlyozhassák. *Ibn Ezra* (11. sz.) Philo álláspontján a Tízparancsolatot vallja a zsidó vallás feltételéül. Szaádja gáon korában (9. sz.) *Emunosz ve deosz* c. művében a következő H.-at állította fel: 1. A világ teremtés útján jött létre; 2. Isten egyetlenegy és test nélkül való; 3. a Tóra Isten kinyilatkoztatása; 4. a szóbeli hagyomány isteni eredetű; 5. az ember igazságosságra van hivatva; 6. Istentől való a lélek, hogy a bűnt elkerülhesse; 7. Isten büntet és jutalmaz; 8. a lélek tisztán született és halála után elhagyja a testet; 9. a halottak fel fogják támadni és el fog jönni a Messiás; 10. Végitélet. Ezt nem kánonizálta a zsidóság. De elfogadta és liturgiájába is iktatta Maimonides 13 hitágazatát, sok vita és harc után. Ezekben vallani kell: Isten létezését, egységét, teljes spiritualitását, örökkévalóságát, imádság tárgya csak Isten lehet, hogy prófétáiban kinyilatkozott, hogy Mózes legkimagaslóbb a próféták között, hogy a Tóra Sinai hegyén adatott és ennél fogva

változhatatlan, hogy Isten előre tudja az ember cselekedeteit, hogy van megtorlás, hogy a Messiás el fog jönni és hogy Isten akaratából feltámadnak majd a halottak. Maimonidesz maga is öregebb korában csupán az Isten egységét és az idolatria teljes tagadását tartotta a zsidó hit elalkudhatlan feltételének. De 13 hitágazata tömör és újszerű foglalatja miatt mégis elterjedt, népszerű is lett, általános elfogadásra azonban nem talált. Annyira nem ismerték el dogmatikának az ő 13 H.-át, hogy a XIII., XIV. sz.-ban: Nachmanidesz, Simon be Cemach Duran, Josef Albo és mások háromra és négyre redukálták le a tizenhármát, még pedig az Egy-Istenben, a teremtesben, a kinyilatkoztatásban és a Gondviselésben való hitre. Ch. Crescas és Dávid Estella hét hitágazatról beszélnek, míg Dávid ben Jomtov ibn Bilia még másik tizenhárommal toldotta meg Maimonidesz hitágazatait, Jedája Penini pedig 35 főprincípiumot állapított meg. Aser ben Jechiel (14. sz.) toledói rabbi elavultaknak minősítette Maimonidesz hitágazatait és ugyanígy vélekedett Abravanel is és bár Chasz-dai Crescas és Josef Albo ellen megvédelmezte Maimonideszt, a judaizmust még sem tartotta összeegyeztethetőnek a dogmatikával. Mindmáig ez az uralkodó felfogás, de Maimonidesz hitágazatai mégis helyet kaptak a liturgiában és még a *Jigdal* c. himnusz is, amely a 13 hitágazatot tartalmazza, fölveték a mindennapi (reggeli) imarendbe.

S. R.

Irodalom. Löw Lipót. *Gesammelte Schriften* (l. Jüdische Dogmen); Emil Hirsch. (*Jew. Encyclop.*); Schlesinger, Albo *«Ikkarim»*-jának német fordítása 16–43); Jost, *Geschichte des Judentums und seiner Sekten*; Hamburger, *Realencyclopädie f. Bibel u. Talmud*; Schechter, *The Dogmas of Judaism*; Aub, *Über die Glaubenssymbole der mosaischen Religion*; Creiznach, *Grundlehren des israelitischen Glaubens*.

Hitközségek. A mai értelemben vett H., vagyis szertartási, kulturális és humanitárius intézmények fentartására létesített testületek csak a zsidóság polgári egyenjogúsítása óta léteznek. Azelőtt a zsidó községek (*Communitas Judeorum*) t. i. *politikai közületek* voltak. Ezeknek hatásköre nemcsak a szertartási, kulturális és humanitárius célokra terjedt ki, hanem a politikai községben lakó zsidóság közigazgatási ügyeire is. Amikor Európa különböző államaiban a zsidók emancipációja bekövetkezett, a zsidó községek, mint ilyenek megszűntek, mivel a zsidó polgárok közigazgatása azonos lett a többi polgárok közigazgatásával s a *megszűnt zsidó községek átalakultak H.-ké*. Így történt ez Magyarországon is. Az 1868–69. egyetemes gyűlés (l. *Kongresszusi szervezet*) határozatainak 1. §-ába iktatta, hogy «a magyar és erdélyi izr. H., *kizárólag H.*, a szokásos izr. istentiszteleti, szertartási, oktatási és jótékonyági intézeteknek kebelökben fentartása és azoknak alkalmas tisztviselők általi vezetése és kezelése céljából.» Magyarország izraelita hitközségeinek joghelyzetét és szervezetét, amennyiben azok kongresszusi szervezetűek, az 1869. jún. hó 14-én kelt királyi rendelettel jóváhagyott kongresszusi szabályzat, az orthodox szervezetű H.-ét az 1871. 26.915. vkm. rendelet, a statusquo ante szervezetűekét az 1928. évi 35847/II. vkm. rendelet és ezenkívül még számos más kormány-

rendelet szabályozza. Ezek közül legfontosabb az 1888:1191. sz. vkm. rendelet, amely mind a három szervezetű H.-re egyformán vonatkozik. Izraelita hitközség törvényesen csak akkor létesülhet, ha a létesítendő hitközség alapszabályait a vk. miniszter jóváhagyta. Míg a keresztény vallásfelekezetek egyházközségei szabadon keletkezhetnek, mivel az 1868:53. t.-c. 24. §-a szerint «új egyházgyűlekezetek alakítása s leányegyházaknak anyaegyházakká, vagy viszont ezeknek leányegyházakká átváltoztatása a vallásfelekezetek kizárólagos jogai közé tartozik», addig a zsidó H. szabályszerű alakulásához mindig szükséges a kormányhatósági jóváhagyás, mint-hogy a recepciós törvény nem terjesztette ki az izraelitákra az 1868:53. t.-c. fenti rendelkezéseit. Az izraelita H. a megfelelő testületi jogokkal felruházott autonóm és egymástól független testületeket alkotnak, amelyek a többi H.-kel csak annyiban vannak jogviszonyban, amennyiben a különböző szervezeti szabályok azt kifejezetten megállapítják. Az izraelita H. hazánkban négy főcsoportra oszlanak, aszerint, hogy melyik országos szervezethez csatlakoztak, vagy pedig szervezetten kívül állanak. Ezek szerint vannak kongresszusi, orthodox és a statusquo ante H. országos szövetségéhez csatlakozott H. s oly H., amelyek a főnálló három országos szervezet egyikehez sem csatlakoztak (szervezetten kívül álló statusquo ante H.). Vannak ezen kívül ú. n. szefard H., amelyek azonban az orthodox szervezethez tartoznak. Hatáskör szempontjából az izr. H. részben fő vagy anya-H., részben mellék, illetve fiók H. Fő vagy anya-H.-nek csupán azon izraelita H. tekinthetők, amelyeknek anyakönyvvezetési joggal felruházott rabbisága van. Azon H. pedig, amelyek anyakönyvvezetési joggal nem bírnak, mellék, illetve fiók H.-nek tekintetnek s az illetékes anyahitközség felügyelete alá vannak rendelve. Valamint minden magyar állampolgárnak valamely belföldi község kötelekébe kell tartozni, úgy minden izraelitának valamely belföldi hitközséghez kell tartoznia és pedig a lakóhelyükön levő, vagy ahhoz legközelebb eső H.-hez. (1868:53. t.-c. 20. §. kongresszusi szabályzat I. 7. §.) *A H.-hez való tartozás tehát közjogi köteleesség, amely az otthlakástól függ.* A hitközség kötelekébe való felvétel a hitközség részéről sem meg nem tagadható, sem felvételi díj (bekebelezési díj) lefizetésétől függővé nem tehető. Egy politikai községben különböző szervezetű H. lehetnek, és pedig kongresszusi s orthodox szervezetűek, sőt amennyiben már az 1888:1191. vkm. rendelet hatálybalépése előtt működtek, statusquo ante H. is. Azokban a politikai községekben, ahol úgy kongresszusi, mint orthodox szervezetű H. vannak, új statusquo ante szervezetű H. alakítását a vk. miniszter mindeddig nem engedélyezte. Valamely izraelita hitközségből, akár az ugyanazon politikai községben főnálló más izraelita hitközséghez való csatlakozás, akár ugyanott új hitközség alakítása végett kilépő tagok, kötelesek az otthagyott hitközség mindennemű terhét, a kilépés éven túl még 5 éven át oly mértékben viselni, mintha az otthagyott hitközségnek még tagjai

volnának. Tehát tartoznak úgy a közvetlen kultuszadót, mint a közvetett (gabella stb.) járulékokat megfizetni és ezenfelül tartoznak még mindazon magánjogi kötelezettségek lerovásában résztvenni, amelyeket az általuk elhagyott hitközség az ő nyílt, vagy hallgatag hozzájárulásukkal alapszabályszerűen elvállalt. A kongresszusi vagy az orthodox szervezetből a statusquo ante szervezethez való csatlakozás csak az esetben lehetséges, ha a hitközség külön e célra összehívott közgyűlésén összes szavazatképes tagjainak legalább háromnegyed része, névszerinti titkos szavazással elhatározza azt és ha ehhez a vk. miniszter hozzájárul. Ha az ezen célra egybehívott hitközségi közgyűlés nem lenne határozatképes, sőt a legalább 14 napon belül, de legfeljebb hat hónapon túl összehívandó második gyűlésen sem jelennének meg a tagok határozatképes számban, — akkor az ugyanezen határidő betartásával egybehívandó harmadik közgyűlés a megjelentek számára való tekintet nélkül határoz a másik szervezethez való csatlakozás tárgyában. A H. igazgatási szervei: a képviselőtestület, a választmány, az előjáróság és az előjáróság élén álló hitközségi elnök. A hitközségi képviselőtestületet az összes választóképes tagok választják. A képviselőtestület saját kebeléből választja a választmányt, a hitközség elnökét és annak előjáróit. A H. igazgatási szerveinek alakulását és hatáskörét illetően az egyes H. alapszabályai rendelkeznek. Általánosan kötelező szabályokat tartalmaz ugyan a kongresszusi szabályzat, azonban ezen szabályzat egyes elavult rendelkezéseit a hitközségi alapszabályok áttörték s minthogy kormányhatósági jóváhagyást nyertek, az illető hitközségre való vonatkozásban az alapszabályok irányadók. Általánosságban megállapítható, hogy a hitközségi képviselőtestület, mint a H. legfőbb igazgatási szervének hatáskörébe tartoznak: az évi költségvetés megállapítása (budgetjog), a hitközségi alkalmazottak szerződötetése, kölcsönök felvétele, a hitközség különböző bizottságainak megválasztása, a hitközségi alapszabályok megalkotása és azok módosítása. A képviselőtestület tagjainak száma a H. nagysága szerint változó. A választmány a hitközségi képviselőtestület véleményező szerve s tagjainak száma az egyes H. szerint változó. A hitközségi előjáróság a H. közvetlen igazgatási szerve, amely eljárásért a hitközségi képviselőtestületnek felelős. Az előjáróság hatáskörébe tartozik mindaz, ami a hitközség alapszabályai szerint a képviselőtestület vagy a választmány hatáskörébe nincs utalva. A hitközségi elnök képviseli a hitközséget hatóságok és más harmadik személyek előtt, ő elnököl a képviselőtestület, választmány és az előjáróság ülésein s gondoskodik azok határozatainak végrehajtásáról a hitközség tisztviselői útján (l. *Hitközségi alkalmazottak*). A hitközségi tagoknak jogában áll a hitközség összes intézményeit a fennálló szabályok szerint igénybevenni, viszont a H.-nek jogában áll tagjaiktól egyenes évi kultuszjárulékot és egyéb közvetett illetékeket követelni (l. *Hitközségi adó*). A hitközségnek jogában áll az egyenes évi kultuszjárulékot tagjai-

tól közigazgatási végrehajtás útján behajtani. A H.-ból kilépni, anélkül, hogy a kilépés egyúttal a vallásfelekezethez való kilépést is jelentené, csak oly módon lehet, hogy az illető a kilépéssel egyidejűleg a lakóhelye szerint illetékes községben fennálló másik izraelita hitközséghez csatlakozik. Ez esetben a kilépő hitközségi tag az elhagyott hitközség terheihez a már fent ismertetett módon tartozik még öt éven át hozzájárulni. Amennyiben valamely hitközség, tagjai elköltözése folytán megszűnne, vagyonaának hovaforrása tárgyában a vallás- és közoktatásügyi miniszter határoz. (V. ö. *Venetianer* Lajos, «A zsidóság szervezete az európai államokban», Budapest, 1901; u. a., «A magyar zsidóság története», u. o. 1922; *Hajnóci*, «A magyar zsidók közbja», Lőcse, 1909).

M. E.

Hitközségek községi és állami segélyezése. Magyarországon az egyház és állam szoros kapcsolatban van egymással. Ezen alapelemből folyik, hogy a magyar törvényhozás több irányban gondoskodott a H.-ról. A) A politikai községek részéről a hitközségeknek juttatott segély kétféle: a hitközségek általános segélyezése, a hitközségi elemi népiskolák segélyezése. A hitközségek általános segélyezésére a jogalap az 1868: LIII. t.-c. 23. §-a szolgáltatja, amely törvényi rendelkezést a recepciós törvény az izraelitákra is kiterjesztette. Ez a törvényhely azt mondja, hogy: különböző vallásfelekezetek által lakott községben és városban, mely házipénztárából egyházi célokra, vagy valamely felekezeti iskola javára segélyt szolgáltat ki, e segélyben, *igazságos arány szerint* minden ottan létező vallásfelekezet részesítendő. A közigazgatási bíróság joggyakorlata továbbfejlesztette a törvénynek ezt az intézkedését abban az irányban, hogy a község a vallásfelekezetek részére hosszú időn át juttatott segélyt egyoldalúan vissza nem vonhatja. A közigazgatási bíróság gyakorlata szerint a törvényben hivatkozott igazságos arány kulcsául rendszerint a különböző vallásfelekezetek helybeli lélekszámának aránya szolgál. Ettől az általános szabálytól azonban eltérésnek van helye s a lélekszámon alapuló aránykieszt, különösen a közművelődés érdeke szempontjából, lényeges körülmények befolyásolják. A hitközségek elemi népiskoláinak támogatására az országos népiskolai alaptörvény (1868: XXXVIII. t.-c. 25. §.), kötelezi a politikai községeket, amideőn olyképpen rendelkezik, hogy a község segélyezése a különböző hitfelekezeti iskolák közt igazságos arányban osztandó meg s egy hitfelekezet iskolájától sem vonható el, míg a többi hitfelekezetek iskoláinak támogatása meg nem szűnik. Abban a kérdésben, vajjon a község részéről juttatott segély az *igazságos arálynak* megfelel-e, végső fokon a közigazgatási bíróság határoz (1896: XXXVI. t.-c. 48. §.). B) A hitközségek állami segélye ugyancsak kétféle: a *hitközségek általános segélyezése* (ide tartozik bizonyos iskolákban történő hitoktatás költségeinek az állam által való viselése) és a *felekezeti népiskolák állami segélye*. A magyar zsidó vallásfelekezetnek az a joga, hogy államsegélyt igényelhesen, az 1848: XX.

t.-c.-en alapszik, amely törvényhely az egyház és állam közötti viszonyban alapelveként mondja ki, hogy a vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségletei az állam által fedeztessenek. Az 1848: XX. t.-c. csak a bevett vallásfelekezetekre vonatkozik s ámbár az 1895: XLII. t.-c. az izraelita vallásfelekezetet is bevettnek nyilvánította (recepcio), az 1848: XX. t.-c.-et kifejezetten nem terjesztette ki az izraelitákra. Erre azonban szükség sem volt, mert a helyes jogi felfogás szerint a recepciós törvény azon rendelkezésének, hogy «az izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánítottatik», nem lehet más értelmet tulajdonítani, mint, hogy a törvényhozás ezzel azt akarta kifejezni, hogy mindazon jogok, amelyeket korábbi vagy későbbi törvények a bevett vallások részére biztosítanak, az izraelita vallást is megillessék. A gyakorlatban a magyar állam a fenti törvényen alapuló kötelezettségének, az izraelita vallással szemben, meglehetősen mostohán tesz eleget. Ezen kötelezettsége alapján, az állam viseli általában az állami iskolákban történő izraelita vallásoktatás költségeit, amennyiben a vallásitanítók részéről a törvényesen megállapított feltételek fennforognak. Ezen előfeltételek között legfontosabb, hogy az illető vallásoktatók teljes heti óraszámával tanítsanak és kizárólag hitoktatással foglalkozzanak. A hitközségek elemi népiskolái állami segélyezésének törvényi bázisai az 1907: XXVII. és az 1913: XVI. t.-c.-ek. Ezen törvényi rendelkezések szerint a hitközségek kötelesek elemi iskolai tanítóknak a törvényesen meghatározott javadalmazást kiszolgáltatni. Amennyiben erre képesek nem lennének, úgy jogosítva vannak a hitközségek államsegélyért folyamodni s ha a törvényben pontosan körülírt előfeltételek megvannak, úgy az állam az államsegélytelvileg köteles megadni. Az izraelita népiskolák állami segélyezésénél nagy változások következtek be a világháború után. Az 1922: VI. t.-c. és 1918. t.-c.-ek felhatalmazták a kultuszminisztert, hogy revízió tárgyává tegye az elemi népiskolák államsegélyének ügyét, különösen azon szempontból, hogy az iskola fentartása kultúrpolitikai okokból szükséges-e és hogy az iskolafentartó az állami segélyezésre valóban reá van-e utalva. Ezen revízió folytán számos magyarországi zsidó hitközség elemi népiskolájának államsegélye megszűnt. V. ö. *Munkácsi* E. «Fejezetek a magyar zsidó vallásfelekezet újabb joggyakorlatából» (Budapest, 1926).

M. E.

Hitközségi adó. A H. közjogi kötelezettség, amelynek fizetése által a tagok kötelezően hozzájárulnak a hitközség terheihez. A kongresszusi statutum 13. §-a értelmében: «minden hitközség szükségleteinek fedezése végett, adóképes tagjaira közvetlen és közvetett illetékeket róhat.» Az 1888: 1191. sz. vkm. rendelet 5. §-a szerint pedig: «minden izraelita köteles azon izraelita hitközség, fiókhitközség, vagy imaházi egyesület terheihez tagként hozzájárulni, melynek területén lakik.» A H. fizetése nemre és állampolgárságra való tekintet nélkül kötelező a hitközségek területén lakó zsidókra. Az adófizetési kötelezettség (az egyenes adót illetően) a hitközség területére való költöztést követő január

hó 1. kezdődik és a már fennálló adóterhet nem szünteti meg a hitközségi tag halála sem, amennyiben az elhalálozásig esedékes adó a hagyatékokat terheli. Minden zsidó azon hitközségnél köteles adózni, amelynek területén lakik. Ha valakinek több helyen van lakása, úgy az 1888. évi 1191. sz. vkm. rendelet értelmében, «az illetékes községek közt szabadon választhatja azt, amelyhez tartozni akar.» A hitközségek közötti szabad választási jogot későbbi miniszteri rendeletek és a joggyakorlat következő módon magyarázzák: Ha valakinek bel- és külföldön van lakása, úgy a külföldi hitközségnél való adózás csak az esetben mentesít az alól, hogy az illetőt belföldi hitközség meg ne adóztathassa, ha igazolást nyert, hogy azon külföldi izraelita hitközség terhei alól az ottani törvények szintén felmentik azt a zsidó lakost, ki valamely magyarországi hitközségnél való adózásra hivatkozik (2220/1889. és 55,639/1895. vkm. rendeletek). Midőn valakinek 2 vagy több belföldi községben van lakóhelye, a több hitközség közötti választási jog korlátlanul s különösen «contra bonos mores» nem gyakorolható. «Contra bonos mores» tekintik a kisebb terhet jelentő hitközség részére történt választási jog gyakorlását, ha az adózó a választási jogot csak akkor gyakorolja, ha már a nagyobb hitközség részéről jogerősen megadóztatott, továbbá, ha a többterhet jelentő hitközség területén tartózkodik az év nagyobb részében. Amennyiben valamely hitközségi tag az izraelita vallásfelekezetet kötelékéből kilép, és valamelyik más bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezethez csatlakozik, úgy a kilépés évére esedékes H.-t megfizetni tartozik. Amennyiben azonban nem csatlakozik valamely bevett, vagy törvényesen elismert vallásfelekezethez, úgy köteles a kilépés idejét követő ötödik naptári év végéig H.-t fizetni, azonban a kilépést követő 5 év egyikében sem tartható nagyobb adóval, mint amennyit a kilépés évében tartozott fizetni. Amennyiben valamelyik hitközségi tag hitközsége kötelékéből kilép, anélkül, hogy az izraelita vallásfelekezet kötelékéből is kilépne, ami csak úgy lehetséges, hogy a helybeli másik izraelita hitközséghez csatlakozik, úgy köteles az otthagytott hitközség mindennemű terheit a kilépés évén túl még öt éven át oly mértékben viselni, mintha az otthagytott hitközségnek még tagja lenne. Tartozik tehát úgy az egyenes, mint a közvetett hitközségi adókat fizetni és ezenfelül tartozik mindazon magánjogi kötelezettségek lerovásában is résztvenni, melyeket az általa otthagytott hitközség az ő nyílt, vagy hallgatag hozzájárulásával alapszabályszerűen elvállalt. A hitközségi egyenes adót első fokon a hitközség alapszabályszerűen megalkotott adókivető bizottsága veti ki. A H.-kivető bizottság által hozott határozat ellen, az összegszerűség kérdésében jogorvoslatnak van helye a hitközség másodfokú adókivető szervéhez, egyes hitközségekben még egy harmadik fórumhoz is. Az összegszerűség kérdésében azonban világi hatóságokhoz jogorvoslatnak nincs helye. Ha azonban az adózó nem az összegszerűséget, hanem az adókivetés jogalapját sérelmezi, úgy ezekben a kérdésekben az állami hatóságok döntenek és pedig I. fokon

kis- és nagyközségekben a főszolgabíró, rendezett tanácsú városokban a polgármester, törvényhatósági joggal felruházott városokban a városi tanács. II. fokon a közigazgatási bizottság és végső fórumként a v. k. miniszter. A H. vagy egyenes, vagy közvetett adó. Az egyenes adót évi kultuszjáruléknak nevezik s ez az, amit közönségesen H.-nak neveznek. Az egyenes évi kultuszjárulékok összegét a hitközség adókivető szervei a hitközségi tagok vagyoni és jövedelmi viszonyaihoz, valamint a hitközség terheire arányítva vetik ki. A hitközségi közvetett adók azok az illetékek, amelyeket a hitközségi tagok akkor fizetnek, amidőn és ahányszor a hitközségnek valamely illetéktérhes funkcióját igénybeveszik. Ilyenek a temetési konduktusi díjak, az esketési díjak és az állatok rituális levágásánál fizetett illetékek stb. Az utóbbiakat gabelladíjaknak is nevezik (l. *Gabella*). A hitközségi egyenes adót a hitközségnek jogában áll közigazgatási végrehajtás útján behajtani. A közvetett H. azonban csak rendes bírói eljárás útján hajtható be. A hitközségeknek jogukban áll a közigazgatási hatóságoknál bejelenteni, hogy a H.-t az egyenes állami adó után, százalékszerűen kívánják megállapítani és ez esetben a H. kivetését az állami adókivető szervek foganatosítják, azaz a H.-t az állami adóval «együttesen kezelik». Ilyenkor azonban a H. nem haladhatja meg az állami adó 10%-át. Az 1927: V. t.-c. 71. §-a felhatalmazta a pénzügyminisztert, hogy amennyiben a H. túlságosan méltánytalan lenne, úgy a közigazgatási végrehajtási jogsegélyt a hitközségekkel szemben megtagadhassa, vagy a kivetett H.-t több évre beoszthassa. Ezzel a törvényes felhatalmazással azonban a pénzügyminiszter eddig még nem élt, sőt e törvényhely végrehajtására vonatkozó utasítás sem adatott még ki. (V. ö. *Hajnóci*. «A magyar zsidók közjogai» (Lőcse 1909); *Munkácsi E.*, «Fejezetek a magyar zsidó vallásfelekezetről újabb joggyakorlatából» (Budapest 1926).

M. R.

Hitközségi alkalmazottak. Rabbik, kántort, metszőt és jegyzőt már a kezdő középkor zsidó községeiben találunk. A hitközségi szervezés egyik legfőbb célja volt a hitélettel szoros kapcsolatban álló egyházi személyek alkalmazása. A magyarországi hazai hitközségi szervezet alapokmánya, a kongresszusi statutum is 1. §-ába iktatta, hogy a hitközségek egyik feladata az egyházi élethez szükséges tisztviselők alkalmazása. H.-nak tekintetnek mindazok, akik ellenszolgáltatás ellenében, a hitközséggel szemben huzamos időn át tartó személyes szolgálatokra kötelezik magukat. A szolgálati viszony fennállását illetően közömbös az, hogy ezen személyes szolgálat lelkipásztori működés, tanítói munkásság, irodai tevékenység, előimádkozói funkció, stb. A hitközségi elnök és az előjárók nem H. Noha ők is kötelezve vannak bizonyos személyes munkára, nem H., mert szolgálatukért javadalmazást nem kapnak. A rabbi is hitközségi alkalmazott, mert az ő jogviszonyánál is fellelhető az azon tényálladási elemek, amelyek a hitközségi alkalmazás lényegét alkotják (személyes szolgálat és ellenérték). Úgy a kongresszusi, mint az orthodox szervezeti szabályzat a rabbikat a hitközségek kitűnő helyet el-

foglaló és kiváltságos állású alkalmazottainak tekinteti. A H. egy része működésének bizonyos vonatkozásaiban közalkalmazotti jelleggel bír (elemi iskolai tanítók, anyakönyvvezető rabbik), az alkalmazottak másik részének szolgálatában bizonyos közjogi jelleg felfedezhető, anélkül azonban, hogy ez szorosan véve közalkalmazotti jelleget kölcsönözne (hitoktatók, stb.), a többi alkalmazottak a magánalkalmazottak külön csoportját képező felekezei (egyházi) alkalmazottak. A H. szerződtesítésére részben az előjáróság, részben a közgyűlés jogosult. De a rabbi alkalmazásánál még az is szükséges, hogy a választás az összes választóképes hitközségi tagok szavazása alá bocsáttassék és az alkalmaztatás csak akkor tekinthető befejezettnek, ha az illető rabbi a szavazatok kétharmadtöbbségét megkapta. A rabbit illetően a recepcióról szóló 1895: XLII. t.-c. előírja, hogy rabbi «az izraelita felekezetnek csak oly tagja lehet, aki magyar állampolgár és a képesítését Magyarországon nyerte». Az elemi iskolai tanítókat a hitközségi iskolaszék választja. A hitoktatókat a hitközség szabadon választhatja, de a középiskolai hitoktatással megbízott személy alkalmazásához a v. k. miniszter hozzájárulása is szükséges. A H. vagy ideiglenesek, vagy véglegesek. Az ideiglenes alkalmazottakat a szolgálatból el lehet bocsátani, de a végleges H. közül azokat, akiknél a szerződés vagy jogszokás szerint a véglegesítés életfogytiglani alkalmazást jelent, csak fegyelmi eljárásra okot adó magatartás esetén lehet a szolgálatból elbocsátani. A H. fel vannak mentve a hitközségi adó fizetése alól és adófizetésre való tekintet nélkül, a hitközségi életben aktív választójoguk van, de a hitközségi előjáróságba, sőt a legtöbb hitközségnél a hitközségi képviselőtestületbe sem választhatók be. A rabbi mindig életfogytiglani állásra választottnak tekintendő s az ő szolgálati jogait a különböző szervezeti szabályzatok részletesen körülírják. A kongresszusi szabályzat szerint, a rabbinak, ha szükségesnek találja, jogában áll az előjáróságtól kérni a közgyűlés egybehívását, amit az előjáróság ez esetben egybehívni tartozik. A H. szolgálati kötelességeit rendszerint a szerződés szabályozza, ha ilyen nincs, a szokás, vagy gyakorlat irányadó. Minden H. köteles valláserkölcös életmódot folytatni és a hitközség előjárósága iránt tisztelettel és engedelmisséggel viselkedni. A H. szolgálatból rögtön hatállyal elbocsáthatók, ha a jogszabályban meghatározott valamely súlyos szolgálati vétséget követnek el. A nem élet-hossziglanra alkalmazottak kellő felmondás után, a szolgálatból ugyancsak elbocsáthatók. A H. felmondási ideje a fennálló általános magánjogi jogszabályokhoz igazodik: ezek szerint a kisebb hatáskörű alkalmazottak felmondási ideje 6 hét, két évi szolgálat után 3 hónap; fontosabb tén-
dőkkel megbízottaké 3 hónap, két évet meghaladó szolgálat esetén 6 hónap. Főiskolai képzettségű, vezető tisztségviselő felmondási ideje egy év. Hogy milyen hatáskör tekinthető fontosnak, az a hitközségi célok szempontjából bírálendő el. A H.-nak végkielégítéshez joguk nincs és nyugdíjra csak akkor van joguk, ha a munkaadó hitközség kifejezetten vagy hallgatólagosan nyugdíj fizet-

tésére kötelezte magát. Minden esetben köteles a hitközség a világi oktatást végző tanszemélyzetnek nyugdíjat fizetni. Minden hitközségnek fegyelmi jogköre van alkalmazottai felett, amit akkor, ha fegyelmi szabályzat létezik, ennek értelmében, ha pedig nincs, akkor az általános jogszabályok szerint gyakorolnak. Anyakönyvvezető rabbit elmozdító fegyelmi ítélet hozatalára csak az illetékes közigazgatási hatóságok jogosultak. Az elemi iskolai tanítóknál a hitközség fegyelmi jogköre csak az elővizsgálatra szorítkozik, az eljárás többi része a közigazgatási hatóságoknak van fenntartva. A hitközségek és alkalmazottaik közötti vitás ügyek a kongresszusi szervezethez tartozó hitközségeknél a községkerületi bíróságokhoz, a statusquo szervezethez csatlakozott hitközségeknél pedig a szövetségi tanácshoz tartoznak, (l. *Községkerületi bíróság és Felekezeti választott bíróság*), kivéve a világi tanszemélyzet és az anyakönyvvezető rabbi illetményeinek behajtását, ami a közigazgatási hatóságokhoz tartozik. A kongresszusi szervezethez tartozó hitközségek számára új, egységes szolgálati és fegyelmi szabályzat alkotása folyamatban van. Az orthodox szervezethez tartozó hitközségek és alkalmazottaik közötti vitás ügyek csak akkor tartoznak a felekezeti választott bírósághoz, ha azok egyúttal hitközségi vizsály jellegével is bírnak. A statusquo ante szövetséghez nem tartozó statusquo ante hitközségek és alkalmazottak közötti vitás ügyekben a rendes bíróságok döntenek. (V. ö.: *Venetianer* «A zsidóság szervezete az európai államokban» (1901, 124 old.); *Munkácsi Ernő*, «Az izr. hitközségek alkalmazottainak szolgálati jogviszonya» (1927).

M. E.

Hitközségi Értesítők. Több magyarországi község, hogy tagjait a községben történő felekezeti eseményekről széles körben értesíttesse, időszakonként megjelenő hitközségi értesítőt ad ki, a német Gemeindeblatt-ok mintájára. Ezeknek sorát a Budai Izraelita Hitközség Értesítője nyitotta meg. A lap most 12. évfolyamát járja és Edelstein Bertalan főrabbi szerkeszti. Van még hitközségi értesítője a kőbányai hitközségnek (Kálmán Ödön főrabbi szerkesztésében), az újpestinek (Wallas Antal titkár szerkesztésében) és az óbudainak (Kemény Lajos elnök szerkesztésében).

Hitközségi iskolák. Izr. H. alatt az izr. hitfelekezet hitközségei által fenntartott iskolák értendők és pedig tekintet nélkül arra, hogy államsegélyben részesülnek-e. A hitközségeknek arról a jogáról, hogy iskolákat állíthatnak fel már 1783 márc. 31. 1828. sz. alatt kibocsátott *Systematica gentis Judaicae regulatiosis* szólt (Mandl Bernát: A magyar honi zsidók tanügye II. József alatt, 13 l. Budapest 1901), de a jog maga mégis az 1868: 38. t.-cikkben alapszik, amely alapelveként kimondotta, hogy a hitfelekezetek a törvény által megállapított feltételek mellett szabadon állíthatnak fel bármily fokú tanintézetet. Magyarországon a legtöbb felekezeti iskola: elemi népiskola és polgári iskola, ezeken kívül csak Budapesten van egy fiú reálgymnázium és egy leánygymnázium, Debrecenben reálgymnázium, Nagykanizsán felsőkereskedelmi iskola és Miskolcon 1926 óta felsőbb leányiskola. Az izr. hitközsé-

gek iskoláinak bírják azt a törvényes autonómiát, amit a többi felekezet iskolái élveznek. Ámbár az 1907. XXVII. t.-c. értelmében az iskolafenntartó hitfelekezeti hatóságok hatáskörébe tartoznak az elemi iskolák tanszemélyzetének fegyelmi ügyei, mégis az ugyanezen évből való 76,000. számú v. k. m. utasítás értelmében az izr. hitközségek elemi iskoláira is kiterjesztették azt az alaki és anyagi fegyelmi szabályzatot, amely az állami és községi iskolákban érvényes. Hasonló a joghelyzet a polgári és középiskoláknál is. A budapesti és debreceni középiskolák a vallás- és közoktatásügyi miniszter közvetlen vezetése és felügyelete alá tartoznak, ezen iskolák igazgatóinak és tanárainak kinevezéséhez a v. k. miniszter hozzájárulása szükséges. Ez iskolák világi tantárgyainak tantervét is az állami hatóságok állapítják meg, de a vallással kapcsolatos tárgyak behatáró oktatásáról az iskolák szervezeti szabályzatai gondoskodnak. M. E.

Hitközségi Szemle. Zsidó hitközségek és intézmények ügyeinek havi közlönye. Szerkesztette Weiszburg Gyula. A lap Budapesten indult meg 1910.

Hitközségi tanszemélyzet, tágabb értelemben a hitközségek oktató személyeinek összessége, szűkebb és speciális értelemben a hitközségek világi iskoláinak tanerői. Ide tartoznak a hitközségek minden néven nevezendő világi iskoláinak tanerői: óvónők, elemi iskolai és polgári iskolai tanítók, középiskolai tanárok stb. A H. alkalmazását illetően az egyes hitközségek alapszabályai és az iskolák szervezeti szabályzatai intézkednek. Az elemi iskolai tanítókat a hitközségi iskolaszék választja s ezek tartoznak szolgálatuk megkezdése előtt a kir. tanfelügyelő és az illetékes iskolai hatóság előtt hivatalos esküt letenni. A végleges minőségben alkalmazott tanszemélyek életfogytiglanra alkalmazottaknak tekintetnek. Az elemi iskolai tanító és óvónő javadalmazásának összegét állami jogszabályok állapítják meg oly módon, hogy ezen jogszabályokban feltüntetett összeget köteles a hitközség az elemi iskolai és óvodai tanszemélyzetének fizetni, ellenkező esetben ezen intézmények a hitközségtől közadók módjára behajthatók. Az elemi iskolai és óvodai tanszemélyzethez nem tartozó izr. felekezeti tanintézeteknél alkalmazott tanerők (polgári iskolai tanítók, középiskolai tanárok stb.) javadalmazását illetően nincs generális tételes jogszabály, amely megállapítaná a hitközség által fizetendő minimális javadalmazás összegét. Azonban a gyakorlatban ezen tanerők javadalmazása is az állami intézményekhez igazodik, illetve azokkal egyenlő és pedig többnyire az iskolai szervezeti szabályzatban lefektetett azon rendelkezésnél fogva, hogy az illető iskolában működő tanerő javadalmazása egyenlő legyen a megfelelő állami tanerők javadalmazásával. Ezen kívül az állam főfelügyeleti jogánál fogva csak oly fizetési szabályzatot hagy jóvá, amelyben a feltüntetett javadalmazás az állammal egyenlő. Az iskolai tanszemélyzet szolgálati kötelességeit legnagyobb részben a megfelelő állami rendtartások állapítják meg. Az iskolai tanszemélyzethez tartozó minden tanerőnek nyugdíjhoz van joga

és az 1892 óta szolgáló tanerők tagjai az Országos Nyugdíj és Gyámintézetnek. Az izr. hitközségek elemi népiskoláinak tanítói általában a közigazgatási hatóságok fegyelmi hatósága alá tartoznak. Az iskolafenntartó hitközségeket a fegyelmi jogkör csak azon csekély része illeti, hogy az iskolaszék útján fegyelmet gyakorolhatnak a tanítók személye felett és azokat mulasztás esetén figyelmeztethetik. De ha ezzel célt nem érnek, úgy a fegyelmi eljárás megindítása végett a közigazgatási hatóságokhoz kell fordulniok. Ezenfelül a hitközségnek a fegyelmi eljárás során még azon joga is megvan, hogy a fegyelmi vizsgálat foganatosításához meghívatic és ott meghallgattatic. Ezen kivételektől eltekintve az izr. elemi iskolák tanítói fegyelmi szempontból azonos helyzetben vannak az állami tanítókkal. Az izr. hitközségek egyéb világi iskoláinak tanerői fegyelmi szempontból általában ugyancsak a közigazgatási hatóságok hatáskörébe vannak utalva. V. ö. *Munkácsi E.*: «Az izraelita hitközségek alkalmazottainak szolgálati jogviszonya» (1927.) M. E.

Hitszegés. A talmud a H.-t — annak indokait mérlegelve — különböző osztályokba sorozza. 1. A *min* (bálványimádó). Ebbe azok a hitszegők tartoznak, akik lassan, fokozatosan annyira eltávolodnak a zsidóságtól, mintha nem is volnának zsidók. 2. *Epikureus*. A 3. században élt görög filozófusnak, Epikureusnak a követői, akik kigúnyolják a zsidó szokásokat és érzéki gyönyöröket hajhásznak. 3. A *kófer* (tagadó), aki tagadja az istenség létét, vagy ha nem is tagadja, de egy másik vallásban véli azt feltalálni. 4. *Mumor* (elcserélt), aki elméletileg elismeri a zsidóságot, de a gyakorlatban megszegi annak egyes törvényeit. A H. e fajtájának több válfaja különböztethető meg: a) *lëhachisz*, aki dacból, b) *letëvon*, aki lelki kényszernek engedve követ el törvényszegést és c) *mumor lekol hatóró kuló*, vagyis aki valamilyen oknál fogva minden törvényt megszeg. 5. A *pósea*, aki nem mindig, csak bizonyos időkben és alkalmakkor teszi túl magát a törvényen. Ennek is van két különböző válfaja: a) *begufó*, aki testi okoknál fogva és b) *bemonó*, aki vagyoni viszonylatban követi el a törvényszegést. (L. *Aposztázia és Áttérés*.)

Hitszegők, 1. Abarjanim.

Hittérítés. Rendszeresített H.-i intézmény nincs és nem is volt a zsidóságban. Jochanan Hyrkanosz király az időszámítás előtti 2. sz.-ban a zsidóság felvételére kényszerítette ugyan az idumeusokat, de az nem lehetett más, mint politikai célzatú önkényes ténykedés és nem is találkozhatott osztatlan helyesléssel. A görög bibliafordítás kétségtelenül a pogányságnak az Egy-Istenhitre való térítését célozta, de nem erőszakos eszköznek, hanem inkább barátságos meghívónak szánták. Meg is volt a hatása és mint a Zsoltárokból is említik. «Istenfélők» egész tömege lepte el a zsidóságot. Ezek az Istenfélők olyan pogányok voltak, kik az Egy-Istenhitet vallották és bizonyos zsidó vallási szokásokat vettek fel anélkül, hogy mindenestül zsidó vallásuakká váltak volna. Josephus Flavius tanúsága szerint (Contra Ap. II. 39) nagy számmal

voltak, kiket az 1. sz. végén a szombati áhitat megkapott és zsidóságra térített. A római klasszikusoktól, Cicerótól, Horatiustól, Juvenalistól tudjuk, hogy ezek nem csupán az alsóbb néprétegekből kerültek ki. Prozelita volt a biblia arameus fordítója Akyles is. Azt is Josephustól tudjuk, hogy Adiabene (Assyria egy tartományának) királynője Helena két fiával Izatesszel és Monobazossal együtt (kiket a Talmud is említ) zsidó vallásra tértek. (Antiqu. XX.) De hittérítésre a zsidóság, mely önmaga vallásának védelmére is élet-halálharcot vívott, nem gondolt, sőt tőle telhetőleg megnehezítette a prozeliták felvételét. Bizonyára bizalmatlankodott meggyőződésük ereje iránt, mert egyébként várta az egész világnak Egyisten hitére térését, de ezt a messiási idő eljövételétől várta, amint már Jesája próféta könyvében olvasta: «az idegenek is, kik Istenhez csatlakoznak hogy őt szolgálják és Isten nevét szeressék, hogy híveivé legyenek, sőt mind, akik tartják a szombatot és nem szentségtelenítik meg és kitartanak szövetségem mellett: elhozom szent hegyemre és megörvendeztetem imádságom házában... mert házam mind a népek imaházának fog nevezetni» (56 6–7.). Az egyes tekintélyek nézete egyébként megoszlott a prozeliták felvétele tekintetében. Sammai rideg álláspontra helyezkedett egy jelentkezővel szemben, Hillel ellenben előzékenységet tanúsított iránta. Mások a lassú kulturális hatást a zsidóság szétszóródásától várták. A 3. században R. Eleázár ezt mondta: «Isten azért szórta szét a zsidóságot a népek közé, hogy idegenek csatlakozzanak hozzá és hivatkozzon e prófétai versre: «elvetem őket a földön» (Hósea 2. 25.), már pedig magot elvetni csak megsokszorozítása céljából szokás (Pesachim 87b.). Csakugyan rávilágít ez állítás alaposságára az a monda hogy, R. Méir és Akiba is prozeliták sarjai. A prozeliták felvétele férfiaknál circumcisió, mindkét nemnél pedig rituális fürdő vétele fejében történt. De e felvételi szertartást megelőzően nyomtatékosan figyelmeztetni kell a jelentkezőt a zsidó vallás súlyos igájára, a szombati és étkezési törvények nehézségeire is és csak újabb beleegyezés után veszik fel. (Sulchán Áruch, Jóre Dea 268. §.) A prozelitát a zsidóság elméletben újszülöttnak tekinti. A circumcisió és rituális fürdő vétele után felvett prozelitát *gér cedek* igaz prozelitának nevezi a Talmud, ezzel szemben van *gér seker* álprozelita, aki külső indokokból, félelemből vagy anyagi javak kedvéért tér át; *gér tósov* Izrael területén lakó olyan idegen, aki nem lépett be a zsidó vallás közösségébe. (L. *Idegen*) F. M.

Hittérítés Magyarországon. A magyar honfoglalás előtt, vagy huszonöt esztendővel sikeres zsidó hittérítés folyt a történelmi Magyarország déli és délkeleti részén, amely akkor még Bolgárországhoz tartozott. A hittérítők alig lehettek mások, mint zsidóhitű kozárok, mert más zsidók, főleg a szomszéd országokból valók, társadalmi és politikai helyzetük miatt nem foglalkozhattak másvallásúak térítésével, de különben is az ősi zsidó felfogással ellenkezik a hittérítés eszméje (l. *Hittérítés*), amely a kozároknál is inkább politikai, mint vallási érdek volt. A hittéri-

tés annyira éreztette hatását, hogy I. Miklós pápa 866. kiadott irata, amely a nép számára vallásos utasításokat ad, arra is utal, hogy a zsidók sikerrel működnek hitük terjesztésén és sok bolgárt zsidó hitre térítettek. A kereszténység terjedésekor, mikor a magyarok felvették a keresztény hitet, a kozárok nagyrésze is elhagyta felvett zsidó hitét és megkeresztelkedett. Ez volt az egyetlen tömeges áttérés, amelyet állampolitikai okok idéztek elő. Azok a kozárok, akik zsidó hiten maradtak, az idők során aztán összeolvadtak az itt talált, vagy később bevándorolt zsidókkal. Később a keresztény egyház számára pénzért is vásároltak zsidókat, amint azt IX. Gergely pápának a paunonhegyi apáthoz 1236 májusában írott levele bizonyítja. Ebben a levélben a pápa melegen pártfogol két kikeresztelkedett zsidót, Nevroniust és Anselmust, akiknek az apát életfogytiglani évjáradékot ígért, de a pénzek kifizetését nem teljesítette. A pápa levelében arra szólította fel az apátot, hogy a katolikus hitre tért két zsidót oly bőkezűen lássa el, hogy azok megkeresztelkedésüket meg ne bánják. Az ilyen és más anyagi előnyök idézték azt elő, hogy nemcsak a zsidók, de az izmaeliták közül is többen színelg a keresztény hitre tértek, mert így megszűntek rájuk azok a korlátozások, amiket a zsidó és izmaelita-ellenes törvények kiszabtak. Súlyos következménye volt a zsidókra nézve Nagy Lajos hittérítési szándékainak. Miután a zsidókat nem tudta áttéríteni a katolikus hitre, egész Magyarország zsidóságát a királyi főhatalmon kívül helyezte és 1360 körül kiűzte az országból (l. *Kiűzetés*). A H. Magyarországon a későbbi történelem során csak a keresztény egyházak missziós törekvéseiben nyilvánult meg szórványosan. (V. ö. *Kohn* Sámuel, «A zsidók története Magyarországon»)

U. L.

Hízelgés, nem őszinte, alázatos és képmutató érdekhajhászás, amelyet már a legrégibb korban a zsidó morál elvetett (igy a *Zsolt.* 12. 3), mint az őszinteség ellen irányuló cselekményt. Az igazi próféták nem hízelegnek, amikor a népet bűneikre figyelmeztetik. (*Jer.* 33. 22); Inkább áldott az, aki korhol valakit, mint aki a nyelvét hízelgésre használja (*Példab.* 28. 23). Ugyanilyen a felfogása a Talmudnak is, a rabbinikus irodalomnak is; dicsérik az igazmondást és az őszinte korholást, de megvetik az őszinteséget nélkülöző H.-t. A H. elfajulást okoz, mondja R. Simeon b. Chalafta; Amikor Izrael hízelgett Agrippának, megérdemelte volna a kiirtást, mondta R. Náthan. A nagyoknak hízelegni — feddésreméltó (*Ketub.* 63b, 84b). A középkor későbbi rabbijai is egyértelműen elvetették a H.-t. «Ne vezess félre senkit valótlanossággal és hízelkedéssel», mondta Eleázár b. Juda wormszi rabbi (1238). Rokonnak vagy gyermeknek sem szabad hízelegni akkor, amikor az helytelenül cselekszik. Különösen a hitközségek vezetőit, a bírakat és a jótékonyág adminisztrátorait kötelezi az őszinteség, akik személyes érdekből senkinek se hízelegjenek. (U. a.). Még kárhöz-tatandóbb olyan H., amelynek célja, hogy másokat bűnre csábítson (U. a.) Aser ben Jechiel (megh. 1327.) a következőt írja végrendeletében «Ne hi-

zelegj társadnak és ne beszélj neki valótlaniságot; légy őszinte mindenkivel szemben, azokkal is, akik nem zsidók». Számos kiválósága a zsidóságnak intézkedett úgy végrendeletileg, hogy ne tartsanak felette heszped-et, gyászbeszédet, nehogy a szónok túlságos dicséretekkel a H. bűnét kövesse el. (V. ö. Jew. Encycl.) S. R.

Hochmuth Abrahám, veszprémi főrabbi, szül. Baánban (Trencsén vm.) 1816 dec. 14., megh. Veszprémben 1889 jún. 10. A verbói, vágújhelyi és nyitrai jesivákon tanult, majd Miskolcon segéd-rabbi korában gimnáziumi érettségit tett, azután egy évig Pesten, majd a prágai egyetemen tanult filozófiát, Rappoport főrabbitól, a világhírű hebraistától pedig teológiát. Rövid ideig Lőw Lipót előtt Szegeden működött. 1852-ben Kulán és Uj-Verbászon volt rabbi s mindkét helyen a zsidó iskola alapítása az ő nevéhez fűződik. 1868-ban résztvett az orsz. zsidó kongresszuson, 1871. pedig br. Eötvös József kultuszminisztertől a nevelés terén kifejtett buzgalmaért elismerést kapott. Ekkor már nagytekintélyű veszprémi főrabbi volt. Ez állását 1859-től haláláig töltötte be s ő avatta fel magyar hitszónoklattal 1865. az új templomot. H. nagy irodalmi munkásságot fejtett ki: munkatársa volt a Lőw Lipót szerkesztette Ben Chananjának és más tudományos teológiai folyóiratnak. Fő munkái: *Die jüdische Schule in Ungarn wie sie ist und wie sie sein soll* (1851); *Rövid történeti vázlat a veszprémi Chevra-Kadisa alakulásáról és fejlődéséről* (1881); *Gottes Erkenntnis u. Gottesverehrung als Lehr- u. Handbuch zum Religionsunterrichte in Lehrerpreparanden* (1882); *Mózesi hit- és erkölcsan* (1886); *Leopold Lőw als Theologe, Historiker und Publicist* (Leipzig 1871). S. R.

Hódmezővásárhely, törvh. joggal felr. város Csongrád vm., majdnem 70,000 lak. (1910. 62,445), akik néhány száz német, tót és románon kívül mind magyarok. A kongresszusi zsidó hitközség a XXII. községkerülethez tartozik és 330 családban 1300 lelket számlál (1910-ben 1381), 378 adófizetővel. Ezek között van 29 nagykereskedő, 168 kereskedő, 9 nagyiparos, 38 iparos (az első gőzmalomt Bauer Jakab, az első gőzfűrésztelepet Steiner L. József alapította, mindkettő idegen érdekeltségű részvénytársaság tulajdonába ment át), 12 gazdálkodó (3 nagybirtokos), 12 ügyvéd, 12 orvos, 43 magántisztviselő, 11 más szabadpályán, 3 tanító, 7 köztisztviselő, 5 munkás, 16 magánzó, 15 egyéb foglalkozásban. 12 közadakozásból él. Az évi költségvetés 34.826 P. Hitéleti célokra 17,265, jótékonycélokra 2344 P-t fordít Szociális törekvéseinek támogatására 1871. a Betegápoló-egylet, 1882. a Szegénységélyző-egylet létesült, de ez 1912., a másik 1873. megszűnt és a hitközség keretében már csak a Chevra Kadisa és az 1860. alapított Izr. Nőegylet működik és osztozik a jóléti akciók lebonyolításában. Azelőtt széles keretekben fejthetett ki szociális tevékenységet, de a kezelésére bízott 30 jótékonycélu alapítvány (23,052 K) és a 22 iskolai alapítvány (14,050 K) a magyar korona romlása következtében elértéktelenedett és a filantropia s kultúra számára elveszett. Kulturális törekvéseiben mindazonáltal nem tűri meg a

visszafejlődést és hitélete is kitartóan a régi tradíciókat követi, úgy, hogy mai élete gazdag múltjának érdemes folytatása. A városi levéltár és a város egykori birtokosainak, a Károlyi grófok családi levéltárának a zsidókra vonatkozó legrégibb adatai 1748-ból származnak. A görög kereskedők üzleti féltékenységből eredő panaszaival folytán, a zsidókat súlyos büntetések terhe alatt a városban való tartózkodástól és kereskedéstől eltiltották. («Jakab zsidó»-t a tilalom megszegése miatt 40 korbácsütésre ítélték.) Az akkori idők szellemére vall, hogy a pusztai kutak megmérgezésével vádolta meg a zsidókat a féltékeny konkurrencia. A szörnyű vádat a köznép elhítte, mert terjesztői azt híresztelték, hogy azért mérgezik el a zsidók a kutakat, hogy a dögbőröket olcsón megvehessék. Az alföldi magyarsághoz nyelvében és érzéseiben alkalmazkodó zsidók mégis megküzdöttek a sokféle szorongatással és lassan-lassan tért foglaltak. 1810 körül kezdtek tömörülni vallásgyakorlataik végzésére. 1829-ben megalakul a hitközség és a Chevra s ez évben nyit temetőt. A hitközséget Deutsch József, Wodianer József, Wodianer Jakab (a báró Wodianer-család ősenek testvérei), Mayer Lőw, Schwabach Jakab, Miskolczy József és Fülöp Sámuel alapították. 1830-ban 28 család él a hitközségben, a magyar életformának megfelelő formák között, ami abból is látható, hogy 1830-ból származó magyar feliratú sírkövet találunk a zsidótemetőben. 1831. a «zsidó község» már katonasírkövekre köteleztetik. Külső keretnek legemlékezetesebb kiszélesedése 1833-ra esik, mikor az uradalomtól, amely készséges pártolója, időnként a bírákkal szemben védelmezője volt a hitközségnek, templomépítésre telket kap. Ez azonban nem felelhetett meg teljesen céljának, mert már a következő évben más telket vásárolt a templom céljaira. 1840-ben rabbit alkalmazott a hitközség Grünhut Ábrahám személyében és ekkor telket vett az iskola céljaira is. Két évtizedig tartott, amíg elég erőt gyűjtött a templomépítéshez, amit végre 1853. megvalósíthatott. Templomát, amely méreteivel és díszességével felülmúlta az azon időbeli többi, jóval nagyobb hitközség templomait, 1856. Lőw Lipót, Szeged híres főrabija avatta fel. A templomépítésnél sokkal korábban, 1839. bontakozott ki a hitközség törekvéseiből az iskola, amelynek alapját tanító alkalmazásával akkor vetette meg. Első tanítója volt Stern Ignác (l. o.), a nagy Zohártudós. 1845-ben már rendszeres tantervvel, 1850. már rendszeresen alkalmazott tanítókkal, hatósági ellenőrzés mellett működött az iskola, abban az épületben, amelynek telkét 1844. az uradalomtól kapta a hitközség. A szabadságharc alatt a hitközség tagjai közül 34-en voltak honvédek, 2 tisz. Ketten el is estek. A Bach-korszak nyomasztóan hatott a hitközség fejlődésére, amely teljesen a hatóságok ellenőrzése alá került. A főszolgabíró nevezte ki és mentette fel a vezetőséget, ellenőrizte az adózást és a hitközség minden megmozdulását, utóbb pedig már csak befolyást gyakorolt, hogy megtartsák a választásokat és zavartalanul végezzék az adminisztrációt. A gyűlésekre «büntetés terhe»

alatt kötelezte a megjelenést. A Bach-korszak önkényét megérezte Wodianer Sámuel is, a hitközség és a hitközségi intézmények egyik legértelmesebb megszervezője, akit a megyefőnök 1853. állásából fölmentett. Utána rövidebb időre Pollák Dávid, Kohn Emánuel, Czukor Izrael és Weisz Károly kerültek a hitközség élére. Utánuk huzamosabb időre Ujhelyi H. Lipót foglalta el az elnöki széket. Az ő működése alatt 1866. történt, hogy a hitközség önérvényesen szembe helyezkedett a főszolgabíróval, aki a katonai állítás és a hadiadó fizetés tekintetében a többi lakostól eltérő eljárást alkalmazott a zsidókkal szemben. Ugyanebben az évben a 263 adófizetőt számláló hitközség egy «modern rabbi» alkalmazását határozta el. Erre azonban mégis csak 1879. került a sor, amikor Seltmann Lajos szegedi rabbi egyhangúlag főrabbivá választotta meg. 1867-ben modern alapszabályokat és szervezetet létesített a hitközség. 1872-ben válság fenyegette a hitközséget, miután egy kis töredéke kivált és orthodox alapon külön hitközséget létesített. 1875-ben azonban újból egyesültek a hitközséggel. A béke nem tartott sokáig, mert 1875. nyíltan bevallott személyi okokból újból kivált az orthodox töredék és megint külön hitközségben szervezkedett. Ez a különállás szintén csak rövid ideig tartotta magát és azóta zavartalanul működhet az egységbe forrt hitközség. A templomba Seltmann Lajos főrabbi megválasztásával (1879) vonult be a magyar hitszónoklat, amely 1902. közgyűlési határozattal kizárólagossá vált. 1875–82-ig Deutsch Lipót, ettől kezdve 1911-ig Beregi Lajos a hitk. elnöke. Ő alatta építették újjá a templomot. 1911-től Anisfeld Sándor volt a hitközség elnöke, aki 1926. bekövetkezett halála előtt 20 hold szántóföldet hagyott papi jövedelemül a hitközségre. A H.-i zsidóság több kitűnőséget adott a hazai kultúrának, tudóst, művészt, politikust egyaránt. Legismertebbek: Heitler Moritz bécsi orvostanár, Sándor Pál orsz. képviselő, Kallós Ede* szobrász, Vásárhelyi Domokos közigazg. bíró, Wittmann F. műegy. tanár, Vajda Béla, losonci főrabbi, stb. A világháború teljesen kiforrott magyar szellemet talált ebben a nagy alföldi hitközségben, amely arányszámát meghaladó katonát adott az országnak és külön hadikórházat tartott fenn 1914–1917-ig a Chevra és Nőegylet támogatásával. 29 tagja elesett. Történeti életének legszomorúbb periódusát a proletárdiktatúra alatt szenvedte át, mikor a hitközség három tagja kivégeztetett. 1919 ápr. 26-án kivégezték Weisz Mihály bornagykereskedőt, a fiát: Weisz Henriket és Havas Henrik mozgófényképszínház tulajdonost. A törvényes orsz. helyreállítása után megfélemlítettek a vértanuról és a mozijogot családjától elvették. Áldozatot követeltek a román megszállás alatt is, mikor Strasser Gábor iparossegédet végezték ki 1919 júl. ban. A konszolidáció visszaállította a normális állapotokat és most már csak a kedvezőtlen gazdasági helyzetet színyli a hitközség, amely ezidő szerint a következők vezetése alatt áll: Seltmann Lajos főrabbi, Szemző Miksa elnök, Steiner Ferenc alelnök, Dániel Jenő, Weisz Miklós, Reich Ede városi főmérnök, Sándor Jenő,

Goldmann Mór, Biró Gábor, Bárány Béla, Klein Miksa, Kertész Sándor előljárók. Steiner Ferenc a Chevra Kadisa, Bleyer Antalné a Nőegylet elnöke.

Hoffer Armin, rabbi, szül. Gyöngyösön 1870 márc. 14. 1885–95-ig a budapesti rabbiképző növendéke volt. A bölcsészdoktori oklevelet 1894. szerezte a budapesti egyetemen, rabbi 1896. avatták. 1896-ban Szentesre került főrabbinak. 1902 óta veszprémi főrabbi. A Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet vezérelőbizottságának 1915 óta tagja, felső tanfolyamának 1926 óta óradadó tanára, ahol szertartástant és Talmudot ad elő. 1928-ban a szeminárium rendes tanárának nevezték ki. A talmudi tudományok egyik elismert tekintélye. Értékes irodalmi munkásságot fejt ki és minden értekezése mélyreható alaposágról tanúskodik. Egyik legkorábban megjelent műve: *A Szentírás hermeneutikus normáiról* (Budapest 1894.) Cikkei a *Hacofeban*, a *Magyar Izraelben*, a *Múlt és Jövőben*, az *Egyenlőségben*, az *Orsz. Egyetértésben*, a *Blau Emlékkönyvben* és a *Zsidó Évkönyvben* jelentek meg. F. D.

Hoffmann, I. Dávid, tanár teológus, a Hildesheimer Rabbiszeminárium rektora, szül. Verbón 1843 nov. 24., megh. Berlinben 1916 körül. Atyja dáján és kiváló talmudtudós volt. H. a pozsonyi jesiván volt a Kszáv Szófer tanítványa, majd a bécsi és berlini egyetemeken keleti nyelveket tanult, melyekből 1871. doktortúst tett. Előbb Frankfurtban, 1873 óta Berlinben volt tanár, majd rektor. Főbb művei: *Mar Samuel, Rektor der jüd. Akademie zu Nehardea in Babylonien* (1873); *Die erste Mischna und die Kontroversen der Tanaim* (1882); *Der Sulchan Aruch und die Rabbinen über das Verhältnis der Juden zu Andersgläubigen* (1885); *Zur Einleitung in die halachischen Midraschim* (1885); *Die neueste Hypothese über den pentateuchischen Priesterkodex* (1880); *Der Schulchan-Aruch* (2. Ausg. 1895); *Mischna-Ordnung Nesikin, übersetzt u. erklärt, mit Einleitung* (1893–97); Szerkesztette a *Magazin für die Wissenschaft des Judentums* c. folyóiratot Berlinrel közösen 1876–93-ig, azonkívül az *Israelitische Monatschrift*et 1884–95-ig és a *Jüdische Presse* irodalmi hetimellékletét.

2. **H. Ilona**, festő, szül. Budapesten 1869., megh. u. o. 1914. Lenkei Henrik költő felesége. Tanítónőnek készült, de csakhamar festői tanulmányokkal foglalkozott. A Műcsarnok gyakori kiállítója volt. Főleg csendéleteket és arcképeket festett.

3. **H. Mihály Miksa**, pénzügyi szakíró, szül. Nagyatádon 1861. Miután kereskedelmi iskolát végzett, közigazgatási szolgálatba lépett és több évig vidéki községekben segédjegyző volt. 1890. Budapesten megalapította az Adóügyi Szaklap c. hetilapot, amelyben adó- és illetékügyekre vonatkozó számos cikke és tanulmánya jelent meg. 1899-ben a királyi tanácsosi címet kapta. Vagy harminc önálló pénzügyi, főképen adóügyi munkát írt. Szerkesztette és kiadta az Adóügyi Zsebnaptárt, amely évenként jelent meg.

4. **H. Mór**, pedagógus és pedagógiai író, szül. Devecseren 1843., megh. Budapesten 1916. A tanítóképző elvégzése után 1875–1902. a nagy-

kanizsai állami polgári iskolán a magyar és német nyelvet tanította, közben pedig a Zala c. politikai hetilap szerkesztője is volt. 1902-ben nyugdíjaztatta magát és Budapestre költözött. Magyar és német folyóiratokban számos irodalmi, esztétikai és pedagógiai cikket tett közzé. Magyar és német nyelvtanai nagyon népszerűek voltak. Lefordította Ditter híres német pedagógus *A nevelés és oktatás története* c. művét (1872); önálló műve: *Egy úrikastély titka* (regény 1874).

5. *H. Mose József*, rabbi, szül. Dunaszerdahelyen 1843. Eleinte kereskedelemmel foglalkozott, 1882. megválasztották Pápán rabbi-helyettesnek, itt 1906-ig működött, 63 éves korában a Szentföldre vándorolt. Aszkéta életet élt és kabbalával is foglalkozott. Kézirataiból eddig egy kötet jelent meg *Mé beér májim chájim* címmel. F. D.

6. *H. Mózes Dávid*, rajeci rabbi, szül. Vágújhelyen 1824., megh. Rajecen 1892. Előbb Ungarisch-Brodban működött. Jelentékeny tudós volt. Művei: *Sibólim* (1876); *Elisa ben Abújah* (I–II. 1880), amelyek feltűnést keltettek s a haladó irányú tudósok támadását vonták maguk után. Halála után kiadott főműve *Rábósz Machsóvosz* c. jelent meg (Wien 1893). T. I.

Hőgyész, nagyk. Tolna vm. 3740 lak. A zsidó hitközség 1780 körül alakult. Az első alapítók a Ransburg-, Weisz- és Herzl-családok voltak. Az első rabbi, akiről tudomásunk van, Kohn Ábrahám volt (megh. 1810–12.). Utána pedig Wolf Boskowitz bonyhádi rabbi ajánlatára Goitein Benedek (l. o.) balassagyarmati rabbi-ülnököt választották meg (megh. 1842.). Halála után fia Goitein Hirsch követte, aki a nagyhirű Hirsch Heller bonyhádi rabbinak volt a tanítványa és előzőleg Szt.-Andráson működött (megh. 1859.). Utódja fia Goitein E. M. volt. Ő is haláláig, 1902-ig működött. Ekkor a rabbiséket fia, Goitein I. Salamon foglalta el, aki jelenleg is a hitközség rab-bija. 1815-ben építették a templomot, amelyhez a telket és az építéshez szükséges téglák egyrészét gróf Apponyi György adományozta. 1861. létrejött az elemi iskola, amelyben a magyar nyelvet csak 1875. rendszeresítették. Az iskolának 30 tanítványa van s a tantestület tagjai a következők: Drach Klementin világi tanító és Reichmann H. hitoktató. A Chevra Kadisa alapításának ideje ismeretlen, míg a Nőegylet 1890 körül létesült. 1899-ben Fuhrmann Simon alapítványt létesített a hitközség támogatása és szegény lányok kiházasítása céljából. Az alapítványt egy 12–15000 pengő értékű ház képezi. 1881-ben a tagok egyrésze kivált az anyahitközségből és külön, orthodox hitközséget alapított, azonban 1886. az anyahitközség is az orthodoxiához csatlakozott, amikor a különváltak újra egyesültek vele. A XIX. sz. végéig a hitközség több mint 100 taggal bírt és jelentékeny anyakönyvi területe volt, mivel a dombóvári kerület is hozzá tartozott. 1886-ban Dombóvár külön anyakönyvi kerületet kapott és 1896. a H.-i rabbiságtól is elszakadt, ami a hitközség fejlődésére káros hatással volt. A hitközség lélekszáma 300, családszám 65, adófizető tag 59. Foglalkozásuk: 28 kereskedő, 10 más szabadpályán, 8 iparos, 3 nagykereskedő, 2 nagyiparos, 2 gazdálkodó, 2 magántisztviselő, 2

magánzó, 1 orvos, 1 tanító és 1 munkás. 5 közadakozásból él. A hitközség évi költségvetése 9500 pengő. Anyakönyvi területéhez tartoznak: Murga, Felsőnána, Duza, Csibrák, Mimsi, Kéty és Kalazná. A háborúban 46-an vettek részt, akik közül 7-en hősi halált haltak. A gyáripár terén fontos szerepet tölt be Gottlieb József téglagyára és Weltmann Lajos börgyára. A hitközség mai vezetősége: Goitein I. Salamon rabbi, Weisz Jenő, Ransburg Ede, Strausz Jakab, Schwartz Sámuel és Gottlieb Lajos előjárók.

Holdáldás, l. *Birchász levónó*.

Holder József, héber és jiddis költő, hírlapíró és műfordító, szül. Nagybooskón 1893. jan. 11. A héber irodalomban egyidőben jelentkezett Hammeiri (Feuerstein) Avigdorral (l. o.). Később főleg jiddisül írt. Vérteli lírikus és az egyetlen igazán érdekes jiddis író, akit Magyarország adott. A héber irodalomban is jelentős munkásságot fejtett ki. Poétikus prózai műveit és verseit a héber napilapok és folyóiratok közül a Háolóm (London), Háceflra (Varsó), Hámicpa (Krakkó), Al Hámis-már (Jeruzsalem) stb., jiddis írásait a Zukunft (New-York), Vilnauer Tag, Lemberger Tag, Vorwärts (New-York), Jüdisches Tageblatt (New-York) stb. közölte. Máramarosszigeten Jüdische Zeitung c. 1920. jiddis lapot szerkesztett. Költményei Vilnában jelentek meg *Oft singt sich* (1928) c. alatt kötetbe gyűjtve. Számos magyar írást fordított héberre és jiddisre. Sajtó alatt lévő jiddis fordításai: *Die Tragedie funm Menschen* (Madách: Az ember tragédiája), *Leviatan* (Ujvári Péter drámája), *Gojlem will Mensch weren* (Kaczér Illés: Gólem ember akar lenni), *Neue ungarische Lirík* (modern magyar költők antológiája). Számos verse megjelent magyarul Somlyó Zoltán, Bródy László, Vör Andor, Patai József, Szegedi István stb. fordításában. H. Ady Endre egyik leghivatottabb fordítója. B. L.

Holics (*Holič*, Cs.-Szl.), 5593 lak. Régente fontos kereskedelmi úton fekvővén, már a XVII. sz.-ban is laktak ott zsidók. (V. ö. *Cemach Cedek* 23. sz.). Az 1678-iki nyitramegyei összeírás szerint akkor zsidó vámbérlő is lakott ott. A XVIII. sz. elején a H.-i és a sasvári zsidók sokat szenvedtek földesuraik (Czoborék) és a kurucok zaklatásától. 1736-ban hivatalosan 40 zsidó családot írtak össze, ekkor valamennyien báró Gudenus védelme alatt állottak. 1746-ban már 50 család lakott ott. Ez évben Ferenc császár birtokába került és a zsidók helyzete tetemesen javult. Élénk kereskedést űztek Morva- és Magyarország közt, jómódúak lettek és saját házaik is voltak. Hármán közülök a jezsuitáktól, az esztergomi káptalantól és a kapucinusoktól kaptak egy-egy mézsárszéket bérbe. 1752-ben a zsidó családok száma már 62-re emelkedett. Ekkor a hitközség összes kiadásait a gabellából fedezte, pedig a font hús és az ites bor után csak egy-egy obulust = $\frac{1}{2}$ krajcárt fizettek a fogyasztók. Első ismeretes rabbijuk: Lebl Áron (1752). Utána következnek: Jakob Mózes (1765); Straszniec v. Dresnicz Juda (1781). Egyidejűleg volt ott mint maggid Freistadtl Áron a Besz Áron szerzője (l. *Holicser Áron*); Kuttentplan József, Perlesz Mózes 1820–1822, Beck Ábrahám megh. 1851, Pollach N. M. B.

Holitscher, 1. Áron, rohonci rabbi, a XVIII. sz.-ban, szül. Galgócon. Előbb Holicsen volt dáján, majd Rohoncon rabbi. 1786-ban kiadta *Bész Áron c. agadikus munkáját* (Sulzbach 1786). Később Palesztinába vándorolt ki s u. o. halt is meg.

2. **H. Artur**, német író, szül. Budapesten 1869 aug. 20. Sokat utazott és Amerikát éppen úgy ismeri, mint a Keletet Irt novellákat, regényeket, tírtirajzokat szocialista-pacifista szellemben. Számos német nagy lap és folyóirat munkatársa. Főbb művei: *Leidende Menschen* (1893); *Weisse Liebe* (1896); *Das andere Ufer* (dráma, 1901); *Charles Baudelaire* (1905); *Leben mit Menschen* (1906); *Geschichten aus zwei Welten* (1914); *Das amerikanische Gesicht* (1918); *Reise durch das jüdische Palestina* (1922); *Gesang an Palestina* (1922); *Ekstatische Novellen* (1923). s. R.

3. **H. Farkas**, filantróp, szül. Óbudán 1797., megh. Pesten 1859 febr. 5. 15 éves korában önállósította magát és nagy vagyona tett szert. 1848-ban végrendekezett, nagy alapítványokat létesített és 45,000 forintot kamatjaival együtt különféle jótékony célra a Pesti Izr. Hitközségre hagyott. Később ezt az összeget nagymértékben gyarapította. H. tagja volt a fővárosi képviselő-testületnek, a Magyar Lloyd Társulatnak és a pesti hitközség előjáróságának.

4. **H. Fülöp**, író, szül. Pesten 1822 aug. 19. Megh. Alagon. Atyja gyáros volt s őt is kereskedőnek neveltette Bécsben. Több iparvállalat tulajdonosa volt és azonkívül Alagon volt birtoka, ahol visszavonulása után több művet írt. Nemzetgazdaságtani munkája: *Die oesterreichische Nationalbank und ihr Einfluss auf die wirtschaftlichen Verhältnisse der Monarchie* (1875). Ezenkívül a magyar életből vett több drámát és regényt írt. Ilyenek: *Jon Banne Fortunas* (1882); *Erzählungen* (1884); *Gedanken und Gestalten* (versek, 1887); *Krone und Leyer* (dráma, 1888); *Skanderbeg* (dráma, 1890); *Carols Weltreisen und Abenteuer* (1892); *Der letzte König von Polen* (1893); *Splitter und Balken* (versek, 1895); *Die tolle Martha* (dráma, 1895); *Neues Leben* (színmű, 1895). s. R.

Hollaender Hugo*, orvos, szül. Budapesten 1876 aug. 16. A budapesti egyetemen tanult, majd a belügyminisztérium közegészségügyi osztályán lett bakteriológus, később felügyelő. Pécsi Dani főorvossal együtt megalapította az ingyenes Budai Ambulatoriumot, melynek, valamint az állami tüdőgondozó intézetnek igazgatója lett. Kiváló orvos volt; az emberi nyirokban élősködő állati parazitában, a Lymphocytozoon hominisban ő ismerte fel a golyvás betegségek okozóját. Munkatársa volt több hazai és külföldi orvostudományi folyóiratnak, ahová főképp a rak- és tüdővész gyógyítása és az orvosi kémia körébe vágó tanulmányokat írt. Főbb művei: *A malária-kérdés jelen állása* (1912); *A malária elterjedése Magyarországon* (1907); *Die Pathochemie des Diabetes*. Sz. G.

Holländer, 1. Leó, a 48-as magyar honvédség főhadbiztosa, a magyar zsidó közügyek egyik legérdemesebb harcosa, H. Márk (l. o.) fia. Szül. Eperjesen 1806 ápr. 11., megh. u. o. 1887

jún. 5. Atyja gondos nevelésben részesítette. Zsidó tanulmányai mellett az eperjesi kollégium gimnáziumát végezte. Jogi pályára készült, de minthogy ezen a pályán zsidó létére nem érvényesülhetett, tanulmányait abbahagyta. Atyja, aki a sárosmegyei zsidóság főnöke volt, 1830. hivatalában magához vette, majd tiszttét reá ruházta át. H. minden idejét, buzgalmát s vágyonát arra szentelte, hogy a magyar zsidók polgárosodását és művelődését elősegítse. 1840-ben deputációt vezetett a pozsonyi országgyűléshez és a magyar zsidók egyenjogosítását kérte. A szabadságharc kitörésekor két fiával együtt önként lépett a honvédek közé. Közvetlen környezetébe került Kossuth Lajosnak, aki felismerve nagy képességeit, őrnagyi rangban, főhadbiztosnak nevezte ki. H. volt a hadrakelt 48-as magyar honvédség élelmezési, ruházási és elhelyezési ügyeinek legfőbb vezetője és a honvédelmi minisztérium gazdasági osztályának irányítója. Résztvett Komárom várának védelmében. A vár kapitulációjának feltételei megemelték ugyan az emigrációtól, de a politikai rendőrség minden lépését ellenőrizte. Magyarország új alkotmányos korszakában ismét nagy szerep jutott H.-nak. Tevékeny része volt az egyenjogosítás tárgyában 1861. tartott országos zsidó értekezleten. A kongresszust (l. o.) megelőző 1868. februári konferenciára Eötvös József őt is meghívta. A kongresszusnak (l. o.) korelnöke volt és résztvett a budapesti Rabbiképző megalapításában is. Mint a 13-ik községkerület és az eperjesi hitközség elnöke, nagy érdemeket szerzett a sárosi zsidóság kulturális és hitéleti fejlesztésében. Rendületlen szószólója volt a zsidóság haladásának. Gr. Zs.

2. **H. Márk**, Sáros vm. zsidó-főnöke, szül. Tarnopolban 1760 körül. Az első zsidó Eperjes szabad kir. városában, mely a zsidók megtelepedése ellen a végsőkig tiltakozott. 1780-ban letelepült és ott 1789. üzletet nyitott, 1808. házat épített. Nagy vagyonán és még nagyobb befolyásán, amely az udvari kancelláriáig elért, megtörtött a céhek és a városi polgárság állandó tiltakozása letelepedése ellen. H. a megyei zsidóságnak patrónusa volt. Megyei zsidó-gyűlést hívott össze 1806. Eperjesre, amely a megye zsidóságát három kerületben megszervezte és H.-t megyei zsidó főnöknek (*ros medina*) választotta meg. Az ország zsidóságának felkérésére és képviselőtében többször közbenjárt a pozsonyi országgyűlésnél és a bécsi udvarnál, különösen a birtokbérletek elvonása és a borkereskedelemről való eltiltás ügyében. Az éhínség idején a sárosmegyei zsidókra kirótt külön zsidó-adót sajátjából váltotta meg. Nagy befolyását az ország egész zsidósága állandóan igénybe vette az udvarnál való közbenjárására és H. úgyszólván minden országos zsidókérdésben hittestvéreinek oltalmazójaként szerepelt. A. T.

Holló Gyula, orvos, szül. Temesvárott 1890 okt. 23. A budapesti tudományegyetem elvégzése után rövid ideig külföldi klinikákon dolgozott. Hazatérve az Erzsébet-királyné Szanatórium, majd a Charité Poliklinika főorvosa lett. Főleg a tuberkulózissal foglalkozik, illetve a tuberkuló-

zis keletkezésével és diagnosztikájával. Dolgozatai külföldi és magyar szaklapokban jelentek meg. Nagyobb munkái: *Juvenile Tuberkuloseformen bei Erwachsenen* (Berlin); *A felnőttkori krónikus tüdőgumókór diagnosztikai és klinikai kettőszelése* (német nyelven is). V. A.

2. **H. Márton**, író és hírlapíró, szül. Tiszalökön 1872. A budapesti egyetemen filozófiát, majd jogot hallgatott. Azután hírlapíró lett és belépett a Pesti Napló szerkesztőségébe. Később a Budapesti Naplónál, majd A Napnál dolgozott. Közben a Magyar Estilapban, a Politikai Hetiszemlében, az Új Időkben, A Hétben jelentek meg írásai. *Talált történetek* címen elbeszéléskötete jelent meg. Lefordította Lagerlöf Zelma, Gösta Berlingjét; Barbusse Világosságát; Hermann Bang Ofensége c. kis regényét és Thomas, *Nevelés a családban* c. pedagógiai tanulmányait. Sz. G.

Hollós-Heller Ödön, festő, l. Heller Ödön.

Homonnai Albert, drámaíró, szül. Temesvárott 1882. megh. Budapesten 1911. Középiskolai tanulmányainak elvégzése után a budapesti tudományegyetemen filozófiát hallgatott. Erős színpadi tehetség volt és korai halála nagy reménységektől fosztotta meg a magyar drámairodalmat. Első drámáját, *Az ifjú Csokonait* amely pályadíjat nyert, a debreceni színház mutatta be 1906. A Magyar Színházban került színre 1910. *Gyges és Tüdo* c. görög tárgyú, de minden ízében modern drámája. 1919-ben jelent meg az oberammergaui passziójátékokról szóló érdekes könyve (*Oberammergau*). *Kagylógyöngyök* címen adta ki verskötetét. Sz. G.

Honol. A középkori Pozsonyban élt és neve egy perrel kapcsolatban vált ismertté, amelyben maga Nagy Lajos ítélkezett. Egy tűzvész idején Kudleb pozsonyi polgár betört H. égő házába és azt a maga családtagjainak segítségével kirabolta, azonkívül H. feleségét erőszakosan letartóztatta, végül a házat több pozsonyi polgár segítségével lefoglalta és lepecsételte. H. megtorlást és elégtételt kért a pozsonyi hatóságtól, de hiába, bárha erre Nagy Lajos rendelkezése is utasította a várost. H. erre közvetlenül a király elé vitte peres ügyét. Lajos király, noha a zsidókkal szemben a vallási türelmetlenséget sohasem adta föl, az ilyen ügyekben nem ismert elfogultságot. 1371-ben Simon mestert, az ország báróinak egyikét, az akkori országos zsidóbíró, János tárnokmesterrel együtt Pozsonyba küldte. A tények kivizsgálása után Lajos elé terjesztették az adatokat, aki az ország főpapjaival és báróival tanácsot tartott és Kudleb vádlottat, valamint cinkostársait fogságbüntetésre és elégtételadásra ítélte. Egyben elrendelte, hogy az ítéletet, a városi hatóság megbízhatatlansága miatt, Pozsony-megye alispánjának és a káptalan által kiküldendő hivatalos megbízottnak jelenlétében kell végrehajtani. H. a királyi ítéletet hitelesen lemásoltatta és az eredetijét a káptalannál letétbe helyezte, mert a rossz közbiztonsági viszonyok miatt nem merete magánál tartani. U. L.

Honfoglalás előtti zsidó temető. A soproni zsidóság, sérelmeinek orvoslása végett 1526. headványt intézett a város hatóságához és ebben ősi jussának bizonyítására, temetőjére hi-

vatkozik. Ennek a temetőnek már 1526. sok százéves története volt. Egyes sírkövek — a feliratok tanúsága szerint — hatszáz évvel azelőtt kerültek a temetőbe. Sopronban tehát már a honfoglalás előtt is laktak zsidók és a IX. sz.-ban már saját temetőjük volt. U. L.

Hönig, 1. Ábrahám, zsolnai rabbi, szül. Mianván, ahol atyja, a későbbi híres nyitrai rabbi, H. József működött. Jellinek-nél tanult a bécsi Béz-Hamidrasban, az egyetemen pedig filozófiát doktorátust tett. Még fiatal korában megcáfolta rópiratban egy katolikus papnak a zsidóság ellen irányuló kirohanásait. Ennek címe: *Die Broschüre des Herrn Gabriel Paulik, Pfarrer zu Tótmezyer, aus alten und neuen Quellen, kritisch beleuchtet* (Neutra, 1873). H. fiatalon halt meg.

2. **H. Adolf**, orvos, szül. Budapesten 1881 aug. 12. Az egyetem elvégzése után a szemészeti klinikán volt tanársegéd Grósz professzor mellett. A háború alatt a második hadsereg 400 ágyas szemkórházát vezette Lembergben. Sok ezer operációt végzett itt s szolgálatai elismerésül számos kitüntetésben részesült. 1920 óta a Bródy-kórház szemészeti osztályának vezető főorvosa. Hazai és külföldi lapokban sok tudományos cikke és értekezése jelent meg. Nagyobb munkája: *Tanulmányok az accommodatio köréből* (Budapest 1911). V. A.

3. **H. Dezső**, építész, szül. Orován 1878., megh. Budapesten 1927. Építészeti tanulmányait a budapesti műegyetemen végezte. Mint a főváros műszaki főtanácsosa számos középületet tervezett. Ezek között a legnevezetesebbek: a Szent István és Új Szent János kórházak; az őrnagy-utcai iskola; a Fertőtlenítő Intézet; az V. és VI. kerületi előljáróságok épületei, továbbá sok magánépület. A világháború alatt Bárczy polgármester megbízásából több járványkórházat is tervezett. F. B.

Honti, 1. Nándor*, festő, szül. Budapesten 1878. Középiskolai tanulmányainak elvégzése után Münchenben, Nagyváradon, majd Párisban tanult. 1902-ban New-Yorkba ment. H. jeles plakátfestő, illusztrátor és litografus is. F. B.

2. **H. Rezső***, tanár, nyelvész és irodalomtörténész, szül. Budapesten 1879. Tanulmányait a budapesti és több külföldi egyetemen végezte. Filozófiai doktorátust és középiskolai tanári oklevelet szerzett. Főműve: *Italianische Elementargrammatik* (Heidelberg). Az olasz és spanyol nyelv és irodalom körébe vágó értekezései közül a legfigyelemreméltóbbak: *Dante*; *Foggazzaro*; *Fr. Nomi*; *Jacopone da Todi*; *Az olasz kiejtésről*. Igen sok olasz, francia és orosz művet fordított magyarra. S. B.

Horn, 1. Antal*, publicista, H. Ede politikus öccse, szül. Vágújhelyen 1834., megh. Budapesten 1906. Pesten végezte a gimnáziumot. 1849 július hónapjában, mikor az osztrák csapatok Haynau vezérletével bevonultak a fővárosba, belépett a honvédseregbe és főképpen a szőregi és temesvári csatákban tüntette ki magát. Temesvárott hadifogságba került és büntetésből besorozták a 61. gyalogezredbe. Hat évig kellett szolgálnia, míg 1856. őrmesteri ranggal kiszabadult. Bátyjához, H. Edéhez ment Párisba és mellette

széleskörű hírlapírói tevékenységet fejtett ki. A Journal d'Économistesba sok cikket írt Magyarország politikai, gazdasági és kulturális viszonyairól. 1859-ben Pétervárra hívták az ottani francianyelvű napilaphoz, a Journal de St. Petersbourghoz. E lapnak 1871–90. szerkesztője volt. Ekkor visszatért Budapestre, ahonnan több külföldi lapot tudósított.

2. **H. Ede**, nemzetgazdász és helyettes államtitkár, szül. Vágújhelyen 1825. szept. 25., megh. Budapesten 1875. nov. 2. Eredeti neve: Einhorn Ignác. Szülei rabbinak szánták, a nyitrai, pozsonyi és prágai teológiai iskolákban nagy világi tudást is szerzett és már pozsonyi tartózkodása alatt kezdett az Orient, az Allgem. Zeit. des Judentums és a Pressburger Zeitungban írogatni. Később Pesten a bölcsészeti fakultás hallgatója lett. Részt vett az Izraelita Magyarító Egylet alapításában és kialakításában. Diósy Mártonnal és Szegfy Mórral együtt szerkesztette az egylet által 1848. kiadott Első Magyar Zsidó Évkönyvet. Egy évvel előbb (1847) írta *Zur Judenfrage in Ungarn* c. röpiratát. Ugyanakkor alapította a radikális zsidó reformközséget, melynek templomában (a Valero-udvaron) az első hitshónok volt. Egyben szerkesztette a Der ung. Israelit (l. o.) c. rövidéletű hetilapot. A szabadságharc mozgalmában szívvel-lélekkel részt vett, lelkesítő beszédeket tartott és tábori lelkeszként belépett Klapka hadseregébe. Komárom átadása után menekülnie kellett. Eleinte Lipcsében tartózkodott 1850–51., hol csak irodalommal foglalkozott és ekkor vette fel az Eduard H. nevet. 1852–56. Brüsszelben élt, hol jelentékeny nemzetgazdasági munkákat adott ki. Az első világkiállítás alkalmából, mint német ujságok levelezője, Párisba ment és ott le is telepedett. Munkatársa lett a Journal des Débatsnak. 1863-ban részt vett a L'Avenir megalapításában és szerkesztésében. Ekkor már kiváló nemzetgazdász hírében állott; többször hazahívták, de csak 1869. engedett a hívásnak. Pozsonyban választották először magyar képviselőnek. Budapesten alapította a rövidéletű Neuer Freier Lloyd c. napilapot. 1875-ben kinevezték kereskedelmi államtitkárhelyettesnek, néhány hónappal később meghalt. Nagyon termékeny politikai és közgazdasági író volt. Budapest székesfőváros utcát nevezett róla. M. B.

3. **H. Emil***, történetíró, műfordító, bankár, H. Ede politikus fia, szül. Párisban 1858. Tanulmányait Budapesten és külföldön végezte. Eleinte technikus volt. Atyja halála után H. elhagyta Magyarországot és Párisba költözött, ahol 1885 óta önálló banküzletet vezetett. Emellett széleskörű irodalmi tevékenységet fejtett ki és nagy érdemeket szerzett a magyar irodalomnak és történetnek francia nyelven való ismertetése körül. Ez érdemek elismeréséül a Magy. Tud. Akadémia 1914. megválasztotta külső tagjának. Több francia folyóiratban ismertetéseket közölt a magyar szellemi életéről. Franciára fordította Mikszáth Kálmánnak *Jó palócok* c. elbeszéléseit (1890); Jókainak *Sárga rózsza* c. regényét (1895) és Rákosi Viktornek *Az én falum* c. elbeszélő művét (1895). Francia nyelven megírta a magyar történet több kimagasló alakjának alapos és

amellett színes életrajzát. Közülük első sorban említendő: *Saint Etienne*; *Le christianisme en Hongrie*; *Sainte Elisabeth* (magyarul Rada István fordításában megjelent *Magyarországi Szt. Erzsébet élete* címmel); *François Rákóczi II. prince de Transylvanie*; *Une nièce de Sainte Elisabeth: la bien heureuse Marguerite*; *Influence sociale de Sainte Elisabeth de Hongrie*.

4. **Ödön***, katonai író, H. Ede fia, szül. Párisban 1864. Atyja halála után nagybátyjához, **H. Antal** (l. o.) publicistához került Szt. Pétervárra, ahol a gimnáziumot végezte. 1881-ben visszatért Magyarországra és 1885 óta a Ludovika Akadémián volt az orosz nyelv tanára. Katonai cikkei a Ludovika Akadémia Közlönyében jelentek meg. Szerkesztette a Katonai Lapokat és írt egy orosz nyelvtant magyar nyelven katonák számára.

Horovitz, 1. H. Dávid, rabbi, megh. Boldogasszonyban 1825., ahol 1812 óta működött, mint Ullmann Salom (l. o.) utóda. Előbb a bajorországi Flammiban volt rabbi. Atyja **H. Cevl** lisszai rabbi volt. a *Machné Levi* szerzője, nagyatyja pedig **H. Pinkász** frankfuti rabbi, a *Hafló* c. mű híres szerzője. H. sajtó alá rendezte a *Szifré* új kiadását (Sulzbach 1802). Fia volt **H. Lázár** bécsi orthodox főrabbi, a *Jad Eleazar* szerzője. (V. ö. Stein, Magyar Rabbik). T. I.

2. **H. Jenő**, szocialista politikus, szül. 1877. Még mint jogász került a munkásmozgalomba, ahol a párt, majd a Kerületi Munkásbiztosító Pénztár titkára lett. A proletárdiktatúra alatt az Orsz. Hadigondozó élére került. Munkatársa a Népszavának és a Szocializmusnak. Számos füzetet írt és sok tudományos munkát fordított. Közkezen forog *Idegen szavak magyarázata* c. könyve. Lefordította Blos, *A francia forradalom története* c. művét. T. Zs.

3. **H. József**, rabbi, szül. Ágon (Bars vm.) 1880. febr. 5. 1894–1906-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1905-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1907. pedig rabbivá. Négy évig Karánsebes rabbija volt, 1911 óta pedig szombathelyi főrabbi. Munkája: *Juszuf al Baszir al Kitáb al Muchtavi* (Budapest 1905). F. D.

4. **H. Lipót**, festő, szül. Rozgonyban (Kassa mellett) 1839., megh. Bécsben 1917. Benczúr mellett a múlt század utolsó évtizedeinek legjelentékenyebb magyar arcképfestője. Régi zsidó családból származott, melyből sok híres ember, rabbi, író került ki. Ifjúságát Kassán töltötte és rajzolni is ott kezdett Klimkovics Béla kassai életképfestőnél, később a bécsi akadémián tanult. Már az Akadémia kiállításain (1858) feltűnt tanulmányfejeivel. 1863-ban a párisi Salonban mention honorablet nyert. Mintegy nyolc évi párisi tartózkodás után 1868. Varsóban telepedett le, hol a már Párisban megkezdett *Jeruzsálem pusztulásának emléknappja* (zsinagógában imádkozó zsidók) képét eredeti zsidó típusok után festette meg. A kép az 1873-iki bécsi világkiállításon kitüntetésben részesült. Itt más zsidó-tárgyú képet is festett: *Talmud tanítás* (Windisch-Graetz Erzsébet hercegnő tulajdonában), ezenkívül az *Elsőszülött* c. zsánerképét (Fülöp szász Coburg-gothai herceg tulajdonában). Varsóban csakhamar a lengyel arisz-

tokrácia legkeresettebb arcképfestője lett: a 70 éves *Sapieha* hercegnő, egyik legjobb arcképe (nagy díj az 1885-iki budapesti kiállításon, Bécsben 1888. nagy aranyérem). 1893-ban végleg Bécsben telepedett le, hol az udvar és az előkelő körök arcképfestője lett. 1905-ben a Nemzeti Szalonban rendezett gyűjteményes kiállítást arcképeiből. A millenáris kiállításon *Groeben* grófnő arcképével a nagy aranyérmet nyerte el. I. Ferenc József a III. osztályú vaskoronarendet, 1899. pedig a Pro litteris et artibus kitüntetést adományozta neki, azonkívül tanári címet is kapott. I. Ferenc Józsefet háromszor festette le. Külföldi és magyar kiválóságokat ábrázoló arcképei: *Radziwil hercegnő*, *Potocka grófnő*, *Mendelsohn-Bartholdy asszony*, *Dr. Loew Antonné* (Bécs), *Selma Kurz* operaénekesnő, *Arany János* (a költő halála után 1887), *Jókai*, *Görgey*, továbbá két legkiválóbb arcképe, *Pulszky Ferenc* (1890, ma a Szépművészeti Múzeumban, 1893. Bécsben a Karl Ludwig éremmel kitüntetve) és *Tisza Kálmán* (1894, ma a Magyar. Tört. Arcképcsarnokban), *Trefort* miniszter, *Stiller* orvostanár és neje, *Hatvany-Deutsch Józsefné* (1888), lovag *Léderer* (1899). H. arcképei kezdetben kolorisztikus hatásokra törekedtek (*Sapieha hercegnő*), később minden külső hatásról lemondva, a legpuritánabb egyszerűséggel ábrázolták teljesen egyszerű hátterek előtt modelljeik belső karakterét.

F. B.

5. *H. Lipót Lázár*, pedagógus, szül. Újvidéken 1799., megh. Szegeden. Szófer Mózes tanítványa volt Pozsonyban, ahol az evang. kollégium tanáraitól világi tárgyakat is tanult. Később Prágában tanult, majd visszatért Pozsonyba, ott leányiskolát létesített, de ezt az 1848. pogrom feldúlta. Ezután Paduában lett nevelő, két év múlva azonban ismét visszatért Pozsonyba, ahol iskoláját felépítették. Pozsonyi működése alatt Mária Dorottya főhercegnő hetente háromszor hallgatta H. bibliamagyarázó előadásait a főhercegi palotában. Itt működött, nagy tiszteletnek örvendő 1857-ig, amikor nyugalomba vonult és Szegedre költözött, ahol a Ben Chananja munkatársa volt. *Benosz Cion* és *Bész Jaakov* c. tan-könyveit részben magyarra is lefordították. Egyéb művei: *Humoristisches Triumvirat* stb. *Eine Sammlung humoristischer Aufsätze* (1835); *Lachtauben* Eine Sammlung gemütlicher Aufsätze (1841); *Benjamin Kohn*. Ein Nationalgemälde aus dem Judentume (1847); 1848. *Eine Sammlung origineller Novellen* (1849); *Altes u. neues Judentum* (1852); *Der Kossizer Maggid* (1861) és ezenkívül számos novellája folyóiratokban.

8. *H. Márkus*, frankfurti rabbi, szül. Ladányban 1844 márc. 14., megh. Frankfurt a. M.-ban Régi talmudtudós családból származott s Verbón és Kismartonban tanult, az utóbbi helyen, Hildesheimer jesiváján; majd a bécsi, budapesti és berlini egyetemeken járt s Tübingenben doktorált. Előbb Lauenburgban, majd Gnesenban. 1878-tól Frankfurtban volt rabbi. Az itteni zsidóiskolák újjászervezése az ő műve. Egyik vezetője volt a Deutscher Rabbinerverbandnak, a jeruzsálemi Német-zsidó Árvaháznak

pedig elnöke volt. Számos hitszónoklatán kívül művei: *Maté Lévi* (héber nyelven a válasról, Frankfurt 1891); *A magyar zsidók eredetéről* (az Izraelita Közlöny 1869. évf.); *Zur Geschichte der jüdischen Gemeinde in Eisenstadt* (1869); *Jose b. Jose* (Jüd. Presse 1873); *Frankfurter Rabbinen* (4 részben, 1882–85); *Jüdische Ärzte in Frankfurt* (1886); *Die Wohltätigkeitspflege bei den Juden im alten Frankfurt* (1896); *Zur Statistik der jüdischen Bevölkerung im alten Frankfurt* (1886); *Die Frankfurter Rabbinerversammlung vom Jahre 1603* (1897); *Die Inschriften des alten Friedhofes der Israelitischen Gemeinde zu Frankfurt* (1901).

S. R.

Horschetzky Mór, orvos és filológus, szül. Bidsowban (Csehország) 1777., megh. Nagykanizsán 1859 nov. 7. Gyermekkorában Talmudot tanult, majd Bécsbe ment, ahol előbb filozófiát és matematikát, majd orvostudományt hallgatott. 1811-ben orvosdoktor lett és Nagykanizsán telepedett le, ahol, mint a szegények és a katonák ingyenes orvosa, tiszteletet és népszerűséget szerzett. Minthogy gazdagon nőtt, ingyen ellátta a zsidó iskolák igazgatását is, aggasztán koráig. Közben orvosi szaklapokba állandóan dolgozott, úgy, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1845. tagjává választotta. Állandó munkatársa volt az Allg. Zeitung des Judentums, az Orient és a Ben Chananja c. folyóiratoknak. Önállóan megjelent műve: *Dreizehntes Buch der jüdischen Antiquitäten des Flavius Josephus* stb. (Nagykanizsa 1843), melyet a kritika egyhangúlag megdicsért. Számos kézírata maradt a Palestina-archaeológia és geográfia köréből. Része volt a Zsidó Kézművelő egyesület alapításában 1841. s emellett Földművelő egyesület is tervezett. V. ö. *Ben-Chananja* 1860. 2. füz.: *Rosenberg*, Jahrb. d. isr. Gemeinden (1860); *Wertheimer*, Jahrb. d. Israeliten (1860).

Horvát, 1. Albert, mérnök, szül. Budapesten 1889. Tanulmányait a mainzi technikumon végezte. Feltalálta a Variograf nevű mintatervező készüléket. Drezdában él.

2. *Dezső*, rabbi, szül. Hosszúpályin (Bihar vm.) 1866 aug. 26. 1885–95-ig volt a budapesti Rabbi-képző növendéke. 1894-ben avatták bölcsezdoktorrá Budapesten, 1896. pedig rabbivá, 1897 óta a Pesti Izraelita Hitközség vallásánára. Munkája: *Jóél próféta fordítása és magyarázata* (1894).

F. D.

3. *Henrik*, költő és műfordító, szül. Kolozsvárott 1877. Főiskolai tanulmányait a budapesti, lipcei, straszburgi, berni és párisi egyetemeken végezte. Nagyváradon és Budapesten középiskolai tanár volt, közben a pedagógiai könyvtár könyvtárosa is. Jelenleg a Brassói Lapok irodalmi munkatársa. Elsőrangú német nyelv-művész, aki igen nagy érdemeket szerzett a modern magyar lírának mesteri nyelven való német tolmácsolásával. Hans Bethge nagy külföldi antológiájában (*Lyrik des Auslandes*) H. fordításában jelent meg több magyar költő java termése. Élénk feltűnést keltett és nagy propagáló hatással volt *Neue Ungarische Lyrik in Nachdichtungen* c. testes antológiája, amely az új magyar lírának pompásan átültetett, rep-

rezenáló gyűjteménye. Nagy értékűek német Baudelaire-fordításai is: Baudelaire, *Die Blumen des Bösen* és *Die Vorhölle*. Egész sereg franciából való versfordítása szerepel *Das junge Frankreich* és *Französische Lyrik* című antológiákban. Finom eredeti német verseket is írt, amelyek a *Berliner Tagblatt*, *Zeit*, *Morgen*, *Sturm*, *Kunst*, *Magazin für Littaratur* c. lapokban jelentek meg és amelyek közül többeket magyarra fordított Kosztolányi Dezső és Juhász Gyula. Próza fordításai is nagyon értékesek. Móricz Zsigmondnak több regénye és Molnár Ferencnek néhány színműve az ő fordításában került a német nyilvánosság elé. 1920 óta a Petőfi-Társaság kultagja.

Sz. G.

4. **H. Lipót**, közgazdász, a Magyar Általános Takarékpénztár elnöke, szül. Budapest 1875. Jogi tanulmányai befejezése után bankpályára ment. Belépett a Magyar Általános Takarékpénztárba, ahol gyorsan haladt előre. Apósa, Kronberger Lipót halála után igazgatóvá nevezték ki, majd a bank vezérigazgatója, végül elnöke lett. Közgazdasági téren szerzett érdemei elismerésüül kormányfőtanácsossá nevezték ki. Élénk publicisztikai tevékenységet fejt ki. Közgazdasági vonatkozású cikkei sűrűn jelennek meg a szak- és napilapok hasábjain.

V. A.

Hosánó rabbó, zsidó ünnep, szukkosz (l. o.) félünnepének ötödik napja, tisri (l. o.) hó 21. napján van. Nevét a lulavval való körmenetnél (l. *Hakofosz*) ismételt *Hosanná*-tól vette; e szó a 118. Zsoltárban fordul elő s «Ó segíts meg» a jelentése. A pálma-körülhordozási szertartás már a Makkabeus királyok idejében dívott, az Újtestamentumban tévesen a peszach előtti időbe helyezik (palmarum, virágvasárnap). A Talmud (Szukka 4.) bőven írja le a régi szertartást a «vízmerítés ünnepe» során. Liturgiái sajátosságai a következők: Megelőző éjszaka virrasztanak (l. *Tikun*), sok helyütt reggel a férfiak fürdőbe mennek (l. *Mikvo*), *sir hakovod* (l. o.). Sacharisznál (l. o.) mondják a 100. Zsoltárt, de a 19.-et is, *nismász* (l. o.) elmarad. Köznapi *tefilo* (l. o.) *jaále vejovó* beiktatva. Lulavlengetés egész halál, egész *kadis én kélohénu*. Egy Tórát (l. o.) vesznek ki a frigyszekrényből, mondják Isten 13 tulajdonságát és *ribonó sel olom imát*, mint ros hasónókor A *sémában kódós* helyett *kódós venóró*. *Gadlu, al hako, vejaazor*. Négy ferfit hívnak fel a Tórához, olvassák *Mózes II.* 29. fejezet 26—34. verseit, az utóbbi hatot a felhívott negyediknek megismételve. A muszaf *kedusó, naariccho* és *ádír ádirénu*. Majd valamennyi Tórát az emelvényhez állítják, miközben az ünnepi csokorral hét körmenetet tartanak (*hosánosz, hakofosz*). Végül az ünnepi csokor helyett a fázfalevel köteget veszik kézbe s ezt ötször a padhoz ütik. Visszahelyezik a Tórát. Egész *kadis, én kélohénu, olénu*, napi Zsoltár (l. o.), 27. Zsoltár, *adon olom*. Ha e nap péntekre esik, *erev tatissilint* csinálnak.

F. D.

Hósea, Ámosz próféta kortársa, Izráelben működött. Jerobeám idejében (783—144). Könyve a 12 kis próféta elsője. Az ellenséges nyomás alól való megkönnyebbülés elvakította kortársait, hogy észre sem vették a politikai látó-

határ elborulását. Az ország belső állapota is aggasztó volt. Hét király követte egymást a trónon, néhányan elődeik meggyilkolása árán jutottak oda. Annál elevenebbre izzott H. lelkében a vallásos intuició. Isten képét melegebbre színesítette, a bűnt sokkal mélyebben gyökerezőnek találta, a nemzet nála teljes egységben szerepelt. Míg Ámosz szerint Isten mérő-ónnal kezében ül trónján, hogy igazság szerint döntsön Izráel sorsa fölött, addig H.-nál áradozik a könyörülettel: «Mikép áldoználak fel, Efrájim, szolgáltatlánálak ki Izráel, megesik az Én szívem rajtad, fel-lángol az Én száalmam». «Hisz Én vezettem Efrájimot járószalagon, karjaimra vettem, emberseges kötelékekkel vonszoltam a szeretet szálain, mintegy leoldottam a jármót a nyakáról és nyujtottam neki táplálékot». «Eljegyezlek magamnak örökre, eljegyezlek igazság és jog alapján, eljegyezlek szeretet és könyörület fejében, eljegyezlek hűség alapján, hogy ismerd Istent». Istenről szóló tanítása e mondatban csúcsosodik ki: «Szeretetet kívánok s nem áldozatot, istenismeretet inkább, mint égőáldozatot». Azért ő is a vallásos szemléletnek teljes megújítását kívánja: «Vessetek igazságot s arassatok szeretetet új ugart törjetelek, mert itt az ideje, hogy Istent keressétek addig is, míg eljön, hogy igazság esőjét hullassa rátok». Isten magasztos fogalmához viszonyítva, mély sülyedésben látja népét: «Elvész népem ismeret híján!» Első sorban a papok felelősek a nép sülyedéseért. «Népem bűnáldozataiból élnek és vét-segeikre vágynak; olyan a pap, mint a nép». Ami pedig a népet illeti: «nincs hűség, nincs szeretet és nincs Istenismeret az országban; hamis eskü, hittagadás, házasságtörés elterjedt, vérbűn vérbűnt ér». A bűn termőtalaja a kanaáni földre való telepedés és az ottan talált kultúra átvétele. A «paráznaság szelleme» vezette félre a népet; ennek a terméke a királyság intézménye, melyet idegenimádásból vettek át. «Adtam nekik királyt haragomban, de el is veszem felháborodásomban.» «Majd ők magok mondják: nincs királyunk, mert nem féltük Istent és a király mi jót is tehet nekünk?» A paráznaság e szelleme hatja át a külpolitikát is. «Efrájim szelet legeltet és keleti szél után futkos, nap-nap után szaporítja a hazugságot és kudarcot, majd Assziriával köt szövetséget, majd Egyiptomnak kedveskedik olajjal», sőt az aranyborjut is Assziriába szállították ajándékkul és a papok azt siratják most. «Szégyenkeznie kellene Efrájimnak, Szamaria királya olyan, mint a tajték a vízen. Szelet vetnek és vihart aratnak, nem szökken szárba és nem érlelődik lisztte a gabona és ha teremne is, idegenek emészténék meg.» «Efrájim szerelmet bérlet». Olyan Efrájim, mint egy ide-oda röpködő galamb: most Egyiptomhoz fordul, aztán Assziriával futkos. A gyógyulást csak az egyszerű, ősi, romlatlan élethez való visszatérésben látja: «Rábeszélem és elviszem a pusztába, ott majd szép szerivel beszélek vele, onnan megadom neki szőlőt és a szomorúság völgyét a remény kapujává teszem.» «Akkor egyesülnek majd Juda gyermekei Izráel gyermekeivel, egy vezért választanak maguknak és

kivonulnak az országból.» H. messiási eszméje világot átfogó, kiterjed az állat- és élő-világ egyetemére, mégis az ember a célpont. «Szövetseget kötök számukra a mezei vadakkal és az égi madarakkal, a föld csúszó mászóival, az íjat, kardot és háborút eltörölöm az országból és nyugton hagyom őket.» «Én megesketem az eget, az pedig megesketi a földet, a föld megesketi a gabonát, mustot és olajat, azok pedig megesketik Jisráelt és bevetem őt magamnak a földbe és megszeretem a nem-szeretettet». A vallás szellemébe mély bepillantást nyújt e záró ígéje, melynek értelmében a vallás csak azt tartja meg a helyes úton, kiben erkölcsi akarat is van. «Ki oly bölcs, hogy belássa ezeket, meggondolt, hogy megszívlelje: hogy egyenesek Isten útjai, de csak az igaz-lelkűek járnak rajta, míg a bűnösök megbotlanak rajta.» F. M.

Hoselitz Gyula, törvényszéki tanácselnök, műgyűjtő, szül. Nyitra-sámbokrén (Nyitra vm.) 1875., megh. Budapest 1925. A XIX. sz. fordulójának és a XX. sz. első két évtizedének magyar festőit, továbbá a XVIII. és XIX. sz. illusztrált könyveit gyűjtötte. Részt vett a Magyar Bibliofil Társaság alapításában.

Hosszúaszó. A H.-i (orthodox) hitközség 1853. alakult. Egyike a legkisebb lélekszámú hitközségeknek. Az alakulása utáni időkben 175 volt a hitközség lélekszáma, de a gazdasági viszonyok következtében, miután a zsidó lakosság a könnyebb megélhetéssel kecsegtető városok felé gravitált, a hitközség lélekszáma 30-ra apadt le. A hitközségnek van egy körülbelül százötvenéves temploma és egy száz évvel ezelőtt létesített rituális fürdője. A hitközség tagjai közül Klärman Baruch és Bretter Dániel létesítettek szeszgyárakat. A hitközség 45.000 lei évi költségvetéssel dolgozik, melynek egy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. Lélekszáma jelenleg 30, a családok száma 9, adót 8-an fizetnek. A világháborúban a hitközség 2 tagja vett részt. A hitközség mai vezetői: Kappel Béla. Ince Rezső és Kun Jakab.

Hoszanna, a magyar nyelvhasználatban is előforduló héber szó, jelentése: segíts, kérlek (hosá nő, a bibliában hosió nő formában fordul elő). A magyarban tovább is képezhető a szó, pl.: hozsannázni, de főnévi értelemben is használják.

Hubert Zsigmond, ügyvéd, szül. Nagybecskerek 1871 febr. 2. A középiskolát szülővárosában, a jogot Budapesten végezte. Ügyvédi oklevelét a budapesti kir. Ítéltáblánál szerezte meg. Hosszú idő óta Torontál vm. tb. főügyésze. Élénk részt vett a zsidó hitéletben és sokat tett a hitközségért, amely elnökekül választotta. Igazgatósági tagja a jugoszláviai zsidó hitközségek szövetségének és sok más egyesületnek.

Hübsch Adolf, amerikai rabbi, szül. Liptó-szentmiklóson 1830 szept. 18., megh. New-Yorkban 1884 okt. 10. A Jaffé-családból származott és a budapesti evangélikus gimnáziumban tanult, emellett pedig Óbudán a Talmud-iskolát látogatta. Érettségije után tanító lett Óbudán, de a forradalom kitörésekor beállott honvédek s végigharcolta az egész szabadságharcot. A világosi fegy-

verletétel után csak nehezen tudott elmenekülni. Ekkor Paksra ment a Talmud-iskolába s itt tanult 1854-ig Ungar rabbinál. Diplomáját Schwab Löw pesti főrabbi állította ki. Ezután Morvaországban lett rabbi, majd a prágai egyetemre ment, ahol 1861. filozófiai doktor és egyszersmind a Neue Synagoge rabbija lett. 1866-ban kiment Amerikába, mint a new-yorki Ahavas Chesed-hitközség hitszónoka. Ezt a nagyobbrészt cseh-zsidókból álló hitközséget a város egyik legjelentékenyebb kongregációjává virágoztatta fel. H. a mérsékelt reform híve volt s az általa vezetett liturgiát más községek is elfogadták. Mint kitűnő organizátor iskolát alapított 400 flú és leány részére s azonkívül zsidó-ifjak részére zsidó irodalmat tanulmányozó együletet. Különösen mint szónok volt híres. Tudományos munkái: *Die fünf Megilloth, nebst dem syrischen Targum* stb. (1866, tartalmaz egy általa kiadott prágai héber kéziratot is). Számos értekezést írt a Ben Chananjába és a breslauer Monatsschriftbe. Amerikában szintén számos folyóirat munkatársa volt. Itt írta *Gems from the Orient* c. munkáját (1885), amely arab aforizmákat és mondásokat tartalmaz. Halála után megjelent neve alatt: *A Memorial* (1885), amely prédikációinak és verseinek egy részét tartalmazza. S. R.

Hugó Károly (családi nevén Bernstein Hugó Károly), szül. Pesten 1808., megh. Milanóban 1877. Pesten és Szegeden járt gimnáziumba, majd Pesten az egyetemre, ahol filozófiát, majd orvostudományt hallgatott. Tanulmányainak befejezése után orvosi pályára lépett és 1831-ben katonaozvosi szolgálatot teljesített Lengyelországban. 1840-ben német nyelven jelentek meg első versei és színművei, s csak miután minden fáradozása ellenére sem részesült elismerésben, próbálkozott — valamivel több sikerrel — a magyar irodalomban: *Egy magyar király* (1846), *Brutus és Lucretia* (1847), *Bankár és báró* (1847), *Világ színjátéka* (1847) c. drámaival. Magyarul alig tudott, legnagyobb sikerű darabját, a *Bankár és bárót* (amely még e század első éveiben is műsoron volt) Falk Miksa fordította magyarra. H. telhetetlen becsvágya azonban nem érte be a pesti tapsokkal. Párisba ment, ahol az 1848-i febr.-i forradalomban a nemzetek körmenetében a magyar zászlót lengette. Majd franciára fordított régebbi és franciául írt új darabjaival (amelyek sohasem jelentek meg s szintén kéziratban levő memoárjaival együtt a Nemzeti Múzeumban található) hajszolta a sikert — hasztalanul. Tíz esztendő telt itt, utána Berlinben, Bécsben, Pesten próbálkozott újra. Lelke már teljesen megzavarodott, üldözött zenének tartotta magát, hóbortos nagyzásában új művészetet és tudományokat «talált fel»: az automimikát, Hegologikát, stb. Milanóban épp «cantomimikai» előadást akart tartani, mikor utólérte a halál. Drámái, melyek a francia romantizmus szabályai szerint készültek, a magyar irodalomtörténetben emlékeztetéssé teszik nevét. V. ö. *Móczár József*; «Hugó Károly élete és színművei». K. A.

Hullott állat (nevélő, h.) a mózesi törvény szerint tisztátlan, tilos a megevése és érintése,

tisztátlanná tesz a szónak papi értelmében (*Móz.* II. 22. 31 stb.), sőt tisztátlanná teszi az edényt vagy eszközt is, mellyel érintkezésbe jutott. Olyan mély gyökerekben él a zsidókban a H.-tól való irtózás, hogy még a zsidókeresztények is fentartották és erre való tekintettel az apostolok a pogánykeresztényeknél is meghonosították. (*Apost. Cselek.* 15. f.). A Talmudban e tilalom már nagyon messzemenő tágitást szenvedett. Nemcsak a már elhullott, hanem az elhullás előtt álló (a héberben t. i. e szó kb. a. m. a magyar döggállat, dögsoron levő) állat, tehát a közelebbi definíció szerint, az olyan emlős állat is, mely előreláthatólag egy éven belül betegsége következtében kimulik, szárnyas pedig, ha tojása elállt, H.-nak számít. Ezen definíció részletezésére 70, később még jóval több szimptomát állítottak fel, a különböző szervekre megosztva, melyeknél fogva az állat élvezetre tilossá válik. A nevelő a *teréfó*-val a nyelvhasználatban felcserélve fordul elő (*l. Teréfó*).

Hunfalva, (Hunkovce, Hunsdorf, Cs.-Szl.) kisk. Szepes vm. késmárki (Késmarok) járásában 1265 német és tót lak. A zsidó (orthodox) hitközség 40 családban 180 lelket és 83 adófizetőt számlál. Mint anyakönyvi központhoz hozzátartoznak a tátrai és hernádvölgyi zsidótelepek, továbbá: Szepes, Szombat, Velka, Bethlenfalva és Tátrafüred. Első szervezkedése a XVII. sz. kezdetére esik, kereteinek végleges kiépítése e század derekára tehető. Sokáig az egész szepességi gettója volt, mert a 16 szepesi város megtagadta a zsidók letelepedését. 1708-ban, első rabbijának Sinai Benjaminsz halála évében már viruló hitélettel dicsekedhetett. Alapítóinak nevét nem ismerjük, de bizonyos, hogy Morvaországból és Galiciából idevándorolt zsidók, akiket az a kilátás vonzott ide, hogy innen olcsóbb áruval láthatják el a krakói vámterületet, alapították. Minthogy ezek a Felvidék kereskedelmét is fellendítették, a nemzsidó lakosság évszázados elfogultságát könnyen legyőzték és végre a zsidók letelepedésére vonatkozó tilalom megszüntetését is kiküzdötték. A hitközségre vonatkozó első feljegyzések a XVIII. sz. derekáról származó okiratban találhatók. Ezt az okiratot a község levéltára őrzi. 1757-ből származik az a jegyzőkönyv, amely fölemlíti a hitközségnek fennállása óta második rabbiját: r. Süsskindet, a *Micnefes* Bad szerzőjét, aki azelőtt a tarnovi hitközség híres hitszónoka (*maggid*) volt. Utána is kiváló tudósok ültek rabbiszékében, többek között: Rapaport T., Billitzer Joab, a *Zeved Tov* és *Chén Tov* szerzője. Ez összekülönbözött a hitközséggel és Abaujszántóra költözködött. 1808. Weil Ezekiel, a *Tórasz Jechezkel* c. munka szerzője állt a rabbinátság élén. Utána a litvániai származású és nagy hírű Perlstein Salamon következett. Halála után 14 esztendeig tartó interregnum állott be, amikor a rabbinátság agendáit Kohn Mendel helyettes rabbi látta el. Ez a periódus talán a legfontosabb a szepesi zsidók életében, mert a legtöbb szepesi hitközség ez időben keletkezett. 1821-ben már annyira megerősödött a hitközség, hogy fölépíthette ma is fennálló monumentális, boltíves zsinagógáját a legneme-

sebb mór stílusban. Rabbijai olyan zsidó szellemet honosítottak meg, hogy a kis hitközség a talmudi tudományok európai hírvé centruma lett. Maréknyi zsidósága csodálatra méltó áldozatkészséggel sokszor három jesivát is fentartott. Most már csak egy van, ezt még Rosenberg Sámuel főrabbi alapította és úgy felvirágoztatta, hogy nagyságra és hírnévre a régi Magyarország legjobb jesivái sem versenyezhettek vele. Tíz-ezernél több növendéket (köztük sok külföldi is) nevelt ez a jesiva, amely most 150 hallgatót képes ki Horovitz főrabbi vezetése alatt a talmudikus tudományokban. A talmudikus tudományok terjesztésére fordított gondjai között nem felejtkezett meg a világi műveltség terjesztéséről sem a hitközség és az általános kultúra támogatására már a múlt század derekán ösztönözte tagjait. Elemi iskolát nyitottak és ennek támogatására Richtmann József 1844. 32.000 aranykorona értékű alapítványt létesített. Nagyon régi a Chevra Kadisája és nemes tradíciókat követ a kulturális célok támogatására alakult Kovéa Itim la-Tora-egyesület is. Ez a nagyszerű fejlődés a múlt század végén megakadt és végzetes hanyatlás fenyegette a hitközséget. De Rosenberg Sámuel rabbi óriási energiával megeremtette a hitélet reneszánszát, úgy hogy új erőre kapott és a hitközség, jöllehet, hogy lélekszáma erősen lecsökkent, ma is követi még virágkorának nemes hagyományait. A világháborúban 6 tagja elesett. A hitközség élén állnak: Horovitz Jenő főrabbi, Roth Mihály elnök, Holländer Ede gondnok, Ungar kertületi előljáró, Zimmerspitz S. és Maibaum Jakab Chevraelnökök.

Huppert Leó, ügyvéd, szül. Monoron 1893 jan. 7. A bécsi, gráci és a budapesti egyetemeken tanult, ez utóbbit nyerte el ügyvédi diplomáját. Az *Adó c.* lap főmunkatársa és egyik szerkesztője a *Polgári jog c.* jogtudományi folyóiratnak. Hitel- és adójogi vonatkozású cikkei különböző szaklapokban és napilapokban jelentek meg. A jogászegyletben több előadást tartott. Egyik társszerzője az évente megjelenő *Hitel és magánjoggyakorlat c.* könyvnek. v. A.

Huszár, 1. *Elemér**, katolikus teológus és teológiai író, szül. Budapesten 1872. Középiskoláinak elvégzése után a katolikus papi pályára készült. Felsőbb teológiai tanulmányait Rómában az Academia dei Nobilin és a Gregorianus egyetemen végezte. Az egyházjog doktora. Jelenleg segédlelkész Budapesten. Igen sok jelentékeny teológiai és egyházi munkát írt. Napilapokba és teológiai folyóiratokba egyházjogi kérdésekről írt cikkeket. S. R.

2. *H. Károly*, filmszínész, szül. Budapesten 1884 szept. 3. 1905 tavaszán lépett színpadra Nagy Endre kabaréjában, majd a Magyar Színházhoz szerződött. 1920-ban Berlinben filmszínész lett. Számos filmen játszott nagy sikerrel. A berlini filmviszonyok kedvezőtlen alakulása folytán 1923. Amerikába ment, ahol Charles Puffy név alatt az Universal-filmgyárnál működik. mint kedvelt burleszkszínész. R. I.

Hüvös, 1. *Iván**, (*botfai*), zeneszerző, H. József (I. o.) fia, szül. Budapesten 1877. Miután tanulmá-

nyait elvégezte, bejárta Nyugateurópát. Visszatérve Budapestre, a Budapesti Villamos Városi Vasút szolgálatába lépett, amelyből hosszú évek munkásságát követően mintny. vezérigazgató távozott. Allásában nemcsak társulatának érdekeit szolgálta, hanem sokat foglalkozott városépítési és fejlesztési problémákkal is. Sikerei voltak mint zeneszerzőnek is. Balletjei: *A csodaváza* és *A havasi gyopár*, amelyek Guerra szövegkönyvére készültek, a Budapesti Operaházban kerültek színre. A csodavázát *Siam* címmel a milánói Scala is bemutatta. Az új földesur, a Beldi Izor szövegkönyvére készült *Katinka grófnő* és a Földes Imre librettóját megzenésítő *A két Hippolit* c. operettjeit a Népszínház adta elő jelentékeny sikerrel. Sz. G.

2. *H. József*, (botfai), ügyvéd, közgazdász, a Budapesti Villamos Városi Vasút Rt. elnöke, szül. Nagykanizsán 1838 aug. 5., megh. Budapesten 1914 dec. 18. Tanulmányait Pécsen és Budapesten végezte, majd az utóbbi helyen letelepedvén, a nyolcvanas években megszervezte és győzelemre juttatta a Józsefvárosban a liberális pártot. A főváros képviselőtestületében rendkívül nagy szerepet töltött be s különösen a közlekedési eszközök kibővítése érdekében küzdött. Fő érdeme a fővárosi villamos hálózat elkészítése,

amellyel a milléniumi évben számos külföldi világvárost megelőzött s a későbbi nagy hálózat létesítését lehetővé tette. 1897-ben a vállalat vezérigazgatója, 1907. pedig elnöke lett. Vezetője volt a Ferenc József földalatti vasútnak és a Budapest—szentlőrinci helyi vasútnak is. Hasznos és eredményes munkásságát a király is elismerte, aki 1897-ben nemességgel és a «botfai» előnévvel tüntette ki, 1904. pedig az udvari tanácsosi címet kapta. Sz. G.

3. *H. Kornél* (botfai)*, író, H. József fia, szül. Budapesten 1875., megh., u. o. 1905. A budapesti jogiegyetemen végezte tanulmányait, majd jogi doktori oklevelet szerzett. Különféle fővárosi szépirodalmi lapokban megjelent elbeszélései korán feléje terelték a figyelmet. *A gyermek* c. egyfelvonásos a Nemzeti Színházban került színre, *Barta Tamás* c. háromfelvonásos drámáját pedig ugyancsak a Nemzeti Színház mutatta be 1905. Szép reménységeknek vetett véget korai halála.

4. *H. László** (botfai), szobrász, szül. Budapesten 1883. *Szent Kristóf szobra* Párisban mention honorablet kapott. Arcképszobrai közül megemlítendők: *Bárczy István* (Népopera előcsarnoka), *Beethoven* (Operaház), *Puccini* zeneszerző, *Latham* aviatikus. A Fővárosi Múzeumban van *Medvetáncoltató* c. szobra. K. B.